

SANNING FÖRBANNAD LÖGN & JOURNALISTIK

– om journalistikens anspråk
på att säga sanningen

Sanning, förbannad lögn och journalistik

**– om journalistikens anspråk
på att säga sanningen**

**Institutet för
mediestudier**

**Institutet för
mediestudier**

Institutet för mediestudier
Pustegränd 1–3, 118 20 Stockholm
info@mediestudier.se www.mediestudier.se
Sanning, förbannad lögn och journalistik

Jonas Andersson Schwarz, Mats Ekström, Nils Hanson,
Nicklas Håkansson, Bengt Johansson, Olle Lidbom,
Helena Olsson, Elin Gardeström (red), Lars Truedson (red)

© Författarna och Institutet för mediestudier
Utgivare: Institutet för mediestudier
Produktion: Kapish produktion, Stockholm 2020
ISBN 978-91-984982-6-4

Om Institutet för Mediestudier

Institutet för Mediestudier ska – med forskningen som verktyg – verka för en välgrundad diskussion i samhället om hur medierna sköter sin grundläggande uppgift: att på medborgarnas uppdrag granska makten och skildra verkligheten. Det sker genom att initiera egen forskning eller sprida kunskap om andras forskning samt genom att vara mötesplats för diskussioner om mediers roll i samhället.

Institutet stöds av en bred krets av samhällsintressen: fack, näringsliv och civilsamhälle som kyrkan och idrottsrörelsen. Institutets forskning finansieras dessutom genom bidrag från bland andra Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse.

Innehåll

Sanning, förbannad lögn och journalistik – om journalistikens anspråk på att säga sanningen <i>Elin Gardeström och Lars Truedson</i>	7
Journalisten som sanningssägare – ett mediehistoriskt perspektiv <i>Elin Gardeström</i>	19
Vad är sanning i journalistiken? <i>Mats Ekström</i>	37
Står Uppdrag granskning för sanningen? <i>Nils Hanson</i>	56
Lönsamma lögnare <i>Olle Lidbom</i>	69
Plattformarnas ansvar för ett icke-destruktivt konversationsklimat <i>Jonas Andersson Schwarz</i>	86
Hur hamnade SVT i en korseld av kritik? <i>Helena Olsson</i>	108
Vänster, höger, GAL & TAN: Två politiska dimensioner i mediernas valrörelsebevakning <i>Nicklas Håkansson</i>	116

Den svårfångade objektiviteten – journalistiken, partiskheten och sakligheten <i>Bengt Johansson</i>	141
Objektivitet och vänstervridning – när professor Westerståhl skulle mäta Sveriges Radios nyheter och ville begränsa journalisternas yttrandefrihet <i>Elin Gardeström</i>	161

Sanning, förbannad lögn och journalistik

– om journalistikens anspråk
på att säga sanningen

Elin Gardeström och Lars Truedson*

Journalistik måste vara sann. Annars är det strängt taget inte journalistik. Men *hur* sann måste den vara? Och framförallt: vem avgör det?

På senare år har anklagelserna mot medier för att ge en falsk bild av verkligheten ökat i styrka. Håller den professionaliserade journalistik som strävar efter saklighet och opartiskhet, efter sanning och relevans, på att förkastas till förmån för subjektiva berättelser? Är vi inte längre överens om att det går att finna *en* berättelse om vad som hänt?

I denna antologi diskuteras journalistikens anspråk på att säga sanningen ur en rad perspektiv av forskare och journalister. Vad har gjort journalistiken så utsatt för kritik för osanning och bristande opartiskhet?

Vi som utbildar journalister märker att de begåvade unga vuxna vi möter i dag inte alls med självklarhet

* Elin Gardeström är docent vid Södertörns högskola. Lars Truedson är föreståndare för Institutet för Mediestudier. De är redaktörer för denna antologi.

skiljer mellan åsikter och faktabaserade nyheter. Det professionella opartiska – eller om man vill objektiva – journalistiska idealet stöter här på patrull, för i de medier där de unga umgås finns ett subjektivt ideal med starka känslor och åsikter. Även i många andra kretsar utmanas tanken på de självständigt sannings-sökande redaktionerna. Kanske är det bättre att deklarerat sin partiskhet än agera utifrån en (o)möjlig objektivitet?

Den tanken har länge funnits med i diskussionen om journalistiken och sanningskraven, men har i nästan ett halvt sekel stått i skuggan av det professionella journalistideal som gick ett segertåg över Sveriges redaktioner när vi två redaktörer närmade oss yrket på 1980-talet. Denna journalistroll kan kallas balanserad, opartisk, sanningsökande, självständig, professionell. Eller till och med objektiv, även om det är ett ord många i dag undviker.

Det idealet har kommit att prägla svensk nyhetsjournalistik så mycket att den ilsknaste kritiken mot journalistik i dag handlar om att redaktionerna skulle bryta mot det – att de inte upprätthåller en balans mellan olika åsiktsriktningar eller politiska krafter. Men så kom internet och sociala medier som utmanat detta professionella journalistideal. Massmediernas monopol på att förmedla kunskap om samhällshändelser snabbt och brett har fått konkurrens av nya röster med helt andra förutsättningar. En generation har vuxit upp med medier med helt andra drivkrafter.

Denna skrift fokuserar på journalistikens anspråk på att säga sanningen, vilket kan tyckas vara en något ålderdomlig beteckning på det journalistiska uppdra-

get, istället för den uppsjö av andra termer som är i bruk; objektivitet, balans, neutralitet, saklighet, opartiskhet, verifiering, transparens och så vidare. Men att fokusera på sanning är att ringa in journalistikens ursprungliga kärna. Att använda beteckningen sanning är också viktigt i dessa tider, eftersom somliga anser att vi lever i en era av *post-truth*, i en tidsepok efter sanningen (hur det nu skulle gå till).

Ständiga anklagelser om bristande sanningsenlighet

Problematiken är förstås inte ny. Journalister har återkommande anklagats för att deras nyhetsrapportering inte överensstämmer med verkligheten – att den är osann och färgad av underliggande värderingar, att nyhetsurvalet och bakgrundsfakta ger en skev bild av händelser. Ofta påstås rapporteringen gynna någon part. På 1960-talet anklagades journalister för att vara vänstervridna, en anklagelse som återkommande har upprepats sedan dess, inte minst de senaste åren. Främst är det public service som är i skottgluggen.

Vi trodde länge vi blivit överens om vad journalistiken kunde och skulle göra. Journalistiken ska ge *public knowledge*, något att enas om, den gör anspråk på att berätta vad som hänt, något mer än bara en partsinlaga, mer än bara en aspekt av vad som hänt. Är skiftet så tvärt att den professionella reporterrollen, definierad av ord som saklighet, relevans, objektivitet, balans, allsidighet, blir en parentes?

Bakom denna nya konflikt om journalistikens arbetssätt ligger en rad olika utvecklingslinjer. En är

närmast kunskapsfilosofisk – det går att se en våg av kunskapsrelativism svepa över världen både till höger och till vänster på traditionella politiska skalor. Sådana tankesätt bidrar till att den traditionella journalistiken kan ifrågasättas svepande som *fake news*. En annan är den medietekniska utvecklingen – nyheter har för enskilda personer blivit personliga, det handlar inte längre om *dagens nyheter* av kollektiva samhällserfarenheter, utan om *mina nyheter* i ett socialamedier flöde. Detta förstärks sedan av att vissa personer byggt en miljonpublik via sociala medier där de kan presentera sina sanningar, och ibland rena lögnar, direkt till publiken utan behov av traditionella massmedier.

Vad händer då med journalistiken när människor kanske hellre går till sociala medier för att få reda på vad som händer. Kan journalister motivera sin existens genom att förmedla den sannaste sanningen?

Journalistisk sanning genom historien

Journalistiken kan inte undfly begreppet sanning hur svårdefinierat och omöjligt det än kan tyckas vara. Det konstaterar docent **Elin Gardeström** i sitt kapitel. ”Journalistisk rapportering ska vara sanningsenlig och verklighetsskildringen ska vara byggd på korrekta fakta. Däri ligger legitimiteten och mediebranschen skulle inte fungera om den gick ut med att den rapporterade ungefär vad som har hänt, eller vad som nästan var sant”, skriver hon.

Elin Gardeström beskriver hur journalistiken har axlat anspråken på sanning och tolkat detta uppdrag genom mediehistorien och kopplar sanningsanspråken

till olika teorier, olika filosofiska positioner, om sanning. Vad som är korrekta sanna fakta och vad som är rimliga sammanhang och tolkningar är en svår avvägning. Under partipressens tid, egentligen ända fram till 1960-talet, avgjordes det på sätt och vis genom att varje tidning hade en känd ideologisk hemvist. Tidningarna rapporterade fakta om världen från olika politiska perspektiv, en strejk kunde skildras från arbetarnas perspektiv eller från arbetsgivarnas. Med tidningsdöd, ägarkoncentration och under inflytande från public service försvagades partipressen. Ett annat journalistideal växte fram med andra metoder för sanningssökande – den professionella, opartiska, balanserade, ”objektiva” journalistiken som framhöll granskning och självständighet som viktiga värden. Därifrån går det professionella idealet ett segertåg genom svenska medier, ända tills i mitten av 2010-talet då ropen börjar skalla, inte minst från populistiskt håll, om falska nyheter och redaktioner världen över hamnar i den obekväma positionen att behöva försvara sin trovärdighet. Journalisterna ska, som Elin Gardeström formulerar det, rapportera om verkligheten så sanningsenligt de kan och vara sannings-sägare, men inte sannings-ägare.

Uppdraget att söka sanningen har inte blivit lättare med tiden. Professor **Mats Ekström** beskriver i sitt kapitel hur journalister i redaktionsvardagen tillämpar normer och standards för vad som är tillräckligt sant. Han diskuterar också hur dessa processer påverkats av de senaste decenniernas medieutveckling med en störtflod av svårkontrollerade uppgifter i ständig cirkulation. Bland annat konstaterar han att i

den digitala direktrapporteringen har ett *traditionellt* förhållningssätt där journalistiken utlovar sann och verifierad information ersatts med ett nytt *transparent* förhållningssätt där journalisterna beskriver hur osäker en uppgift är och hela tiden gör korrigeringar och tillägg. Men forskning visar också att publiken fortfarande förväntar sig traditionellt verifierad information. Mats Ekström avslutar sitt kapitel med en oroad hänvisning till hur ökat tempo och krympande resurser för många medier gör det svårare att på djupet hinna med självständigt sanningssökande.

Nils Hanson, mångårig chef och ansvarig utgivare för Uppdrag granskning på SVT, frågar sig i sitt kapitel om Uppdrag granskning står för sanningen. Han konstaterar att han mycket sällan hör någon på redaktionen prata om att söka sanningen, men desto oftare om att söka bekräftelse på en uppgift. Redaktionen ”söker sanningen i avgränsad bemärkelse” skriver han och formulerar därmed något som många i boken påpekar. Han beskriver också hur Uppdrag gransknings redaktion arbetar för att det som berättas inte bara ska vara i varje detalj korrekt, utan också som helhet rättvisande. Och resonerar om lockelsen att göra missvisande urval och exempelvis inkludera konfliktfyllda scener som ger ”bra TV” även om de kanske inte bidrar till en sannare bild eller ökad förståelse.

Sanningens motsats är lögnen och den kan vara mycket lönsam, vilket medieanalytikern **Olle Lidbom** spårar i sitt kapitel. Redan i 1830-talets New York kunde uppenbara lögnen om gubbar på månen lyfta upplagan för *New York Sun* så att den blev världens största tidning. I dagens Nordmakedonien har fattiga

ungdomar kunnat tjäna pengar på låtsasjournalistik om amerikansk politik, med osannolika rubriker som att ”**Bill Clinton** erkänner mord i direktsändning”. Genom historien har också enskilda journalister tid efter annan påkommit med att fabricera sina artiklar, som **Claas Relotius** på tyska veckotidningen *Der Spiegel* som avslöjades som storfuskare i december 2018. Dessa journalister har förlorat ära och arbete, men alla har inte skämts för sina lögnar. Den tyske journalisten **Tom Kummer** försvarade sina falska artiklar genom beteckningen ”borderline-journalistik”. Olle Lidbom uppmärksammar även den forskning som finns om lögnernas betydelse för medier. I dagens högt uppskruvade nyhetstempo kan en faktor som ”economics of emotions” spela roll, det vill säga att det som väcker känslor och skapar uppmärksamhet kan konverteras till annonsintäkter.

Docent **Jonas Andersson Schwarz** behandlar den kamp om sanningen och lögnen de stora nätplattformarna som Facebook och Twitter i dag ständigt utkämpar. Men han slår samtidigt fast att sanningen sällan är en viktig drivkraft för dem. Istället är det *bibehållen användning* som är det företagen strävar efter. Detta skiljer dem från journalistiska medier. Men plattformarna har ändå ett behov av att säkerställa att kommunikationen inte är destruktiv, t ex genom att hindra spridning av samhällsfarliga lögnar och hat och hot. Det är ändå en enorm utmaning för Facebook och andra plattformar att avgöra vad som ska stoppas givet att de finns i nästan jordens alla länder med olika lagar och olika moralregler. Jonas Andersson Schwarz pekar på att intresset av att säkerställa att medbor-

garnas yttrandefrihet inte inskränks otillbörligt av plattformarna principiellt är lika viktigt som att plattformarna stoppar olagliga eller olämpliga yttranden. Dessa frågor är enormt utmanande både principiellt och tekniskt. De kan inte lösas genom smart programmering. Jonas Andersson Schwarz menar att de – på samma sätt som medieetik och yttrandefrihetslagstiftning vuxit fram – måste lösas i dialog mellan stater och plattformsföretagen.

Varför växer kritiken mot bristande objektivitet?

När anklagelserna om falska nyheter plötsligt tilltog i mitten av 2010-talet startade en stor diskussion inom medierna. En rad olika förklaringar till kritiken – och därmed en rad olika möjliga åtgärder – har framförts.

SVT-chefen **Helena Olsson** söker i sitt kapitel en moralfilosofisk förklaring till varför vissa grupper inte har förtroende för bolagets journalistik. Eller kanske egentligen bredare än så, till varför journalistik i allmänhet inte tilltalar en mer konservativt lagd del av befolkningen. Hon räknar upp sex moraliska fundament som enligt professor **Jonathan Haidt** förklarar människors ideologiska hemvist och analyserar hur de interagerar med den syn på journalistik som SVT i huvudsak delar med övriga svenska nyhetsmedier:

”Vad vi ser indikationer på är att de som misstror vårt oberoende tycker att vi är för omhändertagande. Vi är för upptagna av orättvisor och uppfattas vara partiska till förmån för svaga grupper istället för att peka på människans eget ansvar. Forskning visar att just moralfundamenten omsorg och rättvisa är vanligast

för socialliberaler och socialister att orientera utifrån. Konservativa däremot utgår från alla sex moralfundament när de formar sina ståndpunkter. De konservativt sinnade får alltså inte alla sina fundament bekräftade i samma utsträckning – dvs lojalitet, auktoritet, helighet och individuell frihet”, skriver Helena Olsson.

Hon konstaterar också att en tidigare våg av kritik mot public service kom på 1970-talet när ”vänsterhögerskalan var spänd som en fiolsträng”. Nu är de politiska spänningarna också kraftfulla men i en annan dimension, den som ibland mäts med begreppen GAL-TAN. En reflektion är här att dessa spänningar i en ny dimension skulle kunna vara en förklaring till uppsvinget i kritiken mot journalistiken och public service i synnerhet.

En annan förklaring till kritiken om bristande objektivitet som bland annat framförts av SVT:s mediedirektör **Jan Helin** är att journalister varit vana vid att rapportera balanserat på en vänster-höger-skala, men ovanare vid en global-nationell dimension, den som kan mätas med exempelvis GAL-TAN-skalan och som ställer gröna-alternativa-libertära positioner (GAL) mot traditionella-auktoritära-nationalistiska (TAN). För denna skrift har docent **Nicklas Håkansson** därför undersökt hur medier rapporterar om positioner på både vänster-höger- och GAL-TAN-skalan. Hans studie är en första, mindre undersökning av vilka positioner (ställningstaganden) som intas av aktörer i mediebevakningen av valrörelserna 2010 och 2018 i tre viktiga medier. En slutsats han drar är att medier under 2010-talet har bibehållit samma balans på vänster-högerskalan, men ändrat balansen längs GAL-TAN-skalan.

När det gäller vänster-höger så överväger vänsterpositionerna båda åren medan det 2010 var en aning övervikt för GAL-positioner som byttes till klar övervikt för TAN-positioner 2018. Ett parti, Sverigedemokraterna, är väldigt konsekvent och uttrycker nästan bara TAN-ståndpunkter. Undersökningen visar vad journalister valt ut av valkampanjernas alla ståndpunkter. Nicklas Håkansson konstaterar att inget i hans studie tyder på en systematisk partiskhet i journalisternas egna ställningstaganden, en bild som överensstämmer med annan forskning.

Professor **Bengt Johansson** tar sig i sitt kapitel an det svårfångade begreppet objektivitet och visar vad medieforskningen i hundra år haft att säga om detta och hur det har studerats. Han förklarar hur nuvarande ordning vuxit fram och hur journalistiska traditioner skiljer i olika länder vad gäller hur de balanserar mellan *news* och *views* på nyhetsplats. Knappast något är så väl undersökt som journalistiken i valrörelser. Här finns svenska studier sedan 1979. Bengt Johansson visar att slutsatsen från både svenska och utländska studier landar i att balansen i rapporteringen förvisso varierar från val till val så att olika aktörer gynnas, men att detta inte avgörs av journalisters eller mediers åsikter eller intressen utan av nyhetsvärderingsprinciper. Dessa principer styr vad som väljs ut att representera verkligheten i mediernas bild. Här kan man anknyta till Nicklas Håkanssons resultat – är svängningen mot att medier återger mer TAN-positioneringar i valrörelsen ett resultat av att verkligheten skiftat eller att journalisterna börjat göra ett annat urval? Mycket i forskningen tyder på att journalistiken snarare är

en vindflöjel än en blåsbälg inför verklighetens skiftningar, även om det självklart handlar om en komplex interaktion.

När professor Westerståhl skulle mäta Sveriges Radio

Ett historiskt exempel på försök att mäta journalistikens förhållande till verkligheten beskriver Elin Gardeström i ett kapitel i boken. Sverige hade på 1960-talet en journalistkår som stärkt sitt självförtroende samtidigt som en kraftig politisk vänstervåg gick genom samhället. Då gav radiochefen i uppdrag till statsvetarprofessorn **Jörgen Westerståhl** att mäta hur objektiv rapporteringen om valet 1968 varit i Sveriges radio. Elin Gardeström beskriver denna tids debatt och jämför med dagens diskussion då public service opartiskhet återigen ifrågasätts.

Jörgen Westerståhl tog sig an det delikata uppdraget att mäta objektivitet och levererade bara ett år senare en dom, som blev inledningen till en rad liknande mätningar som Westerståhl gjorde det kommande decenniet. Elin Gardeström har studerat hans skrifter och efterlämnade handlingar och ger i ett kapitel en bild av mätningarna och den debatt de skapade. Westerståhl undersökte aldrig sanningen i Sveriges radios rapportering utan jämförde med hur några ledande dagstidningar rapporterade. Han kom i stora drag fram till att Sveriges Radio inte avvek. Han reagerade dock på att journalistiken började ta större plats och att den allt mer försökte styra vad valrörelserna handlade om i medierna. Han frågade sig om det skulle vara de po-

litiska partierna som gemensamt sätter agendan för valets viktigaste frågor eller om det ska vara journalisterna? Westerståhl gick också långt i sina förslag till hur journalistiken inom public service skulle granskas och ville institutionalisera mätningar av SR:s hela programutbud utifrån de kriterier om objektivitet han utformat. Journalisternas bruk av yttrandefrihet ansåg han borde begränsas: ”Hans argument för denna inskränkning var att säkerställa att medborgare i en demokrati skulle få en riktig grund för sin åsiktsbildning och inte påverkas i en riktning som nyhetsförmedlaren ansåg var den rätta”, skriver Elin Gardeström.

Hon konstaterar att liknande argument om att medborgare i en demokrati behöver vara korrekt upplysta idag upprepas av Sverigedemokraterna när de kritiserar public service. Elin Gardeströms reflektion över detta är en bra slutpunkt för denna inledning, eftersom det pekar på en kärnpunkt i alla strävanden att komma åt sanningen – att enas om vems utgångspunkter som ska gälla, om vem som ska vara domare: ”Nu är vi där igen. Då som nu är den springande punkten vad som är riktig information och vem eller vad som ska bestämma över detta.”

Journalisten som sanningssägare – ett mediehistoriskt perspektiv

Elin Gardeström*

Journalistiken kan inte undfly begreppet sanning hur svårdefinierat och omöjligt det än kan tyckas vara. Journalisten står där i mitten, i vinddraget mellan olika intressen som vill propagera för sin sanning. Kraven är svåra: Journalistisk rapportering ska vara sanningsenlig och verklighetsskildringen ska vara byggd på korrekta fakta. Däri ligger legitimiteten och mediebranschen skulle inte fungera om den gick ut med att den rapporterade ungefär vad som har hänt, eller vad som nästan var sant (Broersma 2010).

De senaste årens fokus på *fake news* och *post-truth* har aktualiserat sanningsbegreppet. Uttrycket *post-truth* har definierats som ett tillstånd när objektiva fakta är mindre betydelsefulla för att skapa opinioner i samhället än känslor och personliga övertygelser (McNair 2018). Termen är i sig missledande och ger intrycket av att det en gång fanns en sanning, men att

* Elin Gardeström är docent i journalistik vid Södertörns högskola. Artikeln är skriven inom ett forskningsprojekt med stöd av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

vi lever i en efterföljande era där sanningen är hotad, både inom vetenskap och i medier, vilket anses underminera samhällsutveckling och demokrati. (Vosoughi et al. 2018; Ahen 2019). Andra forskare varnar för att *post truth* och *fake news* på kort tid har uppstått som ett dystopiskt narrativ om ett hot mot rådande samhällsordningar. Att återupprätta sanningen formuleras som ett politiskt projekt där samhällen måste skydda sig mot osanningar – även om repression och lagstiftning krävs. (Farkas & Schou 2020). Ett exempel på ökad repression är de tillfälliga nödlagar i Ungern som förbjöd vad som ansågs vara lögnar om den ungerska regeringens hantering av coronapandemin. Makthavarna i Ungern vill äga sanningen och förbjuda medier att ge andra verklighetsbeskrivningar (Nevéus 2020).

I detta kapitel gör jag en genomgång av hur journalister och medier har förstått och brukat sanningsbegreppet genom historien. Men vad är då sanning? Frågan är omdiskuterad och därför lätt att avfärda som omöjlig, men det finns olika sanningsteorier grundade i filosofiska perspektiv, ofta med rötter tillbaka till antiken, som har varit dominanta under olika tidsperioder (Andrén 2016; Lübcke 1988).¹ Journalistikens anspråk att beskriva verkligheten brukar kopplas till realistisk sanningsteori och till pragmatism (Hearns-Branaman 2018; jf Ekström & Nohrstedt 1996). Enligt realistisk sanningsteori, eller korrespondensteori som det också kallas, är ett påstående sant

¹ Jag är medveten om att detta är ett snabbspår på ett komplext filosofiskt område, men jag har valt klassiska kategoriseringar då de passar mitt syfte.

om det överensstämmer med verkligheten. Det är en form av empiriskt sanningsökande. Påståenden att $2 + 2 = 4$ eller att det regnar är lätta att undersöka om de korresponderar med verkligheten, men alla utsagor går inte att verifiera så enkelt. Pragmatismen är en utveckling av koherensteori och fokuserar mer på den mänskliga bedömningsförmågan och menar, enkelt uttryckt, att tankar och intentioner är sanna ifall de logiskt hänger samman, är koherenta, och fungerar i praktiken (Andrén 2016). Det finns en glidande skala i denna pragmatiska bedömning av sanning som kan gå från den universella nyttan av ett fritt meningsutbyte, till folkgruppers nytta, eller till en extrem subjektivistisk position enligt vilken ett påstående kan bedömas som sant om det gagnar det bedömande subjektet, det vill säga vad som är sant är det som är sant för mig (Andrén 2016, s. 33). I relation till detta bör anti-realistiska teorier nämnas, där existensen av en möjlig sanning förnekas. Vad som har diskuterats på senare år är sanningsrelativism, en förnekelse av en möjlig sann beskrivning av verkligheten, vilket brukar tillskrivas postmodernismen (Hearns-Branaman 2018, s. 81). En av många som är starkt kritiska mot sanningsrelativism är Åsa Wikforss (2018) i boken *Alternativa fakta* som har spridits i Sveriges skolor. Där diskuterar hon kunskap och sanning. Hon menar att fakta är en form av sanning och att objektiva sanningar är möjliga, men inte om allt, eftersom människors tolkning och bedömning av verkligheten kan vara så olika (s. 46–56).

När medier och journalistik har förhållit sig till sanningsbegreppet är det mindre komplicerat. Man kan konstatera att ordet sanning används i titlar i böcker

om journalistik, med det är sämre bevänt med att ge någon definition. När **Anna Hedenmo** (2018) ska förklara sin boktitel *Uppdrag Sanning* medger hon att den kan förefalla pretentiös, men att den är viktig i en tid då traditionella nyheter anklagas för att vara falska nyheter och då alternativ-medier förnekar existensen av objektiva sanningar. Hon skriver: ”Det finns sanningar och det finns lögnar. Och det är journalistikens uppgift att skilja dem åt” (s. 152). Detta är en bra sammanfattning av hur journalistiken ser på sin roll. Sanningen är central i det journalistiska uppdraget, utan en tro på att sanningen är möjlig att finna kan inte journalistiken fungera (Hearns-Branaman 2018, s. 49). ”Journalism’s first obligation is to the truth”, skriver **Kovach** och **Rosenstiel** som den första av nio regler i *The elements of journalism*, en klassiker som många journaliststudenter fått sig till livs (Kovach & Rosenstiel 2001, s. 12). Inom det journalistiska fältet tas föga hänsyn till filosofiska och vetenskapliga hårklyverier om sanningsbegreppet. Omvänt så kan forskare lite nedlåtande beskriva att journalister ägnar sig åt en naiv realism i sin tro att kunna finna sanningen och att i sitt arbete korrekt kunna spegla verkligheten (Ekström & Nohrstedt 1996, s. 171).

Det är onekligen så att journalister omfamnar en realistisk sanningsteori – journalister vill empiriskt ta reda på fakta och avslöja sanningar, som när Uppdrag granskning avslöjar Swedbanks penningtvätt i Baltikum, något som banken uppenbarligen hade försökt dölja. I det journalistiska fältet blir dock sanningsbegreppet ofta omkodat till metoder att ta reda på fakta och verifiera dessa. *Fact-checking* har expande-

rat de senaste åren och symptomatiskt är titeln på Lucas Graves (2016) bok om ämnet *Deciding what's true*. Journalistikens satsningar på faktakontroller, menar han, ska vitalisera yrkets anspråk på att finna sanningen och allmänhetens rättmätiga krav på en sannfärdig rapportering (s. 11).

Sanning som maktresurs

Från begynnelsen har sanning varit en maktresurs när det gäller masskommunicerade budskap. Det var kungamakten bild av 30-åriga kriget som skulle spridas i Sveriges första tryckta tidning *Ordinari Post Tijdender*, senare *Post- och inrikes tidningar*. Den så kallade sanningen om kriget som skulle spridas var av maktpolitiskt intresse – och därför startades tidningen, statligt kontrollerad och utgiven av den svenska rikspostmästaren. (Sylwan 1896). Ett sådant fundamentalistiskt synsätt är typiskt för förmoderna och auktoritära samhällen. Filosofen **Gunnar Andrén** menar att ett sådant förhållningssätt kan sägas vara subjektivistiskt eftersom kungamakten betraktade sig som ett högre väsen som ägde sanningen. Den kungliga sanningen skyddades av censur. Men när trycktekniken utvecklades parallellt med krav på yttrandefrihet utmanades detta. Det var under lättnader i censuren som journalistiken fick rollen som sanningssägare. När den engelska censuren upphörde formulerade författaren och publicisten **Daniel Defoe** i början av 1700-talet ett ideal för en ny journalistik. Han ville ”införa en journalistik som skulle kritisera

och undervisa, blotta dåraktigheter och lögn, styrka sanning och kasta ljus över grundsatser” (Sylwan 1896, s. 75).

Yttrandefrihet, tryckfrihet och sanning

Efter 1766 fanns en fri rätt att etablera tidningar i Sverige. Tryckfriheten varade till 1774, därefter drogs den in av **Gustav III** och först efter 1809 års statsomvälvning återinrättades den (Ekecrantz & Olsson 1998, s. 89–94). Den här perioden av nyvunnen tryckfrihet har ur sanningssynpunkt beskrivits olika. Dels som en form av medborgerligt tidningsideal där läsarna bidrog till tidningens innehåll. Tidningsutgivare såg som plikt att publicera vad läsarna skickade in, och det fanns en form av sanningssökande samtal. (Lundell 2013, 41–44). Dels har perioden beskrivits som pressens slyngelår då ett otal nybakade publicister gav uttryck för upplysningsidéer och kritiserade kungamakten och samtidigt gav sig hän åt ryktesspridning, förtal och skvaller. Debattklimatet var hårt och kan liknas med vår nutida diskussion om hätskhet och hat i sociala medier (Tallmo 2017). En offentlighet fick sitt genombrott i Sverige mellan 1830 och 1850, vilket innebar att tidningspressen fick en central roll för alla som ville yttra sig (Lundell 2013).

Tongivande för yttrandefriheten och dess betydelse för sanningen var den engelske nationalekonomen och filosofen **John Stuart Mill** som i *Om friheten* från 1859 skriver om sanningar i plural, vilket rent språkligt innebär möjligheten att det samtidigt existerar flera sanningar. Men han är inte sanningsrelativist

utan ser att vägen mot sanning är en kumulativ process där människan i sitt intellektuella framåtskridande ersätter en tidigare sanning med en bättre. Det kan betecknas som uttryck för en pragmatisk sanningsteori som bygger på universell nytta av att idéer möts och konfronteras på en offentlig marknadsplats för idéer (Hearns-Branaman 2018). För denna process är en fullständig yttrandefrihet central, menar Mill. Det måste finnas ett fritt möte mellan olika åsiktsbildningar och även rena villfarelser kan innehålla en viss grad av sanning. Att säga sig veta sanningen är att göra sig själv till en ofelbar domare, vilket Mill anser är destruktivt, därmed kan sanningen gå förlorad (Mill 1998, s. 24). Författarinnan och pedagogen **Ellen Key** argumenterar i en skrift 1889 för hur yttrande- och tryckfrihet är knutet till sanningsbegreppet. Hon var starkt influerad av Mill och liksom sin förebild skriver hon om sanningar i plural, som en kumulativ utvecklingsprocess – ett pragmatiskt perspektiv på sanning som en nytta för mänskligheten. Ellen Key ser en utvecklingslinje där varje framsteg ”kommit genom det fria ordets kritik av de gamla idealen” (Key 2006, s. 55). En etablerad sanning måste uthärda en stärkande kamp för tillvaron. Gamla sanningar kompletteras och reformeras av nya tillskott: ”Med tiden uppstå avlagringar av en gång levande sanningar, ur vilken grund nya sanningar uppväxa” (s. 56).

Denna syn på yttrandefrihet och sanning kom att bli grunden för en liberal mångfaldsprincip som kombinerades med det kommersiella intresset att sälja tidningar. Nyheter blev säljbara varor och vad som presenterades som en sanning i form av en nyhet, var ett

såväl journalistiskt som affärsmässigt övervägande. (Ekecrantz & Olsson 1998, s. 94–96). Liberala publicister utvecklade detta till ett uppdrag som blev grunden för pressens legitimitet. Här blev det viktigt att skilja mellan fakta och omkringliggande åsikter – det vill säga å ena sidan sanningar som kan verifieras och å andra sidan mer pragmatiska bedömningar av vilka omständigheter som var relevanta att placera in dessa fakta i. Att särskilja fakta och åsikter blev en viktig devis för liberal press, ursprungligen formulerad 1921 av den engelska publicisten **C.P Scott** som att ”åsikter är fria men fakta är heliga” (Scott 1946, s. 161). Det är naturligtvis till viss del en konstruktion, eftersom det är svårt att dra gränsen mellan verifierbara fakta och de åsiktsgrundade eller kommersiella omständigheter som kan omsluta dessa fakta. Den amerikanske författaren och journalisten **Walter Lippman** beskrev att nyheter och sanning inte var samma sak. Nyheter beskrev enbart en händelse, men utan att ge en förståelse för de underliggande faktorer och krafter i samhället som låg bakom händelsen. För att ge publiken sanningen måste journalister avslöja gömda fakta och sätta in dessa i ett meningsfullt sammanhang (Lippman 1922). Vad som är å ena sidan meningsfulla fakta och å andra sidan sammanhang och tolkning är förstås en svår avvägning och en kombination av en realistisk sanningsteori (fakta) och en pragmatisk bedömning av perspektiv och relevanta sammanhang (vinkel och kontext). Här handlar avvägningarna om utifrån vilket perspektiv vissa givna fakta ska belysas, som på många sätt löstes av partipressen som tydligt deklarerade sina perspektiv med en politisk hemvist.

Partipress och säljbara sanningar

Mankan betrakta partipressens era som en långperiod när sanningssägandet politiserades och uttryckte gruppintressen. Detta kan beskrivas som populistisk pragmatism, den nytta som sanningen förutsätts främja gäller en given befolkningsgrupp, sådant är sant som tjänar fosterlandet, tjänar arbetarklassen, eller det som tjänar borgarklassen (Andrén 2016, s. 31). När arbetarrörelsen organiserade sig i slutet av 1800-talet var egna tidningar viktiga för att rörelsen skulle kunna beskriva verkligheten utifrån sina egna perspektiv. Partiordföranden **Hjalmar Branting** var också chefredaktör för partiorganet *Social-Demokraten*. Enligt honom begränsades sanningen och det fria ordet av privatkapitalismen: ”Pressen måste tjäna två herrar, idén och mammon, då bäraren av sanning och ljus på samma gång måste vara en affär” (Branting 1891). Partipressen kan beskrivas som en organiserad sanningssökning, där tidningens politiska linje framstod tydligt för läsarna. Sanning blir här en form av kommunicerad gruppövertygelse utifrån ideologi (Waisbord 2018, s. 1871).

Dessa partitidningar gjorde anspråk på att beskriva sanningen, men i partipressen är det tydligt att sanningar är beroende av från vilket politiskt perspektiv en händelse skildrades, till exempel om en strejk skildrades från arbetarnas eller arbetsgivarnas perspektiv. Socialminister och tidigare redaktören **Gustav Möller** ogillade att partitidningar från alla håll undanhöll fakta och förvrängde sanningen, och menade att det

var möjligt att förena ”ett objektivt återgivande av faktiska omständigheter med striden för en övertygelse eller en åskådning” (Möller 1933). Rikard Sandler, tidigare socialdemokratisk minister och chefredaktör för *Ny Tid*, menade på journalistkongressen i Gävle 1944: ”En saklig sannfärdighet, som låter fakta framträda som fakta och omdömen som omdömen, bör vara varje journalists ambition.” (Sandler 1944, s. 1). Dessa uttalanden visar att den liberala devisen om att skilja mellan fakta och åsikter också var stark inom den socialdemokratiska pressen, dock fanns förstås en skillnad utifrån vilka perspektiv dessa fakta beskrevs, det vill säga en annan pragmatisk syn på nyttan och hur fakta om världen skulle presenteras.

Sanning och professionell journalistik

Att söka sanningen var ett yrkesideal för journalister, oavsett var journalisten arbetade, oavsett om det var en *muckraker* som rotade fram skandaler eller en ideologiskt driven journalist som ville förändra världen. Set Poppius beskriver högtidligt journalistens individuella ansvar i en handbok för journalister 1947:

Hans yrke är hans väsen. I varje ögonblick är han den vakne iakttagaren av allt som händer omkring honom. Han ser allt i rubriker och spalter som en filmregissör ser allt i bilder. I allt söker han sanningen, det faktiska. /---/ om vetgirigheten är journalistens adelsmärke är sannfärdigheten hans valspråk. (Poppius 1947, s. 78)

Efter andra världskriget kom ökade krav på journalisters utbildning. När akademiker som **Curt Weibull**, rektor för Göteborgs högskola, ville organisera en nationell journalistutbildning, var en av orsakerna att ett vetenskapligt perspektiv behövdes för att ge journalister en respekt för sanningen (Gardeström 2011, s. 49). Professionaliseringen av journalistkåren skedde parallellt med journalistutbildningarnas utbyggnad på 1960–70-talen, och ibland i opposition till det tidigare partipresssystemet som knutit ihop journalistik och politik. Med den utbildade professionella journalisten formulerades sanningskravet som att journalistiken skulle vara objektiv. Objektivitet blev en metod, som skulle garantera bästa möjliga sanningsenliga resultat (Kovach & Rosenstiel 2001, s. 45). Objektivitetsnormen etablerades först i USA under tryck av att göra nyheter säljbara till en bredare publik som hade olika politiska ståndpunkter (Maras 2013). Tanken om en professionell journalist som ansågs ha verktygen för att finna en enda objektiv sanning ledde till kritik, eftersom nyhetsbevakningen riskerade att likriktas och den tidigare mångfalden av konkurrerande sanningar kunde förloras. Journalisterna ansågs på 1980–90-talen ha för mycket makt, en beskrivningsmakt, som innebar en makt över tanken (Petersson & Carlberg 1990). Yrkeskåren kritiserades för att ha blivit en av samhällets elitgrupper. I *Det redigerade samhället* (1998) beskrivs journalistikens symbios med makten: ”En sammansmältning som innebär att det alltid bara finns en given sanning, formulerad ifrån ett synsätt och i en språkdräkt som inte lämnar glipor mot andra verkligheter” (Ekekrantz & Olsson 1998, s. 11).

Publikens sanning – mediernas sanning

Kritiker har förr som nu ofta dömt ut den journalistiska slutprodukten, nyheten, som inte överensstämmande med verkligheten. Men även dessa kritiker tolkar mediernas bevakning utifrån sitt perspektiv eller ideologi. Sanningen sitter delvis i betraktarens öga. Undersökningar visar att mediernas bevakning lätt kan ses som fientlig gentemot den egna åsikten. Särskilt utsatta för denna kritik är public service som genom sin särskilda ställning har starka krav på en saklig och opartisk rapportering (Olsson 2020; Thuren 1997; Strömbäck & Johansson 2017). Att nyheter är sanna är också mycket viktigt för publiken, men problemet är att publiken även den har mycket olika syn på vad sanning är. När Gunnar Andrén 1988 och 2004 undersökte hur svenska folket uppfattade vad sanning var fick han vad han själv ansåg var ett häpnadsväckande resultat. Endast en tredjedel av de tillfrågade hade en realistisk syn på sanning, det vill säga att sanningen ska överensstämma med hur det är i verkligheten. Lika många hade en mer individualistisk syn, det vill säga att något är sant om det överensstämde med vad de själva tyckte, eller vad folk i allmänhet tyckte. När undersökningen upprepades till att omfatta hur människor bedömde om nyheter var sanna, svarade bara 50 procent att nyheter var sanna när dessa stämde överens med hur det är i verkligheten (Andrén 2016; Weibull 2017, s. 149).

Vad är sant i dagens medier? Det ursprungliga dilemmat kretsar runt sin egen axel, hur många nya termer som än presenteras i relation till sannings-

begreppet. Journalistiken måste fortsätta hävda att den ger en sanningsenlig bild av verkligheten, hur mycket tvivel det än finns i yrkeskåren och i publiken huruvida detta är möjligt och hur många åsikter det än finns om vad sanning är. Journalistikforskaren **Marcel Broersma** (2010) beskriver det som en delad illusion som upprätthålls av yrkeskåren, men även av publiken och av de kritiker som har ett tacksamt mål i att peka finger mot slutprodukten och vilja ha en annan journalistik. När journalister har gått ut offentligt och beskrivit omöjligheten i att rapportera sanningsenligt möts de av en stark kritik av andra journalister. Journalistyrket och mediebranschen kan inte existera utan att göra anspråk på att rapportera sanningsenligt. Det går inte att en journalist offentligt säger sig ha samlat ihop och presenterat bästa möjliga sanning på den korta tiden fram till deadline (även om det ofta är så). Broersma menar att journalistiken är en performativ diskurs, det vill säga att yrkeskåren genom sina yrkesrutiner, formmässiga krav på nyheters utformning och presentation samt etiska förhållningssätt, oavbrutet argumenterar och försöker övertyga publiken om sin trovärdighet (Broersma 2010).

Silvio Waisbord (2018) anser att begreppet *post-truth* ska ses mot bakgrund av den försvagning som skett av den traditionella liberala modellen med en professionell journalistik med legitimitet att beskriva världen för en publik. När människor via internet kan kommunicera fritt med varandra upplöses den tidigare ordningen och journalistikens dominanta sanningsregim ifrågasätts. Journalistiken hamnar i en position att försvara sin trovärdighet (Waisbord 2018;

Wahl-Jorgensen 2017, s. 109). Populistiska krafter använder termer som *fake news* för att underminera förtroendet för liberal demokrati och för en neutral objektiv journalistik, anser forskare (McNair 2018, s. 27). Journalistikens anspråk på att beskriva verkligheten sanningsenligt får konkurrens av en individualiserad nyhetsförmedling på sociala medier, där mediebudskap fjärras från alla kollektiva erfarenheter och anpassas till just dig – där Dagens nyheter ersätts med Mina nyheter, där själva sanningen blir individuell (Kleis Nielsen 2017, s. 94). Filosofen Gunnar Andrén beskriver att vi lever i en narcissistisk tid, och menar att människor är illa ute om de formar sina omdömen utan hänsyn till en objektiv verklighet (Andrén 2016, s. 35).

Med uttrycket *post-truth* kan man säga att sanningsbegreppet åter har blivit politiserat. **Johan Farkas** och **Jannick Schou** (2020) är kritiska mot de många dystopiska beskrivningar om *post-truth* som har publicerats de senaste åren. De har undersökt 125 vetenskapliga publikationer och 350 nyhetsartiklar om ämnet. Bland annat undersöker de hur detta nya tillstånd språkliggörs och finner att *post-truth* beskrivs med krigsmetaforer, att man ska ta strid mot osanningar, eller alternativt med sjukdomsmetaforer, att falska nyheter är ett virus som sprider skräck och förvirring bland människor och hotar demokratin. I dess kölvatten uppkommer politiska förslag om ”sanningsstyrkor” som ska bekämpa all oriktig information på nätet. Forskarna varnar för likheten med det auktoritära sanningsdepartement som **George Orwell** beskrev i sin roman *1984*. Om det bara finns en accepterad sanning och inte ett myller av olika åsikter

och meningar får demokratin som vi känner den svårt att existera, menar de. Som redan John Stuart Mill uttryckte det 1859 i sin kamp för yttrandefrihet; om sanningar undertrycks utvecklas inte nya bättre sanningar. Journalistiken ska stå mitt i vinddraget, och stå pall mot krafter som vill äga sanningen. Journalisterna ska rapportera om verkligheten så sanningsenligt de kan, vara sannings-sägare men inte sannings-ägare.

Referenser

- Ahen, Frederick (2019). Futures of new post-truth: new research frontiers on disturbingly fascinating pathologies affecting information dissemination and knowledge production, *Foresight*, vol. 21, No.5, s. 563–581.
- Andrén, Gunnar (2016). *Sanningsteorier i antropocen. En epistemologisk och empirisk undersökning*. Stockholm: Linear-iraestheia.
- Branting, Hjalmar (1891). Pressens achilleshäl, *Ur dagens krönika. Månadskrift för skönlitteratur, teater och politik*, januari 1891.
- Broersma, Marcel (2010). The unbearable limitations of journalism. On press critique and journalism's claim to truth, *The International Communications Gazette*, Vol 72(1), s. 21–33.
- Ekercrantz, Jan & Olsson, Tom (1994). *Det redigerade samhället: om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*. Stockholm: Carlsson.
- Ekström, Mats & Nohrstedt, Stig Arne (1996). *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma.

- Farkas, Johan & Schou, Jannick (2020). *Post-truth, fake news and democracy: mapping the politics of falsehood*. New York, NY: Routledge.
- Gardeström, Elin (2011). *Att fostra journalister: journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*. Göteborg: Daidalos.
- Graves, Lucas (2016). *Deciding what's true: the rise of political fact-checking in American journalism*. New York: Columbia University Press.
- Hearns-Branaman, Jesse Owen. (2018). *Journalism and the philosophy of truth: beyond objectivity and balance*. New York: Routledge.
- Hedenmo, Anna (2018). *Uppdrag sanning: möten och tankar*. Stockholm: Brombergs.
- Key, Ellen (2006 [1889]). *Några tankar om yttrande och tryckfrihet*. Ödeshög: Ellen Keyinstitutet.
- Kleis Nielsen, Rasmus (2017). News media, search engines and social networking sites as varieties of online gatekeeping. I Peters, Chris & Broersma, Marcel (red.). *Rethinking journalism again: societal role and public relevance in a digital age*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (2001). *The elements of journalism: what newspeople should know and the public should expect*. New York: Crown Publishers.
- Lippman, Walter (2010[1922]). *Public opinion*. La Vergne: Greenbook Publications.
- Lübcke, Poul (red.) (1988). *Filosoflexikonet*. Stockholm: Forum, s. 485–488.
- Lundell, Patrick (2013). *Attentatet mot Hierthas minne. Studier i den svenska mediehistorien*. Stockholm: KB.

- Maras, Steven (2013). *Objectivity in journalism*. Cambridge: Polity Press.
- McNair, Brian (2018). *Fake News. Falsehood, fabrication and fantasy in journalism*. New York: Routledge.
- Mill, John Stuart (1998 [1859]). *Om friheten*. Stockholm: Natur och kultur.
- Möller, Gustav (1933). Socialministern: Pressen enögd. *Morgonbris* nr. 10.
- Olsson, Helen (2020). Svt-toppen. Hur hamnade vi här?, *Svenska Dagbladet* 20/1.
- Nevéus, Ingmar (2020). ”Tumme upp” på Facebook kan vara brott mot coronalagen. *Dagens Nyheter* 26/5.
- Petersson, Olof & Carlberg, Ingrid (1990). *Makten över tanken: en bok om det svenska massmediesamhället*. Stockholm: Carlsson.
- Poppius, Set (1947). *Journalisten*. Stockholm, Sohlmans förlag.
- Scott, Charles Prestwich (1946). *C. P. Scott, 1846–1932: The making of the ”Manchester Guardian”*. London: Fredrick Muller LTD.
- Strömbäck, Jesper & Johansson, Bengt (2017). När bjälken sitter i betraktarens ögon: om fientliga medier-fenomenet. I Truedson Lars (red.). *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Sylwan, Otto (1896). *Den svenska pressens historia till statsvälningen 1772*, Lund Gleerupska universitetsbokhandeln.
- Tallmo, Karl-Erik (2017). 250 år sedan det fria ordets slyngelålder, *Kvartal*, 23 feb. 2017, <https://kvartal.se/artiklar/det-fria-ordets-slyngelalder> (hämtat 2020-02-01).

- Thurén, Torsten (1997). *Medier i blåsväder: den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*. Stockholm: Norstedt.
- Wahl-Jorgensen, Karin (2017). Is there a ‘postmodern turn’ in Journalism?. I Peters, Chris & Broersma, Marcel Jeroen (red.). *Rethinking journalism again: societal role and public relevance in a digital age*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Waisbord, Silvio (2018). Truth is what happens to news, *Journalism studies* 19:3, s. 1866–1878.
- Weibull, Lennart (2017). Synen på sanning i nyheterna. I Truedson, Lars (red.). *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Wikforss, Åsa (2018). *Alternativa fakta: om kunskapen och dess fender*. Lidingö: Fri tanke.
- Vosoughi, Soroush, Roy, Deb. and Aral, Sinan. (2018). The spread of true and false news online, *Science*, Vol.359, No.6380, s. 1146–1151.

Vad är sanning i journalistiken?

Mats Ekström*

Intresset för journalistik och sanning har ökat under senare tid, i samhällsdebatt och forskning. Det finns farhågor om att nyhetsjournalistiken har svårigheter, eller inte alls klarar av, att infria sina sanningsanspråk och de grundläggande kraven på att nyheter skall vara korrekta. Relaterade frågor har diskuterats genom den moderna journalistikens historia. Men något nytt har också hänt. Frågan om sanning har politiserats i attacker mot journalistiken från framför allt den auktoritära populismen, vars företrädare i vissa fall själva tagit den ogenerade offentliga lögnen till nya oanade nivåer. Samtidigt påverkas journalistiken av strukturella förändringar som gjort det mer komplicerat att erbjuda allmänheten korrekta och verifierade nyheter om aktuella händelser. Till dessa hör bl a (1) de succesiva neddragningarna på nyhetsredaktionerna och de samtidigt ökade kraven på journalisternas produktivitet i form av output, delvis relaterat till radikala förändringar i ekonomiska förutsättningar och affärs-

* Mats Ekström är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid JMG, Göteborgs universitet.

modeller; samt (2) en ökad och allt effektivare cirkulation av svårbedömda källor, tveksamma uppgifter, propaganda och även rena falskheter (medvetet utformade för att se ut som nyheter) i de sociala medier som journalistiken blivit alltmer beroende av.

Begreppet ”post-truth” har blivit populärt för att karaktärisera den tid vi lever i. Det är en tid då lögnen och halvsanningar godtas och genomsyrar den politiska debatten. Fakta och evidens antas ha förlorat sin betydelse. Medierna och journalistiken är en del i detta. Här prioriteras nyheter som säljer istället för väl granskad, nyanserad och saklig information. Den professionella journalistiken kompromissar med etablerade standards och marginaliseras samtidigt i ett digitalt nyhetsflöde som styrs av andra mekanismer. Publiken tror på det som bekräftar deras värderingar oavsett om det finns fakta som talar emot. Det är en dyster bild, som indikerar att institutionella mekanismer och grundläggande normer i det demokratiska upplysta samhället har eroderat.

Problemen finns men bedömningen är kraftigt överdriven, som ofta när effektfulla termer föreslås för att fånga en tidsanda (Farkas & Schou, 2020; Schudson, 2019). Vi lever inte alls i en ”post-truth” era. Som Schudson (2019: 26) skriver finns förvisso ”formidabla fiender” mot sanning. Han sammanfattar dem i fyra P: ”propaganda”, ”profit”, ”prejudices” och ”pranks”. Digitaliseringen och de sociala medierna har förstärkt dynamiken i dessa. Det har därmed blivit mer komplicerat att bekräfta sanning och avslöja osanning. Men det innebär inte att vi lever i en ”post-truth era”. Vi litar ständigt till tillförlitliga sanningar i våra vardags-

liv. I demokratier ställs politiker regelbundet offentligt till svars för vad de påstår. De avkrävs fakta och belägg även om de också kommer undan utan att säga hela sanningen (kanske alltför ofta). Automatiserade analyser och organiserade former för faktagranskningar utvecklas som en reaktion på och korrektiv till den desinformation som cirkulerar i medierna (Graves, 2016). Reportrar på nyhetsredaktioner står inför stora utmaningar men har knappast övergett idén om nyheter som faktabaserade och de grundläggande anspråken på att erbjuda publiken tillförlitlig information om aktuella händelser. De följer standards i research och verifiering även om dessa balanseras och modifieras mot andra krav och villkor.

I denna text skall jag behandla det senare, dvs hur normer och standards för sanning tillämpas i nyhetsjournalistikens vardag. Jag relaterar till våra egna studier av svenska nyhetsredaktioner men också en omfattande internationell forskning (för en översikt se Ekström & Westlund, 2019).

Men först två punkter gällande begreppet sanning. Dessa relaterar till frågor som har diskuterats ingående i litteraturen. Här är de ämnade som ett kort klargörande avseenden mina utgångspunkter.

(1) Sanning är å ena sidan en egenskap hos enskilda påståenden. När en nyhet påstår att någon sagt något, anger en plats där något hänt, eller en siffra på antalet personer som exempelvis drabbats av en viss sjukdom, så kan påståendet vara sant eller falskt (korrekt eller fel) även om det ofta finns utrymme för olika tolkningar av innebörden i ett påståenden. Å andra sidan, refererar sanning vanligen också till något större än

enskilda påståendens riktighet, något som inte är binärt (sant eller falskt) utan snarare mer eller mindre. Sanningen om något kan utvecklas, fördjupas och revideras.

(2) Inom olika verksamheter tillämpas normer och standards för hur sanningsanspråk uttrycks, med vilken säkerhet man kan uttala sig, vad som räknas som belägg och vad som är tillräckligt verifierat och undersökt för att hållas för sant. Inom journalistiken liksom vetenskapen avgör deltagarna detta gemensamt. Det sker i kollegiala diskussioner men också konkreta arbetssätt. Standards är institutionaliserade i form av uttalade och outtalade överenskommelser; sanktionerade och rutinmässiga arbetssätt. Sann kunskap är i den betydelsen socialt konstruerad. Detta innebär inte att sanning är godtycklig (Danermark, Ekström & Karlsson, 2019). Det är inte ett argument för en radikal relativism. Alla nyheter är inte lika sanna! Normer och standards utvecklas och tillämpas för att i givna sammanhang skilja tillräckliga belägg från otillräckliga belägg, samt avgöra med vilka anspråk som något kan påstås. Genom att studera dessa kan vi få en grundläggande kunskap om vad som utmärker en viss verksamhets förhållande till sanning och hur den eventuellt förändras. När de strukturella villkoren och incitamenten inom journalistiken förändras, anpassas och omförhandlas standards avseende sanning. (Det sitter således inte direkt *i väggarna* men kanske är det just institutionaliseringen som man syftar på när detta uttryck används.)

I det följande diskuterar jag nyhetsjournalistikens förhållande till sanning under fyra rubriker (utan anspråk

på att vara heltäckande!). Jag avslutar med en reflektion över några förhållanden som påverkar nyhetsjournalistiken och som innebär särskilda utmaningar.

Balanserade sanningsanspråk

Nyhetsjournalistiken uttrycker vanligen höga sanningsanspråk. Nyheter beskriver vad som hänt och hur det är; inte hur det eventuellt kan vara, vad man tror eller bedömer. Text och bilder indikerar fakticitet, en verklighet att ta för given. Men, journalister balanserar också sin position vis-à-vis sanningar i produktionen av enskilda nyheter. Att uttrycka sig med säkerhet är standard i mycket nyhetsrapportering men en repertoar av språkliga resurser används också för att mildra anspråken i särskilda situationer (Ekström & Westlund, 2019; Rom & Reich, 2020). I produktionen av "breaking news" på en nyhetsredaktion som vi studerat, använde journalisterna ett flertal sådana resurser (Ekström, Ramsälv & Westlund, 2019). Modalitetsmarkörer användes för att indikerar en viss osäkerhet: "det *kan* vara så att ...". Osäkerhet annonserade genom så kallade "epistemic disclaimers", t ex.: "Notera att detta är baserat på preliminär information". Kunskapsanspråken tillskrevs någon annan genom citat och formuleringar som "enligt polisen ...". Slutligen kan journalister reducera det de hävdar att de vet något om. Istället för att i rubriken skriva "en olycka har inträffat ..." skrev de t ex "larm om en olycka". Därigenom kan man som en av journalisterna säger "skydda sig själva" när man inte vet med säkerhet vad som hänt men man vet att det inkommit ett larm. Standards anpassas till en nyhetsförmed-

ling under hård tidspress, för att minska risken att bli ansvarig om felaktig information publiceras. De desk-reportrar vi studerade arbetade utifrån en norm om maximalt 15 minuter från inkommen information till att en ”breaking news” är publicerad.

Även om dessa resurser för att mildra anspråken på sanning är viktiga i produktionen av nyheter, är det inte säkert att de påverkar hur nyheterna uppfattas av läsaren. En aktuell studie baserad på ett omfattande experiment visar att tydliga markörer av osäkerhet tycks ha mycket begränsad effekt när läsare bedömer nyheternas trovärdighet (Sohlberg, Johansson & Esaïsson, 2020).

Detta kan illustreras i följande exempel från *Aftonbladets* liverapportering om covid-19. Den 17 juli 2020 publiceras en nyhet med följande rubrik: JUST NU: ”40 procent kan vara immuna i Stockholm”. När man öppnat nyheten kan man läsa: ”40 procent av stockholmarna kan vara immuna mot det nya Coronaviruset, säger Johan Carlson i en artikel i DN”. Notera att informationen tillskrivs en källa som dessutom intar en position av osäkert vetande (”kan vara”). I ett inlägg i *Aftonbladets* liverapportering kort efter att nyheten publicerats skriver en läsare: ”Varför skriver ni att 40 procent av stockholmarna är immuna. Sluta! Människor betar sig illa som det är och ni hjälper till med dessa galna beteenden ännu mer med de helt osanna uppgifterna.” Läsaren betraktade detta som helt osanna uppgifter trots journalistens försiktighet. Redaktionen svarade: ”vi skriver att de kan vara det. Vi håller också på att utveckla nyheten i en artikel just nu, den kommer senare”.

Redaktionen svar illustrerar också en annan aspekt avseende journalistikens sanningsanspråk i den snabba digitala nyhetsförmedlingen. Information publiceras även då den uppfattas som provisorisk med vetskap om att den inom kort kan ändras i en uppdaterad publicering. Detta har beskrivits som ett skifte från ett *traditionellt* förhållningssätt där journalistiken utlovar säker och verifierad information som publiken antas lita på, till ett mer *transparent* förhållningssätt där journalistiken kan vara öppen med informationens osäkerhet och göra korrigeringar och tillägg över tid delvis efter synpunkter från läsare (Karlsson, 2011). Forskning tyder dock på att publiken förväntar sig att informationen i nyheter skall vara korrekt och inte provisorisk (Karlsson, Clerwall & Nord, 2017).

Sanning och attraktionskraft

Journalister är vanligen noggranna med att uppgifter skall vara korrekta men nyheter skall också väcka intresse och ge output (i form av klick, läsning och köp). Den hårt konkurrensutsatta och datadrivna nyhetsjournalistiken tenderar att öka kraven på den enskilde journalisten att bidra till sådan output. Att nyhetsproduktion anpassas till antaganden och beräkningar av publiken är naturligtvis inget nytt i sig. Detta motiveras av både krav på lönsamhet och viljan att vara relevant för publiken. Den alltmer datadrivna journalistiken markerar dock ett skifte (Zamith, 2018). Med utvecklingen av avancerade publikmätningar och återkoppling i realtid, inom ramen för förändrade affärsmodeller, har siffrorna blivit en alltmer självklar

standard som enskilda journalister har ansvar för och bedöms utifrån. Innebär detta att journalisterna blir mer benägna att kompromissa med sanningen? Inte nödvändigtvis men villkoren för detta balanserande förändras. Arbetet med nyheternas så kallade ”paketering” prioriteras. Nyhetsreportrar får ökat ansvar för detta och redaktörer får ett särskilt ansvar för att påverka nyheternas output genom ompaketeringar.

I nyhetsrubriker blir detta särskilt tydligt. Alarmistiska och tillspetsade formuleringar prioriteras. Information anpassas och utesluts för att skapa nyfikenhet. Nyhetens attraktionskraft maximeras inom ramen för vad som bedöms som tillräckligt sant. Vad som kollektivt på en redaktion bedöms som tillräckligt i en viss rapportering handlar inte bara om hur noga något behöver kontrolleras (vilken research som krävs för en bestämd publicering) utan också hur exakt något bör återges för att vara korrekt. Här är ett exempel från en redaktion vi studerat där arbete med nyheternas ”paketering” prioriteras hårt och har utvecklats som en del i införandet av en nyhetsproduktion starkt styrd av publikdata. När det gäller att ”tweaka” rubriker är handlingsutrymmet stort och sakligheten kan komma i andra hand. Men det innebär inte att man accepterar felaktiga uppgifter eller vilka omformuleringar som helst. En reporter på redaktionen har gjort ett reportage om problem i en skola. I den föreslagna rubriken beskrivs situationen i skolan som ”stökig”. Nyhetschefen är inte nöjd med ordvalet och anser att den föreslagna rubriken är alltför svag. De söker alternativ till stök och prövar ord som bråk, tumult, oroligheter och kaos. Dessa är starkare men de kommer fram till att

det blir fel eftersom det inte varit slagsmål i skolan. De googlar på synonymer men hittar inget starkt ord som samtidigt är tillräckligt korrekt. Efter en lång diskussion behåller de ”stök” och lägger istället till ett citat i rubriken från en elev som säger att lärare skriker till elever. På den aktuella redaktionen användes citat som en viktig resurs inte minst i rubriksättning. Detta återspeglar en mer generell tendens i nyhetsproduktion där citat ofta har en central roll.

Sanning och citerande

I citerande tillämpas normer och standards gällande sanning. Inom nyhetsjournalistiken finns en hög grad av flexibilitet och acceptans när det gäller att omformulera vad någon sagt och fortfarande ange detta som ett citat (Ekström & Westlund, 2019; Haapanen, 2017). Att redigera vad någon sagt för att citatet skall fungera i en bra rubrik är standard. Samma citat kan återges på olika sätta i brödtext, ingress och rubrik. Vad någon sagt har såtillvida en annan status som fakta jämfört med uppgifter om platser, tidpunkter och andra realiteter. Nyhetsjournalister är angelägna om att sådana uppgifter är korrekta (en gatuadress i en nyhet om en olycka får inte bli fel) men citat behöver inte alltid återge exakt vad personen sa. De kan modifieras. Men olika standards (för vad som är tillräckligt korrekt) aktualiseras också i olika situationer. En av de reportrar vi följde i en nyligen genomförd studieringer upp en projektledare och stämmer av citat i utkastet till en artikeln om ett nytt bostadsområde. Hon är mycket angelägen om att citaten skall blir korrekta.

På samma redaktion jobbar deskredaktörer med att modifiera citat i rubriker för att nyheterna skall få större genomslag. Här är normerna tillåtande. Detta förhållningssätt kan ses i relation till det faktum att citat ofta används i rubriker. Vad någon sagt har stort nyhetsvärde. Inte sällan är det själva nyheten att någon sagt något. Yttrandet och kommentarer till yttranden kan driva nya nyheter som cirkulerar i olika medier.

Den reporter eller redaktör som modifierar ett citat för att göra det skarpare kan försvara citatet med att det ändå i huvudsak återger innebörden av vad personen sagt (dvs är tillräckligt sant). Frågan om innebörd och sanning är ytterligt komplicerad och ingående diskuterad i litteraturen. Jag skall inte fördjupa detta här utan begränsa mig till två aspekter. För det första, när en journalist modifierar ett citat i en rubrik kan vi på goda grunder anta att detta görs för att påverka innebörden i yttrandet utifrån en värdering av vad som ger en bra rubrik och vad som gör yttrandet relevant, anmärkningsvärt och sensationellt. Det finns knappast någon omotiverad modifiering av andras röster. För det andra bestäms innebörden i ett yttrande också av det sammanhang i vilket det yttras och återges. I nyhetsjournalistikens berättande tas yttranden regelbundet ur sitt sammanhang (dekontextualiseras) och placeras in i nya sammanhang som ger dem en delvis ny innebörd (rekontextualiseras). Det sker när ett yttrande som ursprungligen var svar på en intervjufråga framställs som ett spontant och självständigt uttalande eller som en kommentar i ett nytt sammanhang. Det sker när yttrande från olika sammanhang iscensätts som dialoger och debatter i medierna.

Nyhetsjournalistikens frekventa citerande inbegriper således två förhållningssätt till sanning. Att citera är *å ena sidan* ett sätt att underbygga nyheten med källor, lägga över sanningsanspråken på någon annan, samt upprätthålla normer om ett distanserat och neutralt rapportering (det är inte vi utan någon annan som säger). Å andra sidan fungerar citat som självständiga flexibla enheter i skapandet av dramatiska nyheter. Yttranden lyfts ur sin ursprungliga kontext, modifieras och infogas i nyhetsberättelser som sedan kan cirkuleras i olika varianter i exempelvis sociala medier.

Att lita till och bedöma källornas trovärdighet

Nyhetsjournalistik är starkt beroende av en kontinuerlig tillgång till trovärdiga källor. Att avgöra källornas trovärdighet är grundläggande i det vardagliga nyhetsarbetet. Men hur är det möjligt att göra rimliga bedömningar av källor och de fakta som källor presenterar i ett arbete präglad av hård tidspress och höga krav på produktivitet? Med referenser till en serie av amerikanska studier på nyhetsredaktioner under 1970-talet drog **Ettema** och **Glaser** (1987) slutsatsen att nyhetsreportrar i stor utsträckning litar till källor som ger information som är "pre-justified", dvs inte behöver kontrolleras närmare just därför att de kommer från dessa källor. Vad mer är, den enskilde nyhetsreportern litar till institutionaliserade kontakter med sådana källor och etablerade standards som skiljer trovärdiga och auktoritativa källor från de källor som måste kontrolleras mer ingående.

Dessa slutsatser gäller i allt väsentligt fortfarande. **Godler & Reich** (2017) sammanfattar forskning som visar att journalister tenderar att acceptera mycket information som tillförlitlig med hänvisning till källornas legitimitet (organisatoriska tillhörighet och formella auktoritet) och utan att kontrollera informationen. Den tid som läggs ner för att verifiera källor utgör ofta en liten del av arbetet. Men baserat på egna studier av journalister i Israel kan de samtidigt visa att journalister under särskilda omständigheter gör närmare bedömningar utifrån inte bara källornas tillhörighet, utan också trovärdigheten i den information som ges, samt genom att kontrollera mot andra källor. Vilka standards som tillämpas och hur ingående bedömningar som görs är beroende av sammanhanget.

Sammanhangen i vilka källor används och bedöms varierar. Olika normer utvecklas i olika former av nyhetsrapportering, delvis relaterat till deras olika kunskapsanspråk. Här är några exempel. Breaking news utlovar snabb information, producerad under stark tidspress och huvudsakligen med hjälp av vedertagna källor som inte behöver kontrolleras (Ekström, Ramsälv & Westlund, 2019; Usher, 2018). De reportrar vi studerat i "live-desken" på en nyhetsredaktion ägnade sig endast åt de nyheter som kunde processas snabbt utan intervjuer eller ingående faktakontroller. Inom den digitala journalistiken har "live-blogging" utvecklats som en särskild genre som skiljer sig från konventionella nyheter genom att publicera en mer fragmentarisk information från en mångfald av röster (Matheson & Wahl-Jorgensen, 2020). Motsatsen är granskande reportage där journalisten har ett avgö-

rande ansvar för att kontrollera och bedöma kontroversiella uppgifter samt trovärdigheten i olika källor.

En aktuell fråga är naturligtvis hur normer och standards anpassas till en allt mer omfattande användning av källor i sociala medier. Samtidigt som de sociala medierna ger en större tillgång till varierande källor, tyder forskningen också på att etablerade mönster i urval och bedömning av källor vidmakthålls. Elitkällor fortsätter att dominera (Lechler & Kruiemeyer, 2016). Det är källor som inte behöver kontrolleras närmare antingen för att de antas ge trovärdig information eller för att personerna (politiker, celebriteter etc.) och deras yttranden anses ha ett högt nyhetsvärde i sig. De live-reportrar vi studerat på en nyhetsredaktion använde sociala medier i stor omfattning för att söka nyheter, men de uppfattade inte några stora problem i att bedöma och kontrollera källorna. En förklaring är att de huvudsakligen begränsade sig till att publicera nyheter som de betraktade som oproblematiske. Men mycket tyder också på att nyhetsjournalistiken successivt måste uppdaterar sina metoder och standards för att bedöma källor i sociala medier. Det finns som **Duffy & Tan Rui Si** (2018) noterar en potentiell motsättning mellan att använda mer av icke etablerade källor för att berika journalistiken och de krav detta ställer på bedömning och validering av dessa källor. Det är en särskild utmaning att avgöra vilka aktörer och intressen som ligger bakom information med potentiellt högt nyhetsvärde i sociala medier. Men det handlar också ytterst om hur journalister och redaktioner förhåller sig till värdet av olika röster i sociala medier för att ge en sann bild av vad som händer i världen.

Avslutande kommentar: Några tendenser

Nyhetsjournalistiken genomgår kraftiga förändringar, relaterat till digitaliseringens olika aspekter och konsekvenser. Det är rimligt att anta att detta också förändrar nyhetsjournalistikens epistemologi, dvs hur man vet det man gör anspråk på att veta, vad som räknas som trovärdig information och vad som rättfärdigas som tillräckligt sant för att publicera. Här är några tendenser som jag tror jag är särskilt viktiga att uppmärksamma. Nyhetsjournalistiken utvecklas mot ett allt starkare *fokus på paketering*. Att redaktioner prioriterar arbetet med nyheternas utformning är naturligtvis inget nytt. Nyheter produceras för att intressera en publik. Men för att åstadkomma ständigt uppdaterade sidor (online) med attraktiva nyheter, i en alltmer data-driven och hårt konkurrensutsatt nyhetsproduktion, förskjuts arbetet på (åtminstone vissa redaktioner) mer och mer mot paketering. Utrymmet för research och sökandet efter sanningar minskar. De avdelningar inom journalistiken som har primärt ansvar för paketering får ökad betydelse och status. Mängder av nyheter cirkulerar och ompaketeras utan självständig research.

Nyheter produceras i ett alltmer *uppskruvat tempo*. I en omfattande studie av svenska nyhetsredaktioner som vi genomförde i mitten av 1990-talet kunde vi konstatera följande gällande tempot i nyhetsjournalistiken. Cirka hälften av de studerade nyheterna inleddes och avslutades under en och samma dag och i övriga fall pågick arbetet under flera dagar. Det var relativt ovanligt att samma journalist producerade flera nyheter under en och samma dag (det var naturligtvis

skillnader mellan olika medier) (Ekström och Nohrstedt, 1996). Detta dagliga rapporterande finns delvis kvar inom en nyhetsjournalistik som följer tämligen traditionella rutiner, även om nyhetsreportrar också erfar en ökad tidspress med minskade möjligheter till research. Framför allt visar dock både svenska och internationella studier hur tempot har accelererat, i både produktion och cirkulation av nyheter på nätet (Ekström & Westlund, 2019; Rom & Reich, 2020; Usher, 2018). Processandet av nyheter är i allt större utsträckning orienterat mot en närmast omedelbar publicering. Detta innebär inte bara en ökad risk för att felaktig och bristfällig information publiceras. Standards i journalistikens valideringen av nyheter reduceras till en fråga om att enskilda fakta kan härledas till någorlunda trovärdiga källor (alternativt har publicerats i andra medier). Prioriteringen av snabbproducerade korta nyheter innebär också att nyhetsjournalistikens bidrag till en fördjupad och allsidig kunskap om aktuella händelser minskar. Samtidigt finns en tendens inom vissa nyhetsmedier att satsa hårt på en fördjupad journalistik med höga intellektuella anspråk, omfattande research och referenser till vetenskapliga studier och debatter. Digitaliseringen har bidragit till en *diversifiering* av nyhetsjournalistiken, med olika sätt att veta och rättfärdiga sina sanningsanspråk. Några exempel: Vid sidan av den traditionella nyhetsrapporteringen ökar förekomsten av nyheter i olika nyhetstjänster, huvudsakligen producerade genom ompaketering av information. Den så kallade robotjournalistiken (omsatt huvudsakligen i nyheter om ekonomi, fastigheter och sport) effektiv-

serar nyhetsproduktionen och är samtidigt ett exempel på en automatisering som innebär att traditionella journalistiska bedömningar ersätts av algoritmiska bedömningar. Detta kan skapa illusioner om en strikt objektiv nyhetsproduktion oberoende av människors handlingar (Carlson, 2018). Samtidigt förstärks och utvecklas den undersökande journalistiken inom ramen för en datajournalistik som närmast sammanfaller med vetenskapens kunskapsökande inte bara i processande och analys av data, utan också i en ökad transparens med information om data, metoder och olika felkällor. I relation till aktuella händelser publiceras också en mångfald av fördjupade intervjuer i traditionella nyhetsmedier, bloggar och andra sociala medier, som i vissa fall följer journalistiska normer för granskning och opartiskhet, men som i andra sammanhang är uttalat partiska och politiska.

Frågan i rubriken till denna text kan således inte få något entydigt svar. Utmärkande för nyhetsjournalistiken i allmänhet är förvisso anspråken på att erbjuda allmänheten korrekt och verifierad information om aktuella händelser i världen. Men sanningsanspråken och de normer som avgör vad som är tillräckligt undersökt, verifierat och korrekt för att publicera skiljer sig väsentligen inom vad som framstår som en alltmer diversifierad nyhetsjournalistik. Ser vi till den omfattande nyhetsproduktion som sker med ett uppskruvat tempo i processandet av nyheter, så uppfyller den å ena sidan en av journalistikens grundläggande anspråk som kunskapsinstitution, nämligen aktualiteten och omedelbarheten; att vara snabb och helst först (Usher,

2018). När de snäva tidsramarna kombineras med begränsade resurser och hårda krav på output reduceras å andra sidan ambitionerna vad gäller självständig research och sanningssökande. Risken att felaktiga uppgifter och desinformation reproduceras inom nyhetsjournalistiken skall inte underskattas. Men ett större problem är möjligen om den mer välinformerade journalistiken hamnar på undantag eller blir tillgänglig endast för en begränsad del av allmänheten.

Referenser

- Carlson, M (2018) Automatic judgement? Algorithmic judgement, news knowledge, and journalistic professionalism. *News Media & Society* 20: 1755–1772.
- Danermark, B, Ekström, M & Karlsson, J (2019) *Explaining Society: An Introduction to Critical Realism in the Social Sciences*. London: Routledge.
- Duffy, A & Tan Rui Si, J (2018) Naming the dog on the Internet: Student reporter's verification tactics for non-elite newsmakers online. *Digital Journalism* 6: 910–927.
- Ekström, M & Nohrstedt, S (1996) *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Ekström, M & Westlund, O (2019) Epistemology and Journalism. I: *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228613.013.806
- Ekström, M, Ramsälv, A & Westlund, O (2020) The epistemologies of breaking news (paper presenterat vid konferensen *Future of Journalism*, Cardiff 2019).

- Ettema, J, & Glasser, T (1987) On the epistemology of investigative journalism. In M. Gurevitch & M. Levy (Eds.), *Mass communication yearbook* (Vol. 6). London, U.K.: Sage.
- Farkas, J & Schou, J (2019) *Post-Truth, Fake News and Democracy: Mapping the Politics of Falsehood*. London: Routledge.
- Godler, Y, & Reich, Z (2017) Journalistic evidence: Cross-verification as a constituent of mediated knowledge. *Journalism* 18: 558–574.
- Graves, L (2016) *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-checking in American Journalism*. New York: Columbia University Press.
- Haapanen, L (2017) *Quoting practices in written journalism*. Helsinki: University of Helsinki.
- Karlsson, M, Clerwall, C & Nord, L (2017) Do not stand correct: Transparency and users attitudes to inaccurate news and correction in online journalism. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 94: 148–167.
- Lecheler, S, & Kruijemeier, S (2016) Re-evaluating journalistic routines in a digital age: A review of research on the use of online sources. *New Media & Society* 18: 156–171.
- Matheson, D, & Wahl-Jorgensen, K (2020) The epistemology of live blogging. *New Media & Society* 22: 300–316.
- Rom, S & Reich, Z (2020) Between the technological hare and the journalistic tortoise: Minimization of knowledge claims in online news flashes. *Journalism* 21: 54–72.

- Schudson, M (2020) Belgium invades Germany: Can facts survive politics? I: Katz, J & Mays, K (red) *Journalism and Truth in and Age of Social Media*. Oxford: Oxford University Press.
- Sohlberg, J, Johansson, B & Esaiasson, P (2020) Did it really happen? How the public interprets journalistic disclaimers. *Journalism and Mass Communication Quarterly*. DOI: 10.1177/1077699020910116
- Usher, N (2018) Breaking news production processes in US metropolitan newspapers: Immediacy and journalistic authority. *Journalism* 19: 21–36.
- Zamith, R (2018) Quantified audiences in news production: A synthesis and research agenda. *Digital Journalism* 6: 418–435.

Står Uppdrag granskning för sanningen?

Nils Hanson*

Står *Uppdrag granskning* för sanningen?

Den frågan skulle jag gärna vilja svara ja på. Det är ju sökandet efter sanningen som driver oss, det som gör att vi ständigt försöker finna nya lösningar för att kunna avslöja missförhållanden och maktmissbruk i samhället.

Men så lätt är det inte. Ett program från 2015 kan illustrera detta.

Som ansvarig för redaktionen fick jag då en tankeställare efter en granskning av glesbygdens problem med utgångspunkt från en värmländsk bruksort.

”Grums målat i 50 nyanser av svart”, löd rubriken i *Aftonbladet*. Artikeln var skriven av kommunalrådet i Grums. Han var mycket besviken efter *Uppdrag granskning*s nedslag i hans kommun.

* Nils Hanson är journalist och var under åren 2004–2018 chef och ansvarig utgivare för Uppdrag Granskning i Sveriges Television. Han är idag redaktör på redaktionen på frilansbasis. Han har vunnit föreningen Grävande journalister pris Guldspaden två gånger. Han har varit gästprofessor vid JMG, Göteborgs universitet, och är hedersdoktor vid samma universitet.

”Här handlade det om att svartmåla en liten kommun som kämpat i motvind, genom att konsekvent förtiga ljuspunkter som faktiskt finns”, skrev kommunalrådet.

En krönikör i samma tidning likande programmet vid ett beställningsmord: ”Ingen analys, inga nyanser.”

Jag såg programmet som ett ambitiöst försök att granska glesbygdsproblematiken. Ett välgjort reportage där metoden var den sedvanliga med fullt fokus på det negativa: arbetslöshet, droger och självmord i en kommun präglad av tristess och hopplöshet. Bilden var mörk även om en och annan ljusglimt släpptes fram

Ett helt vanligt *Uppdrag granskning*, med andra ord. Som ansvarig var jag van vid kritik. Ändå blev jag tagen på sängen när upprörda Grumsbor slöt upp bakom kommunens starke man i sociala medier, i lokaltidningen och i brev till redaktionen.

Det var som att vi kränkt en hel kommun, om det nu är möjligt.

En sanning till om Grums

Jag fattade då ett ovanligt beslut: Vi åker tillbaka till Grums och gör ett nytt reportage!

Återbesöket marknadsfördes välvilligt av lokala redaktioner. Mottagande med tjära och fjädrar utlovades. Många upprörda orsbor stod också på rad utanför ICA-affären för att ta vara på möjligheten att få konfrontera reportern. Hätska anklagelser om svartmålning blandades med spridda röster från personer som faktiskt försvarade programmet och tyckte att det gav en sanningsenlig bild av orten.

”Storstadsreporter pudlar”, skrev en lokal redaktion efteråt. Bilden vi gav i det uppföljande reportaget blev betydligt ljusare eftersom vi nu inte hade ett kritiskt granskande fokus. Nu fanns det utrymme för både framtidstro och livsglädje.

Två reportage om samma kommun och två olika bilder. Vilken av dem var mest sann? Mottagandet bland orsborna visar på komplexiteten i frågan.

Erfarenheten från Grums gav mig en viktig insikt: vi måste sträva ännu mer efter att bejaka motstånd i våra reportage. Vi ska söka efter förmildrande omständigheter och alternativa förklaringar på samma sätt som vi söker efter belägg för missförhållanden.

Den outtalade sanningen

På vår redaktion har vi större möjligheter än andra att söka efter sanningen, det ständigt hägrande målet för alla granskande journalister. Ändå hör jag sällan eller aldrig en reporter på redaktionen tala om just det. Desto oftare hör jag en reporter prata om sökandet efter bekräftelse på en uppgift eller belägg för ett missförhållande.

Och man behöver inte vara filosof för att inse att den fullständiga sanningen är ouppnåelig även för oss, oavsett hur mycket tid och resurser som står vårt tillförfogande och oavsett hur tålmodiga och skickliga vi är. Men vi gör anspråk på att ta fram sanna fakta. Vi söker sanningen i avgränsad bemärkelse.

Ett exempel: En självklar uppgift för grävare är att granska makthavares påståenden – stämmer de, stämmer de inte? Kan vi belägga att makthavaren

har fel – då är det ett obestridligt faktum att det som påstås inte stämmer. Det är sant att det som makthavaren säger inte är sant.

Frågan vi sedan ställer oss är: varför påstår makthavaren något som inte stämmer? Det kan röra sig om okunskap – men det kan också vara en medvetet framförd osanning, en ren lögn.

Vi kan lägga ner mycket möda på att belägga att makthavaren ljugar. Bevisbördan är tung. Hur kan vi mot makthavarens nekande slå fast som en sanning att denne medvetet påstår något som inte stämmer? Även om det uppenbarligen rör sig om en lögn tvingas vi oftast backa till en försiktigare formulering. Kravet på en sanning är ju att det inte får finnas minsta utrymme för tvivel.

Här har en nyhetsreporter det mycket lättare som kan sprida en makthavares lögn utan att ha gjort ett dåligt jobb. Krav ställs på att citatet är korrekt, inte på sanningshalten i innehållet.

En metod för att nå sanning?

För att avslöja makthavares lögn krävs tid och grävande metoder.

Utgångspunkten för ett gräv är att det finns ett missförhållande som vi själva tar oss friheten att definiera. Bedömningen på redaktionen görs på subjektiva grunder, utifrån erfarenheter, kompetens och värderingar. Det som är ett tydligt missförhållande för en journalist kan ses som ett normaltillstånd av en annan. Men oftast är missförhållandet uppenbart, som när det rör sig om korruption eller vanvård.

Ibland handlar det om etik och moral. En makthavares agerande framstår som klandervärt även om det inte rör sig om något regelbrott. Då är det viktigt att redaktionens moraluppfattning är i samklang med publikens och inte överdrivet puritansk (för att få en story).

Nästa steg är att formulera hypoteser som grundas på antaganden om sanningen så långt vi uppfattar den i detta tidiga skede. För att en hypotes ska ha bärkraft krävs att den stöds av de uppgifter vi har tagit fram. Finns det andra tänkbara tolkningar? Har reportern låst sig vid en uppfattning när det kan finnas andra mer sannolika förklaringar?

Det är frågor som ventileras på ett startmöte där reporterteamets idé prövas. En påläst "djävulens advokat" har till uppgift att vara skoningslöst kritisk. Rollen intas oftast av en redaktör, ibland av en reporter eller programledare. Att kritisera en kollegas arbete bör inte bli känsligt eftersom alla är införstådda med att det är vad som krävs av den som har uppgiften. Men en riktigt nitisk "djävulens advokat" kan skapa dålig stämning, åtminstone för en stund. Den spänning som då uppstår är så gott som alltid välgörande för slutresultatet.

Det granskande uppdraget förutsätter en avgränsning. Vi har från början en kritisk infallsvinkel vilket innebär att vi tidigt tar oss friheten att utelämna det som inte har med själva missförhållandet att göra. Detta är början på en ständigt pågående urvalsprocess som kulminerar i skapandet av en berättelse som griper tag i publiken. I ett sådant manus får bara en liten del plats av allt det som samlats in. Därefter avslutas arbetet med en faktakontroll för att säkra att alla utvalda uppgifter är korrekta.

Sant – men inte hela sanningen

Det som sedan presenteras är en journalistisk bearbetad bild av en begränsad verklighet. Vi publicerar sanna fakta, men inte hela sanningen eftersom den är alldeles för komplex och svårhanterlig för det journalistiska formatet. För det skulle krävas en fullständig redogörelse av alla omständigheter, oavsett graden av relevans. Om nu hela sanningen ens går att presentera.

Det som däremot kan begäras av oss är att vi utifrån våra förutsättningar gör allt vi kan för att presentera en så rättvisande bild som möjligt. En bild där de fakta vi lägger fram inte kan bestridas. Men det räcker inte med sanna fakta.

Nyckeln finns i urvalet: vilka frågor vi ställer, vilka uppgifter vi söker, vilka dokument vi använder, vilka experter vi anlitar och så vidare. Reportererna ska ha sanningssökandet i fokus men hamnar lätt i tunnelseende där urvalet alltför mycket styrs av ambitionen att få till en story med stort genomslag.

Detta kan motverkas genom självrannsakande frågor, att ställa under hela processen:

Skulle bortvalda uppgifter påverka helhetsbilden?

Skulle publiken bli besviken om den visste vilka uppgifter vi har valt bort?

Kan vi motivera urvalet utan att tappa i trovärdighet?

I den bästa av världar ska vi inte bara tillfredsställa publikens behov av att få en korrekt och balanserad beskrivning av ett missförhållande utan även få den granskade parten att känna sig rättvist behandlad.

Hur ska vi kunna leva upp till det kravet? På senare år har detta varit huvudfrågor i kvalitetsarbetet på redaktionen. På mittmötet, nästa kontrollstation, prövas urvalet liksom de belägg vi har tagit fram. Är helhetsbilden rättvis mot den som vi granskar?

En återkommande reaktion från personer som vi granskat genom åren har varit att de upplever sig orättvist behandlade. Ordet ”svartmålning” har, precis som i Grumsfallet, varit en återkommande beskrivning. Och när vi på Uppdrag granskning själva har blivit föremål för granskning av kolleger, har jag som ansvarig upplevt samma sak: ”Det är väl bra att vi granskas men bilden av oss som ges är onyanserad och orättvis. Så illa är det inte!”

Som ansvarig för en granskad verksamhet vet man förstås mycket mer än den grävande reportern. Man vet varför det blev som det blev, känner till alla omständigheter, såväl de förmildrande som de besvärande.

Vår egen erfarenhet gör det lättare för oss att förstå hur de som vi granskar tänker.

Om beskrivning av fullständig sanning förutsätter kunskap om precis alla omständigheter, viktiga som oviktiga – då är det bara den granskade parten själv som möjligen kan göra jobbet.

Den granskades grå perspektiv

I vårt eget sökande efter sanningen har vi på redaktionen försökt finna sätt att utnyttja denna resurs, den verkliga ”experten” på missförhållandet. Vi och den vi granskar har trots allt ett gemensamt intresse:

att det som publiceras ska bli rättvist och korrekt i sak. Varför då inte samarbeta?

Det traditionella arbetssättet, att låta den ansvarige få bemöta anklagelserna först i ett sent skede, har vi lämnat alltmer. I regel tar vi istället kontakt så tidigt som möjligt, är så öppna vi kan under hela processen för att slutligen, före publicering, låta den granskade ta del av manus, helt eller åtminstone delvis.

Inspelet från ”andra sidan” leder nästan alltid till justering av manus. Det kan röra sig om interna detaljer eller förmildrande omständigheter som vi omöjligen kunde känna till. Inte sällan påtalas faktafel som försmädligt nog har passerat vår faktakontroll.

Det kan ses som ett samspel för att komma sanningen så nära som möjligt. För att det ska fungera krävs ett sinne för rent spel på båda sidor. Men tyvärr händer det att den som vi granskar försöker utnyttja sin förkunskap för att ta udden av den kommande publiceringen, exempelvis genom att försöka rycka åt sig initiativet och offentligt ge en missvisande bild av granskningen. På ”the bad guy” vilar inga sanningskrav.

Risken för att förtroendet missbrukas gör att en del reportrar är tveksamma till metoden. Och det kan finnas goda skäl att ta kontakt i sista stund, exempelvis för att skydda källor och intervjupersoner. Om den som granskas är en farlig person kan det vara säkrast att minimera tiden mellan konfrontation och publicering.

Fördelarna med transparens väger dock tungt. Jämför med rättsapparaten, där en person som står inför rätta får full insyn i underlaget till åtalet för att kunna försvara sig. Det är en självklarhet i en rättsstat. Hur

ska domstolen ska annars kunna få klarhet i sitt sanningsökande, om det ”står utom allt rimligt tvivel” eller inte om en person är skyldig?

En granskning som riktas mot en makthavares vandel får räkna med hårt motstånd. Ibland möts vi av ett sådant motstånd att vi inte ens får kontakt med den granskade. Våra mejl eller pappersbrev med information om anklagelser vi tänker publicera lämnas obesvarade. Meddelande i telefon möts med tystnad. Även i sådana fall försöker vi i det längsta, med alla till buds stående medel, få den granskades version. Överrumplande intervju på parkeringsplatsen eller vid en offentlig tillställning är det mest drastiska sättet.

Bra granskning – inte bara bra TV

Syftet är inte att göra ”bra TV”, vilket många tycks tro. Det som driver oss är att vi vill göra allt vi kan för att publiken ska få svar på berättigade frågor. Makthavare ska inte kunna smita undan sitt ansvar bara genom att säga nej till kontakt med oss. En förutsättning för att metoden ska fungera är att även publiken tycker att frågan är så viktigt att ”överfallet” är motiverat. Annars kan sympatierna hamna hos den granskade.

Metoden kan uppfattas som stötande, men den är ett uttryck för vårt sanningsökande, vilket kräver att vi hör vad ”andra sidan” ha att säga

Motstånd kan ta sig oväntade former.

Detta blev påtagligt i granskningen ”FN och mörkläggningen” 2018 om mordet på svenska FN-experten Zaida Catalán och hennes amerikanska kollega Michael Sharp i Kongo-Kinshasa. Reporta-

get fick internationellt genomslag och belönades med flera priser, bland annat en Emmy. Vi kunde belägga, genom obestridliga dokument, att FN:s högsta ledning mörkat avgörande uppgifter som pekade ut den kongolesiska militären och säkerhetstjänsten som inblandade i mordet. FN:s talesman förnekade i programmet att det fanns bevis för att peka ut landet som inblandat. Längre kom vi inte med talesmannen.

Det var frustrerande för oss. Varför skulle FN mörka det som var så uppenbart (och som senare bekräftades)? Varför var det så känsligt? Vår hypotes fick stanna på redaktionen eftersom den inte kunde beläggas. Den löd så här:

”FN mörkar för att kunna stanna i Kongo-Kinshasa. Om FN pekar ut militären som medskyldig till mordet tvingas den fredsbevarande styrkan lämna landet vilket skulle kosta många människoliv i det krigshärjade landet.”

Vi publicerade ett program med sanna fakta men kände att vi inte kunde ge hela bilden. FN:s dilemma, att vikta öppenhet mot människoliv, hade gett historien ytterligare en vändpunkt. En redan gripande story hade blivit ännu mer spännande eftersom vi då hade kunnat lyfta fram ett svårt moraliskt dilemma. Och vi hade kommit sanningen ännu närmare.

Begreppet ”vändpunkt” är centralt inom dramaturgin. Det innebär att något oväntat händer som ändrar förutsättningarna i historien.

De dramaturgiska verktygen har fått allt större betydelse i vårt arbete, inte bara för att vässa reportagen utan också för att göra dem mer rättvisande. Hinder som står i vägen för reportern lyfts fram för att visa

hur krävande uppdraget är. Omständigheter som talar till den granskades fördel används för att göra personen mer mänsklig och intressant (lex Tony Soprano). Sådant som förr skalades bort i iveren att förenkla är nu guldkorn i historieberättandet. Och på köpet får vi mer sammansatta och rättvisa granskningar.

Dramaturgin och sanningssökandet går hand i hand.

Att våga dra slutsatser

Som grävande reporter måste man också vara beredd att sticka ut hakan.

I vårt uppdrag ingår att dra slutsatser. Det är en förutsättning för genomslag och ett rimligt krav från publiken. Alternativet är en lång, tråkig uppräkningslista av fakta. Och det är här sanningssökandet ställs på sin spets. Att dra en egen slutsats innebär alltid en risk.

Hur långt kan vi gå? Det är en huvudfråga som får sitt slutliga avgörande vid vår tredje kontrollstation, faktakontrollen ”line by line”.

En slutsats ska bygga på obestridliga fakta och vi måste, inom rimliga gränser kunna utesluta alla andra alternativ. Orden vägs mot underlaget. Ibland viktas vi argumenten för och emot skriftligt i två kolumner. Slutsatsen kan vässas – eller mildras.

Här ett par exempel från avslöjandet 2010 av muthärvan i Göteborg som ledde till att Sveriges näst största stad än idag lider av det mindre smickrande smeknamnet ”Muteborg”.

Kan vi säga att tjänstemännen lät sig mutas? Beläggen för korruption var odiskutabla. Men vi

valde att säga ”lät sig köpas” för att inte föregripa den rättsliga prövningen.

Kan vi kalla Göteborg ”den korrupta staden”? Flera förvaltningar och bolag var inblandade vilket gjorde att det korrupta mönstret var tydligt. Men det är diskutabelt om det räcker som grund för slutsatsen. Vi hade ju bara granskat en liten del av den kommunala verksamheten. Trots det tog vi risken.

Det kan vara frestande för en reporter att försöka skyla över att det inte finns tillräcklig grund för slutsatsen.

Uppgifter kan läggas fram och frågor ställas på ett sådant sätt att publiken inte kan dra någon annan slutsats än att slutsatsen är motiverad. Att tillräckligt med belägg saknas förbigås med tystnad.

Den nya sista kontrollstationen

Redaktions ”line by line”-granskning avhåller förhoppningsvis våra reportrar från att försöka ta sådana genvägar. Men skulle det ändå ske finns det ytterligare en kontrollstation:

Oavsett vad som granskas finns det nästan alltid någon person ute i samhället med insikt som i sociala medier kan slå ner på eventuella brister i en granskning. Om traditionella medier hakar på kan reporterns och redaktionens trovärdighet skadas ännu allvarigare.

Vi har mycket att tacka de sociala medierna för.

Den största skillnaden mellan 2003, då jag började på Uppdrag granskning, och idag är hur kravet på insyn i det redaktionella arbetet ökat. Det räcker inte med att publicera en granskning, vi ska också berätta hur

vi genomförde den och motivera våra arbetsmetoder. Om en relevant uppgift saknas förväntas vi vara öppna med det.

Denna ökade press har betytt mycket för redaktionens arbete med kvalitetssäkring.

I vårt sökande efter sanningen vet vi att det finns tusen och åter tusen ”djävulens advokater” där ute, i Grums och på andra ställen i landet, beredda att slå ner på minsta snedsteg.

Lönsamma lögner

Olle Lidbom*

Det kan vara lönsamt att ljuga. Fråga någon av de tonåringar som hamnade i världens rampljus 2016 efter Donald Trumps valvinst. Efter presidentvalet jagades sannolika förklaringar till att Trump vann i strid mot alla opinionsundersökningar och förståsigpåare. En förklaring hittades i staden Veles i Nordmakedonien. Bland dess 43 000 invånare är arbetslösheten hög, medelinkomsten drygt 4 000 kronor. Det har skapat en möjlighet för engelskkunniga, internetvana ungdomar som inför presidentvalet började mata okritiska amerikaner, svenskar och andra med lögner. För det kunde de tjäna uppemot 20 000 kronor om dagen. I ett land där utsikterna för en tonåring att tjäna egna pengar är små blev fake news många gånger den enda vägen ut.

Artiklarna från de nordmakedonska sajterna handlade om Clinton, Obama och kändisar. En artikel som ”Bill Clinton erkänner mord i direktsändning” kan inte ha lurat många, men kanske känns sajternas namn betryggande: som *USConservativeToday.com*

* Olle Lidbom är mediananalytiker på bloggen Vassa Eggen och i Mediepodden och fil kand i ekonomisk historia. Han är också kommunikationschef för Norstedts förlagsgrupp och vice ordförande i Institutet för Mediestudiers styrelse.

och *USADailyPolitics.com*. Eller så är det så enkelt att ingen ändå läser artiklarna – det är rubrikerna och bilderna som fångar uppmärksamheten på *Facebook* och väcker känslor.

Magnituden i trollfabrikernas höga produktions-tempo peakade under Trumps valrörelse. Men det som granskningen av de nordmakedonska fake news-producenterna visar på är något nytt: det är lögner som produceras för pengarnas skull. Så har det inte sett ut genom fake news-historien.

Olika sorters lögner

Lögner har funnits genom hela mediehistorien, i olika former och format. De har länge betraktats som medie-etiska avsteg, det är först under senare år som forskningen börjat intressera sig för att kategorisera dem. En modell har tagits fram av **Claire Wardle** som forskar på ”user generated content, verification and misinformation”. Hon delar upp lögner och fake news i sju olika kategorier: falska kopplingar (där rubriker och bilder inte stämmer överens med innehållet), falsk kontext (där genuint innehåll blandas med en falsk kontextuell information), manipulerat innehåll (äkta bilder eller innehåll som manipulerats), bedrägligt innehåll (t ex äkta källor som manipulerats), fabricerat innehåll (100 procent felaktigt innehåll som skapats för att vilseleda och skada) samt satir/parodi (som vilseleder men utan intentionen att skada). Den nordmakedonska trollfabriken faller inom flera av kategorierna.

Försök har gjorts att förfina Wardles typologi, som **Vian Bakir** och **Andrew McStay** som menar att fejk-

nyheter ska ”vara helt felaktiga eller innehålla uppsåtligt vilseledande element”. Bakir och McStay utgår från en internetbaserad kontext, som om fejkade nyheter och lögner vore något nytt. Sina exempel hämtar de från det amerikanska presidentvalet 2016, som blivit fakenews-forskarnas favoritobjekt. Wardles kategorisering säger mycket lite om orsakerna bakom lögnerna. Bakir och McStay visar hur algoritmer och mängden information skapat utrymme för lögner och fake news. Till detta finns flera förklaringar. En är att medier i allt mindre grad tar betalt av läsaren eller tittaren, vilket fått annonsintäkterna att bli allt viktigare. Det är enklare att publicera sig idag vilket öppnar annonsaffären för fler än de traditionella medieföretagen – det är det kryphålet som trollfabrikerna utnyttjar. En annan orsak som Vian och McStay pekar ut är dagens högt uppskruvade nyhetstempo, där en ”24 timmars nyhetscykel ersatts av en 1 440-minutersnyhetscykel”, vilket minskat möjligheten att faktagranska och investera mer resurser journalistiken. En tredje förklaring är medielandskapet har blivit emotionaliserat, där känslor blir allt viktigare, inte minst eftersom sociala medier premierar känslor och engagemang i sina algoritmer. Engagerade människor stannar längre och klickar mer – vilket gör att algoritmerna kan visa fler och mer exakta annonser. Dessa tre argument visar på ett utmärkt sätt hur många av dagens lögner och fake news får spridning, men bygger på tekniska förändringar som fått spridning efter 2010. Vian och McStays modell för ”economics of emotions” – där den som väcker känslor också skapar uppmärksamhet vilket kan konvertera till annons-

intäkter – lyckas inte förklara varför påhittade nyheter skulle vara bättre på att driva fram känslor.

Ett annat problem är att dessa teorier kräver en sanningsvärdering som blir godtycklig. Journalistik som utelämnar viss information eller spetsar till information behöver inte vara lögner, vilket **Bengt Johansson** visar i sin text om objektivitet i denna skrift. Men kanske behövs det ett sätt att hantera den journalistik som bryter mot ”verifikationens disciplin”. Journalistikens objektivitet må vara omdiskuterad, men journalistiken ska inte vara påhittad.

Ett sätt att kategorisera in journalistikens lögner är att bedöma hur sanningshalten värderats. Utifrån de följande exemplen på påhittad journalistik ur mediehistorien vill jag föreslå fyra kategorier: 1) den odiskutabla, den journalistik som ingen ifrågasätter; 2) den diskutabla, den journalistik som ifrågasätts och vars sanningshalt diskuteras, 3) den motbevisade men inte erkända – alltså den journalistik som har bevisats bygga på lögner, samt 4) den erkända och överlagda. En sådan taxonomi ger också en inblick i varför lögnerna uppstått. Lycksökarna i Nordmakedonien tillhör den sista gruppen, men inte de nyhetssajter som de inspireras av som *Breitbart* och *Foxnews*. Tonåringarna erkänner att de ägnar sig åt överlagd lögn, det gör inte *Breitbart* och *Foxnews* – som med sina många snedsteg får sägas tillhöra den diskutabla gruppen.

Men varför uppstår lögnerna? De som publicerat erkända och överlagda lögner i journalistikens namn är många, och att studera dem närmare ger en bra inblick i varför de existerar.

Historiska lögner

Den lögn som fått symbolisera fake news-historiens startpunkt publicerades 21 augusti 1835 i dagstidningen *New York Sun*. Tidningen var två år gammal men redan ledande i New York. Den var en så kallad ”penny paper”, eftersom den bara kostade 1 cent, till skillnad mot de andra tidningarnas sex cent. *New York Sun* riktade inte heller sig mot samma klass av handelsmän, bankirer och elit som de andra gamla tidningarna gjorde. *New York Sun*s läsare var mannen på gatan – alla hade råd att avvara en penny. De gamla tidningarna räknade intäkterna från annonser som grädde på moset, *New York Sun* var en av de första tidningarna som byggde på att den stora volymen läsare skulle ge stora annonsintäkter. Dess framgångar kom snabbt och lockade fram många efterföljare med samma idé, pris och blandning av smaskiga storys och sensationella brott. En av dem, *New York Herald*, hade under den där sommaren 1835 växt sig nästan lika stor som *New York Sun*. En ny sensationell story skulle öka avståndet mellan tidningarna igen.

The Sun hade tidigare betalat en bonus till sin frilansjournalist **Richard Adams Locke** för en uppmärksam och sensationell (och sann!) artikelserie om den religiösa sektledaren **Robert Matthews**, som åtalats för mord. Locke var anställd av en annan tidning, men bevakade i hemlighet rättegången för *New York Sun*.

Locke visste alltså att det fanns pengar att hämta i ett stort, smaskigt avslöjande. Locke var född i Somerset i Storbritannien där hans karriär som journalist aldrig riktigt tog fart. Istället flydde han till Amerika, med

sin fru, nyfödda dotter samt fem koffertar läselektyr, bland annat: *Edinburgh New Philosophical Journal*. I den läste han om att ny teleskopteknik snart skulle upptäcka liv på månen. Locke tyckte själv att det lät som en absurd idé, han var tillräckligt bevandrad i optik och astronomi för att inse orimligheten i spekulationerna. Men rubrikerna ... ett avslöjande om liv på månen skulle bli en sensation. I augusti stegade han in till tidningens ägare med en idé. Han krävde 300 dollar för sin nya artikelserie om liv på månen.

Den 21 augusti publicerades en kort notis med rubriken "Himmelska upptäckter" och en kort text om ett nytt teleskop på Godahoppsudden som inom kort kunde avslöja nya astronomiska upptäckter. Locke skrev under pseudonym och hänvisade till *Edinburgh Journal of Science*, en tidning som förde tankarna till den tidning han läst på resan över Atlanten. Efter fyra dagar följde Locke upp notisen med en längre text om vetenskapsmannen **John Herschel** och hans teleskop och förklarade vetenskapligt med medryckande formuleringskonst hur teleskopet fungerade. Läsarna började nu värmas upp inför de stora avslöjandena. Snart kunde tidningen berätta att teleskopet inte bara hade upptäckt sjöar, berg, dalar och skogar utan även liv. I en sjö vid utkanten av en skog, kunde Locke rapportera, landade ett par varelser från luften. Hundratjugu centimeter långa var de och täckta av kort, kopparfärgat hår. De var aplika, som orangutanger med rejäl panna och med människoliknande käke. Mest uppseendeväckande var att de hade fladdermusvingar fästa på ryggen. Fladdermusvarelserna hade även armar och händer och de gestikulerade som de kon-

verserade samtidigt som de badade i sjön. Därefter började varelserna – som var av båda könen – inleda aktiviteter som inte passade sig för skrift.

Det var ett avslöjande som gjorde att *New York Sun* snart sålde slut på sina 20 000 exemplar. Utanför redaktionskontoret började nyfikna läsare samlas, först hundra och snart tusentals läsare som väntade på att tryckpressen skulle spotta ur sig fler exemplar. Bland de väntande massorna spred sig snart rykten och påhittade historier – en person berättade att han själv hade läst om avslöjandena i *Edinburgh Journal of Science* och en annan vittnade om hur han sett teleskopet fraktas till Godahoppsudden.

Men fanns det inga bilder på upptäckterna på månen? Locke anlidade en litograf som på tjugofyra timmar såg till att tidningen hade bilderna på de pälsklädda människovarelserna. Snart hade försäljningen nått över 60 000 exemplar – en enorm volym, med tanke på att New York bara hade 270 000 invånare. På bara ett par dagar gick tidningen från 8 000 dagliga exemplar till nästan 20 000 i upplaga. Det gjorde tidningen till den största i världen – i London (som var sex gånger större än New York) hade största tidningen *The Times* en upplaga på 17 000 exemplar.

Den lönsamma lögnen skapade ett problematiskt läge för de konkurrerande tidningarna. Flera av dem var skeptiska till avslöjandet, men allmänhetens nyfikenhet var så enorm att flera konkurrenter också skrev om upptäckterna och källhänvisade till både *New York Sun* och *Edinburgh Journal of Science*. Men några drev gäck med *New York Sun* och jämförde artiklarna med *Gullivers resor* och *Robinson Crusoe*. Bittra

konkurrenten *New York Herald* bevisade att någon *Edinburgh Journal of Science* inte fanns och pekade ut Locke som skribenten bakom pseudonymen och bluffen. Trots det levde New Yorks tidningar gott på artiklarna. Först senare på hösten hade de flesta tidningar mod nog att gå ut och kalla månutpäckterna för vad de egentligen var: en bluff. Locke och *New York Sun* förnekade offentligt anklagelserna och snart kom bluffen att överskuggas av konflikten kring slaveriet. Men *New York Sun* behöll sin tättposition bland amerikanska tidningar långt in på 1900-talet.

Detta startskott och bluff innehåller några viktiga ingredienser som visar sig genom hela den lögnaktiga mediehistorien. För det första annonsberoendet, precis som dagens medier var *New York Sun* beroende av sina annonsörer och därmed läsarmängden – priset på en penny täckte inte mycket mer än tryckkostnaden. För det andra förstod New York Suns ägare och chefredaktör **Benjamin Day** mycket väl att Lockes texter var ren gallimatias – tidningen var införstådd i lögnen. För det tredje var incitamentet rent ekonomiskt, någon politisk eller ideologiskt vinning fanns inte i vare sig Lockes eller tidningens uppsåt.

Den sortens sensationalism som *New York Sun* hängav sig åt ebbade ut under 1800-talets senare del men fick ett uppsving under 1970-talet då *Weekly World News* lanserades. Tidningen var till största del fylld med påhittade berättelser utklädda till nyheter. Utomjordingar, övernaturligheter, återuppståndna kändisar och andra kittlande nyheter publicerades varje vecka i denna svartvita tabloid från 1979 till 2007. Tidningen fick flera efterföljare, från amerikanska *Sun*

till svenska *En ding ding värld*, som köpte in mycket bildmaterial (manipulerade bilder, bör tilläggas) från *Weekly World News* som publicerades på tidningens svartvita sidor (det var lättare att manipulera svartvita bilder) och blandades där med kuriosa och sensationism på färgsidorna. På Wardles skala skulle såväl *Weekly World News* som *En ding ding värld* placeras i satir/parodi-facket. Artiklarna var sällan samhällskritiska, och de flesta läsare kunde anses inbegripna i att det inte var faktabaserad journalistik utan ren och skär underhållning. Det var inte något uttalat kontrakt, men t ex menar *En ding ding världs ägare* och redaktör **Hans Hatwig** att läsarna visste vad som var lögn. ”Det var tidningens gimmick.”

Ingen av dessa tidningar var beroende av annonsintäkter. Det här var tidningar som levde på att sälja lösnummer, få respektabla annonsörer vill synas i en så uppenbart oseriös redaktionell miljö. Det skiljer dem från andra mediehus som bygger sin verksamhet på förklädda fiktioner. Men dess ägare var i högsta grad inbegripna i arbetsmetoden och syftet var ekonomiskt.

Politik en ovanlig drivkraft för lögnen

Det privatekonomiska motivet tycks vara den viktigaste drivkraften bland moderna lögnare. Mer sällan handlar det om ideologiska eller politiska motiv, även om undantag finns. Ett uppmärksammat sådant undantag är artikeln ”*A Rape on Campus*” som publicerades i *Rolling Stone* 2014, en upprörande och detaljrik studie av en gruppvåldtäkt på ett tjusigt och grabbigt studenthem. Artikeln visade sig bygga på

falsarier, framställda av en journalist som såg som sin mission att synliggöra sexuella övergrepp i samhället.

Annars är det i modern tid vanligare med ett privat-ekonomiskt uppsåt. Det finns en rad exempel på hur just det privatekonomiska varit drivkraften – intressant nog har tidningarna i alla dessa tre olika fall haft möjlighet att stoppa lögnaktiga publiceringar – men valt att titta åt andra hållet.

Den senaste storskandalen drevs fram av en storvulen ärelystnad. **Claas Relotius** på tyska veckotidningen *Der Spiegel* avslöjades i december 2018 som storfuskare. Han hade börjat som frilansare flera år tidigare på den ansedda tidskriften och snabbt excellerat i välskrivna, känslotäta reportage. Det gav honom inte bara journalistpriser utan fast jobb på *Der Spiegel* där han blev den mest ansedda journalisten med reportage om barn som kidnappats av IS och gripande reportage om föräldralösa barn i Aleppo. Flera invändningar väcktes mot hans texter, men hans redaktörer skyddade honom – Relotius var utsedd till Tysklands bästa journalist, fick CNN:s pris Årets journalist. Hans trovärdighet var grundmurad, inte minst eftersom den kombinerades med ödmjukhet och ett eget, nästan skönlitterärt språk. *Spiegel* försvarade Relotius mot anklagelser och fortsatte att publicera hans texter, tills en nära kollega började ana oråd, samlade på sig bevis och konfronterade tidningens chefer. Då blev bevisen för starka – Relotius bröt samman och erkände. Tidningen gick igenom hans artiklar och upptäckte att det mesta var uppdiiktat – intervjuer, personer och händelser. *Der Spiegel* går fortfarande igenom alla journalistens artiklar och har

själva kallat affären för ”ett lågvattenmärke i *Spiegels* 70-åriga historia”. Relotius egen förklaring är att han kände sig nödgad att upprätthålla statusen – och därmed jobbet och lönen – som kom med hans texter: ”Jag var rädd för att misslyckas. Trycket att inte misslyckas blev större ju mer framgångsrik jag blev”.

Relotius har många likheter med journalisten **Stephen Glass**, som kom till *New Republic* 1995 bara 23 år gammal direkt efter journalistiskolan. Den nu över 100-åriga tidskriften har varit start och landningsbana för många av 1900-talets liberala, vassa skribenter. En av Glass arbetsuppgifter var att faktachecka artiklar, en nymodighet som tidningen nyss börjat med efter att en tidigare reporter ertappats med plagiat. Glass steg i graderna och fick börja skriva artiklar. Hans penna var vass, underhållande och han lyckades alltid få fram slagkraftiga citat och minnesvärda miljöer. Alltför bra och alldeles för minnesvärda, tyckte några (bland annat tidskriftsägarens hustru) men först efter den fyrtioförsta artikeln sprack bubblan. Denna sista artikel beskrev en ung hacker som pressade ett storbolag på pengar. En avundsjuk journalistkollega på en konkurrerande tidskrift (*Forbes*) började undersöka storyn, men fann att varken hackern eller storbolaget gick att hitta. Storbolagets webbplats var amatörmässig, hade bara ett telefonnummer och när man ringde för att prata med vd:n svarade en märklig person (som senare visade sig vara Stephen Glass bror.)

Detta fyrtioförsta plagiat var inte det första som synats, fler av hans artiklar hade anklagats för plagiarism men varje gång hade hans redaktör försvarat honom – och i något fall krävt en ursäkt från de som

anklagade Glass för fusk. Tjugosju av de fyrtioen artiklarna visade sig vara fejk och Glass åkte ut med huvudet först.

Glass uppgång och fall skildras i filmen *Shattered Glass*. Nyckelscenen är hur Glass fantiserar om hur han är inbjuden till en klass unga elever på sin gamla skola där han föreläser spirituellt om journalistiken. Fantasiscenen i klassrummet är typisk eftersom den visar upp en narcissistisk och bekräftelsesuktande drivkraft, snarare än en ekonomisk. Drivkraften för Glass var inte omedelbart pengar, utan karriär och ”att bli älskad en gång till”, som han uttrycker det i sin självbiografiska roman *Fabulisten*. Han har sedan han blev avslöjad ägnat sig åt juridik och frivilligt återbetalat över två miljoner kronor till sin forna arbetsgivare, där han under sina tre år drog in en miljon kronor. (Det där med återbetalningarna är förresten hans egen utsaga, som med tanke på sagesmannen kanske bör tas med en nypa salt.) Vad drev honom? Hans vanligaste fras under sin tid på tidskriften var inte ”höj min lön” – utan ”är du arg på mig?”. Pengarna tycks ha varit sekundärt, istället var det uppmärksamheten och bekräftelsen.

När de som fabricerar och ljuger i journalistikens namn ska förklara sig är det sällan de krasst ekonomiska skälen lyfts fram (kanske för att det finns så lite pengar att hämta inom journalistiken ...) utan snarare är drivkraften ofta som ett skrik på uppmärksamhet. Inte sällan börjar det med en liten skarvning där, ett citat-plagiat här och några fantasifulla miljöbeskrivningar men växer till ett korthus av lögner. För att behålla status behöver ännu en deadline övervinnas med citat som slår världen med häpnad.

Lögnaren som fällde **New York Times** chefredaktör

2000-talet har två sådana stora exempel: *New York Times* Jayson Blair och Jack Kelley på *USA Today*. Blair började som praktikant på tidningen men bet sig fast och fick en fast tjänst på den prestigefulla tidningen. Under de fem år som han arbetade på tidningen var hans plagiat och påhittade nyheter många. När han avslöjades 2003 med att ha hittat på och stulit citat från konkurrenter gick tidningen igenom alla Blairs artiklar och publicerade en 7 239 ord lång genomgång och ursäkt på tidningens förstasida (som referens är den här artikeln knappt 4 000 ord lång). Irritationen var mycket hög inom *New York Times* och riktades mot det som vissa uppfattades som positiv särbehandling, Blair var afroamerikan, en minoritet på tidningen, och han anklagades för att ha bedömts snällare och kunnat göra karriär snabbare på grund av sin hudfärg. Blair var också handplockad av chefredaktören **Howell Raines** och många menade att han fick en gräddfil av Raines. När skandalen briserade fick inte bara Blair sparken utan även Raines och hans biträdande chef. Blairs försvar var att han kände sig hårt pressad att leverera scoop och nyheter för att få behålla sitt jobb och plats i gräddfilen. Pressen blev extrem av att han led av en bipolär sjukdom som han självmedicerade med droger och alkohol.

Intresset för Blairs fall var stort och fick många andra tidningar att dra upp nya riktlinjer och nagelfara anklagelser. En av *New York Times* konkurrenter är *USA Today* och de fick ett tips efter Blair-affären

att en av deras mer profilerade utrikeskorrespondenter hade farit med osanning. Plagiatören hette **Jack Kelley**, som börjat som praktikant när *USA Today* startade 1982. Han bet sig kvar och steg i graderna. Hans reportage började under 1990-talet trilla in från hela världen och han blev en slags *USA Todays* Tintin: alltid i närheten av en stor nyhetshändelse med spektakulära tillgångar till källor och uppgifter. När *USA Today* i ljuset av Blair började undersöka Kelleys uppgifter föll de ofta till stoff när de närgranskades – Kelley hade dessutom precis som Glass anstiftat vänner och bekanta att posera som källor när tidningens faktakollare hörde av sig för att dubbelkolla. Kelley drog med sig flera chefer i fallet – själv förklarade han sina plagiat med ”dåligt omdöme.”

Ett annat dåligt omdöme uppvisade den schweiziske journalisten **Tom Kummer** som under 1990-talet och fram till år 2000 fick intervjuer med Hollywoodstjärnor publicerade i tyska *Süddeutsche Zeitung* – men som syndikerades till många andra tidningar. Hans intervjuer var fulla av citat som ingen annan lyckades få fram ur stjärnorna: han fick **Sean Penn** att citera **Kierkegaard**, **Mike Tyson** berättar att han åt kackerlackor i fängelsecellen för att få i sig tillräckligt med protein och **Courtney Love** intellektualiserar sin vana att visa bröstet... ”Varför kan inte du också åka och fiska med **Bruce Willis**” undrade de konkurrerande redaktionerna sina Hollywood-reportrar. En av dem anade oråd efter Courtney Love-citatet: hon som aldrig lät journalister komma nära, hur kom det sig att hon öppnat sig för Kummer? Han översatte Kummers porträtt från tyska till engelska och skickade det till

Courtney Loves agent, som bekräftade misstanken. Allt var fejk. Två redaktörer på tidningen fick gå men Kummer själv skämdes inte. Han beskrev sina texter som ”montage-rapportering” och ”borderline-journalistik”. Publiken ville bli road, och han gav dem vad de ville ha.

En liknande historia drabbade även Sverige när norrmannen **Björn Benkow** sålde fejkade kändisintervjuer till Aftonbladet. Benkow påstod sig ha träffat **Bill Gates**, **Oprah Winfrey** och **Tom Cruise** och dessutom fått komma hem till **Michael Schumacher**. När fabriceringarna uppdagas intervjuade *Aftonbladet* honom och frågar varför han gjorde det? ”För pengarnas skull. Jag har haft flera hjärtinfarkter och är i det närmaste rullstolsburen. Det har tårt på min ekonomi.”

De riktigt stora, svenska plagiaten har dock lyst med sin frånvaro. **Dagens Nyheter** tvingades 2004 bryta med en stringer i New York som inte källhänvisade tillräckligt, men i övrigt har den svenska mediebranschen saknat sina Blairs, Glass eller Kummers.

Eller rättare sagt: vi har inga fall vi känner till. Det är förstås bristfälligt att bara granska de fall som avslöjats, vi vet inget om alla de plagiat och lögner som aldrig uppdagats. Det gäller inte minst alla de internationella exemplen: det är de stora, kittlande plagiaten som sticker ut: Mike Tyson och Bill Gates. Och de som sker på de stora tidningsredaktionerna. Det är där som plagiaten orsakar störst skada. De små, som *En ding ding värld* och *Weekly World News*, gick inte under för att de fejkade – båda två levde in i 2000-talet.

Drivkrafterna bakom lögnerna

Den som följer linjen från 1830-talets *New York Sun* och Locke till dagens trollfabriker och fejtunga sajter som *Breitbart* ger ändå idén om ”economics of emotions” rätt. Lögnerna blir lönsamma när de väcker känslor, det går som en röd tråd genom mediehistorien. Men allt som väcker känslor är inte lögner, även den mest rekorderliga journalistiken spelar enligt ”economics of emotions” lagar. All journalistik slåss om vår uppmärksamhet, hela den moderna mediehistorien är en del av uppmärksamhetsekonomin.

Men det finns två andra saker som får lögnerna att sticka ut. De genomförs ofta av människor som vill vinna personliga fördelar. Det handlar sällan om stor ideologi eller politik, utan egen snöd vinning. Såväl Locke som Blair drevs av en överlevnadsinstinkt där risken med lögnen övervinner rädslan för att bli avslöjad.

Den andra är att lögnerna gärna uppstår där annonsintäkterna är viktigare än allt. *New York Sun* och Facebookpublicisterna lever på att nå många – mesta möjliga publik och räckvidd ger största möjliga intäkt. Det lockar uppenbarligen att riskera mer.

Även plattformar med svag medieetik, som *New York Sun*, *En ding ding värld* eller *Facebook*, tycks vara grogrund för att det ska plagieras och fabriceras oftare.

Det är också slående hur få plagiatörer som finns inom radio och tv. (I televisionen finns förstås en glidande skala med hårt manusstyrda dokusåpor och dokumentärer, men tv-reportagen beslås sällan med rena lögner.) Det är svårare att ljuga när källan förväntas prata själv. I filmen om fallet Stephen Glass konsta-

terar en av tidningen *New Republics* redaktionsmedlemmar i filmens slutscen just detta. *New Republic* saknade länge fotografier, men började med det kort efter Glass fall. ”Vi hade kunnat förhindra allt detta. För hur skulle man kunna ljuga ihop personer om alla vi skrev om skulle fotograferas?”

De flesta exemplen på erkända och överlagda lögnar i medier är förstås undantag. Den allra mesta journalistiken befinner sig någonstans mellan odiskutabel och diskutabel, men sällan överlagd eller motbevisad. Men de som erkänt sina lögnar har ett gemensamt: de har utnyttjat ett kryphål i en redaktionell struktur. Många gånger består kryphålet i att redaktören eller redaktionen premierar en viss sorts artiklar: som Kummers kittlande kändisintervjuer, Glass unika insikt i techvärlden eller Relotius gripande människoöden. Andra gånger kan det vara redaktionernas dåliga samvete, som Blair som tycks fått gräddfil tack vare sin hudfärg, eller *Rolling Stones* glupskhet efter en bra metoo-artikel som såpade vägen för *A Rape on Campus*.

Journalistiken skiljer sig därmed inte från andra gebit. Forskare som fuskar, idrottare som dopar sig eller bidragsfuskar – alla har de hittat kryphålet. Men de uppstår inte ur intet. Den redaktör eller utgivare som vill täppa till dem måste studera sina egna svagheter. Det är där som nästa lönsamma lögn görs möjlig.

Plattformarnas ansvar för ett icke-destruktivt konversationsklimat

Jonas Andersson Schwarz*

I maj i år offentliggjordes ett globalt råd för tillsyn av Facebooks innehållsmoderering. I rådet sitter rättsvetare, människorättsaktivister, Danmarks före detta statsminister **Helle Thorning-Schmidt** och publicister som *The Guardians* tidigare chefredaktör **Alan Rusbridger**, som offentligt kritiserat *Facebook* många gånger genom åren.

Det är lätt att säga ”ta bort allt som är dåligt” på *Facebook*. Det är lätt att hitta ytterligheter. Utmaningen är att *Facebook* är en global institution. Numer behöver de som driver denna sociala medieplattform bedöma utsagor, beteenden och normer för flera miljarder olika människor i länder över hela planeten, vars politiska kulturer och traditioner ofta skiljer sig åt. Samtidigt är reglerna som styr användningen – världen över – baserade på en amerikansk rättslig tradition där användarvillkor stipuleras av individuella avtal mellan användare och tjänsteleve-

* Jonas Andersson Schwarz är docent i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola.

rantör, något som i grunden skiljer sig från hur lagar fungerar till exempel här i Europa.

Trots de sociala medieföretagens amerikanska ursprung och den prägel på onlinetillvaron det onekligen ger, så är den amerikanska konstitutionen därför inte särdeles tillämplig vad gäller de svåra och ofta nya problem som uppstått när en och samma uppsättning kommunikationsplattformar används världen över. Vad bör klassas som uppvigling i Indonesien, hets mot folkgrupp i olika indiska delstater, eller desinformation i Myanmar? Är återgivning av homo- och queerfobiska dekret från världsledare att betrakta som något som uppbär nyhetsvärde i det faktum att det just är en världsledare som levererar dem? Ska uttalanden i slutna grupper beaktas på samma vis som offentliga utsagor på öppna Facebooksidor? Hur ska gruppanmälningar hanteras när de samtidigt gjorts till ett vapen som kan användas av distinkta intressegrupper för att kväsa meningsmotståndare? Bör de cirka 2,3 miljarder Facebook-användare som bor utanför USA ta hänsyn till amerikanska juridiska dokument från 1700-talet? Kan användarna lita på att deras rätt till yttrandefrihet och integritet skyddas när vi samtidigt vet att amerikansk säkerhetstjänst bedriver massövervakning?

Mycket har hänt de senaste åren, även vad gäller plattformsföretagens mognad i dessa frågor. Medieanalytikern **Ben Evans** har påtalat att de flesta inom techsektorn för fem år sedan hade sagt ”vi är bara en plattform”, antytt något om yttrandefrihetens orubblighet och sedan avslutat konversationen – medan det nu är uppenbart för nästan alla att det finns ett behov

av ansvarstagande policy på området. Problemet, påpekar han, är att 35-åriga produktchefer i Menlo Park förutsätts fatta beslut om spelreglerna för hur politisk diskussion i Malaysia eller Argentina ska se ut.

Problemet har egentligen inte med ”sanningen” att göra

Ursprungligen skulle den här essän ha fokuserat på tre saker: (1) vad *sanningsenlighet* kan sägas vara på sociala medieplattformar, och (2) vilka *incitament* dessa plattformar egentligen har för detta, samt (3) vilka *villkor* det egentligen skapar för användarna av dessa plattformar.

Det är nämligen uppenbart att de enda internetplattformar som i någon rimlig mening har direkta incitament för att leverera sanningsenlig (och därmed i olika avseenden ”objektiv”, ”balanserad”) information är sådana som *Wikipedia*, där själva grundfunktionen handlar just om att skapa så korrekt information som möjligt. För nästan alla andra medieplattformar är incitamenten egentligen enbart *bibehållen användning*, det vill säga att maximera den tid och uppmärksamhet användarna ägnar tjänsten. ”Sanning” har inget med det att göra – och behöver inte heller ha med det att göra, se bara på alla de tjänster som renodlat handlar om underhållning.

Snarare handlar utmaningen inte så mycket om ”sanning” i objektiv mening utan om *destruktiva kontra produktiva kommunikativa utbyten*. Ett uttalande kan sakna anspråk på sanning – det kan rentav vara direkt osant – men ändå ha avgjort positiva samhällseffekter. Samtidigt kan andra påståenden definieras

som ”sanna” i rent formalistisk mening, men ändå ha avgjort destruktiva samhällseffekter. Utöver att avgöra vad som är sant eller falskt (en utmaning som ibland är enkel, ibland väldigt knivig) så är förstås andemeningen i alla dessa debatter de senaste åren om Facebooks inverkan på samhället huruvida nettoeffekterna av den kommunikation som äger rum är bra eller dåliga. Men vem ska avgöra vad som är bra eller dåligt, då? Det är förstås 10 000-kronorsfrågan.

Jag kan höra de mer objektivistiskt lagda filosoferna knorra när jag skriver detta. ”Du låter som en relativist” påpekar de. Något vi dock kan notera är hur de relativistiska krafterna i världen verkar ha stärkts snarare än försvagats i och med uppkomsten av sociala medieplattformar. Det finns nämligen en sorts populistisk logik inbyggd i dessa plattformars grundläggande utformning – där mängden ”likes”, delningar och kommentarer har en stark prägel på vad som ges utrymme, vad som tillåts synas och cirkulera, något som jag vill mena präglar själva definitionen av vad som tillskrivs värde. Det som får störst folklig resonans blir också det som återförs till folket som ”det gällande”. Det är alltså snarare *Facebook* som är den ultimata kunskapsrelativisten här.

I komplexa, utspridda samhällen är huvuddelen av medborgarnas kunskap epistemologiskt svag. Väldigt mycket av det folk vet, vet de för att någon de litar på berättade det för dem. De flesta av våra kunskaper är i det här avseendet begagnade. Det är en öppen fråga huruvida sociala medieplattformar hämmar eller gynnar sådan kunskap, byggd på socialt förtroende. En sak är i varje fall säker: Sociala medier har inte som uppdrag att förmedla ”sanning” i någon entydig mening!

Ett sådant uppdrag har dock de redaktionella nyhetsmedierna. Visst är det så att mycket nyhetsmaterial och även mer propagandistiskt material som har anspråk på att vara sant och riktigt cirkulerar på sociala medieplattformer – men vi bör inte sammanblanda sociala medier med verifierade och legitimerade redaktionella massmedier.

Internet har de senaste decennierna blivit mycket mer institutionaliserat och centralstyrt. Styrningen är dock inte statlig, utan utförs av privata transnationella företag som erbjuder digitala plattformer – privatägda ytor för kommunikativt utbyte. Mycket av regleringen av dessa plattformer lämnar stort utrymme för självsanering och relativt godtycke vad beträffar vad som tillåts snurra runt och stanna kvar på dessa ytor. På svenska är **Daniel Westmans** översikt av juridiken som reglerar sociala medier (2020) en av de bästa.

Digitala plattformer slipper ansvar för olagliga aktiviteter eller information som placeras på deras servrar av användare, så länge plattformsägaren inte har faktisk vetskap om aktiviteten eller informationen. Får de vetskap måste de agera snabbt för att ta bort eller inaktivera åtkomst till informationen. Detta kallas ”notice-and-takedown”. Märk väl att det inte är de sociala medieföretagens *egna* yttranden som regleras, utan användarnas. Visst kan lagar i högre grad förmå plattformsföretagen att säkerställa en rimlig och rättssäker moderering ombord på de sociala medieplattformarna – men det lika viktigt att staten även säkerställer användarnas yttrandefrihet och rättssäkerhet. Inte minst om vi betänker hur dominerande plattformarna är och hur centrala de är för medborgarna att utöva sin yttrandefrihet.

Det är dessutom viktigt att ha i minnet att mycket av kritiken mot plattformsföretag kommer från publicister som själva står i direkt konkurrenssituation med dessa plattformar. Dels har annonsmarknaden i snabbt tempo kommit att gå mot plattformarnas annonslösningar framför de konventionella medieföretagens, dels hotas medieföretagens ensamrätt när användare kan ladda upp deras upphovsrättsskyddade verk på plattformarna.

Samtidigt är det slående att riktigt effektiva system för regelefterlevnad finns när det kommer till upphovsrätt och nakenhet, men inte för oskäliga och bedrägliga exponeringssiffror för den reklam som visas, och heller inte för andra former av skadliga användningar av dessa tekniska system: desinformation, manipulation, hatiska uttalanden. Dock har enstaka skärpningar av den från början slappa regleringen dykt upp. Efter det högerextrema terrorattentatet i Charlottesville stängde flera techföretag själva av högerextrema från sina tjänster, en trend som blivit ännu tydligare under 2020 års Black Lives Matter-protester. I länder som Tyskland har den nationella lagstiftningen skärpts vad beträffar näthat och extremistisk propaganda. I USA har även specifika tillägg gjorts i lagen beträffande trafficking och prostitution.

Plattformarnas ojämna landskap: genomfartsleder, gränder, grottor

Redan 1892 formulerade Henry Jephson en teori om den politiska betydelsen av ordet ”plattform” i det viktoriaiska Storbritannien. Han härledde etymologin

till det uråldriga germanska begreppet *ting* som i nordiska språk överlevt som landsting, allting, folketing, storting osv. Ordet kännetecknar ett forum för utbyte men även en rumslig upphöjning; en ämbetsplats (jfr romersk tribun), predikstol (rostrum), scen, perrong, byggnadsställning, barrikad. Plattformen är inte bara platsen varifrån politiskt tal sker, utan betecknar även den politiska församlingens röst vid sidan av de första statsmakterna (kungahuset/regeringen, parlamentet) och den tredje statsmakten (den organiserade pressen). Därmed kan den politiska plattformen sägas komplettera pressen: en sorts fjärde statsmakt.

Inom idéhistoria och samhällsfilosofi är det belagt att denna fjärde form av politisk organisering har varit under stor press från styrande organ i samhället (statliga och privata) att hållas så kringskuren och institutionaliserad som möjligt; den oreglerade folkmassan och myllrande allmänheten har i modern tid återkommande setts som ett hot (se t ex Coleman & Ross 2010: 8–28). Genom opinionsmätningar och institutionaliserade massmedier har massans passioner kunnat modereras och tempereras, och inte minst kunnat ses som representativa och kontrollerbara. En av huvudpoängerna med Gallupmetodens framväxt under 30-talet var att kunna estimeras den faktiska omfattningen av dessa politiska passioner, och att kunna definiera frågeställningar och därmed legitimeras dem såsom över huvud taget diskuterbara. I många avseenden är opinionsundersökningar ett sätt för de styrande, snarare än för medborgarna själva, att få förtrogenhet med hur det står till med allmänhetens rådande passioner. Syftet är naturligtvis administrativt; det handlar

om att kunna förutse och hantera dessa passioner på ett organiserat sätt (ibid., 13–14).

Det är intressant att observera hur medieteknologier spelar in i denna process: Med televisionen blev massan synliggjord på helt nya sätt, medan nya internet-teknologier fungerar i många avseenden rakt omvänt: De visar aldrig massan som en överblickbar sådan, de saknar *överblickbarhet*. Det som syns är alltid *indikationer* på massa: enstaka mätvärden, glimtar av offentlig diskurs, stickprov, brottstycken av information, enstaka hänvisningar. Massan som sådan blir aldrig fullt synliggjord.

På plattformarna ges ständigt antydningar till att andra finns där, att andra interagerar med ens interaktioner. Det är knappast ett öppet torg. Användarna ser inte varandra *direkt*. Medieforskaren **Tarleton Gillespie** har anmärkt på hur ordet plattform vilseleder då det lätt får en att tänka på helt plana ytor. I själva verket erbjuder de stora plattformarna en uppsjö av olika ytor och utrymmen; vi kan tänka oss lugna gränder kontra öppna torg – alternativt genomfartsleder kontra mer exklusiva slutna grupper.

Facebooks huvudflöde kan ofta uppfattas som en genomfartsled, som därtill ständigt indexeras, optimeras och spelifieras. Kickstartergrundaren **Yancey Strickler** (2019) har reflekterat över hur onlinelivet på många sätt blir outhärdligt när det känns som en genomfartsled där alla möjliga främlingar kommenterar på varandra och det till slut bara blir rättshaverister och troll som orkar trumma upp engagemang och indignation.

Kommunikationsforskarna **Whitney Phillips** och **Ryan Milner** (2017) menar att människor i dagens digi-

tala kultur sällan kan vara säkra på någons avsikter eller motivation. Den fulla betydelsen av olika saker är heller inte alltid säkert känd. Därtill är ansvar ofta nästan helt omöjligt att utkräva, samt att det sociala och det antisociala är sammanflätade. Kanske plattformssamhället präglas så mycket av okynne, besynnerligheter och antagonism att det är just *ambivalens*, inte uppriktighet, som är plattformarnas huvudsakliga etos. Den kumulativa effekten blir att den gemensamma sociala tilliten undergrävs, inte bara på sociala medier. ”Detta går långt bortom förlusten av förtroendet till journalistik eller till institutioner; det går rakt in i vardagliga sociala relationer och de offentliga diskurserna” menar Ashley Hedrick och hennes kollegor i en kommentar. Om detta stämmer bör vi omvärdera det sedan länge underförstådda antagandet att sociala medier är viktiga just för att de skulle utgöra en sorts uppriktig förlängning av den offentliga sfären. Kanske är det inte så.

Hur synlighet riktas och massor influeras är en regleringsfråga

Jag har själv de senaste åren av olika skäl provat att lämna olika plattformar och tjänster. Vad som blir tydligt när man provar att leva utan olika digitala plattformar är hur de i praktiken kommit att monopolisera stora delar av den vardag vi ofta tar för givet. Efter att jag hoppade av *Facebook* i november 2016 märkte jag hur jag blev bortkopplad, ja alienerad, från det latent sociala ”surret” – brottstycken av information om vem som flyttat, gift sig, bytt jobb och så vidare. *Twitter* är

en plattform jag använder mycket mer intensivt. Efter ett tekniskt fel med verifieringen av användarkonton blev jag utestängd vid midsommar 2020, och med ens blev det tydligt hur mina möjligheter att få information och nå ut i världen drastiskt begränsades. Visst kan en skriva på sin blogg, men om ingen någonsin ens vet att den finns eller blir påmind om att du existerar – så existerar du inte i deras ögon.

Vad som är viktigt är alltså hur *synlighet* riktas. Internetplattformarnas automatiska, algoritmiska sortering har effekterna att somligt framhävs, annat bortprioriteras. Hävstångseffekter sker när något som initialt kanske är en ensak för några få inblandade lyfts fram i offentligheten och exponeras inför potentiellt miljontals samhällsmedborgare. Detta ska inte sammanblandas med den nominella rättigheten att yttra sig utan att begränsas av staten! De krafter vi pratar om är i stället *vilka medel privata, kommersiella företag ska ges att rikta uppmärksamheten för potentiellt enorma populationer av samhällsmedborgare.*

De sociala medieföretagen utövar [...] sitt inflytande genom att skapa användarregler och försöka upprätthålla dessa samt genom att i större eller mindre utsträckning rekommendera och prioritera mottagarens konsumtion. (Westman, s. 682)

Det är just av detta skäl som massmedierna historiskt reglerats så pass omfattande. För etablerade massmediala aktörer finns rader av kontrollinstanser, något som sällan kanske påpekas i nutida debatt. Detta är också rimligt: Enligt Europadomstolens tolkning bör

produktion av redaktionellt innehåll innebära att krav på striktare ansvarsordning också bör ställas. Sociala medieplattformar bör enligt denna tolkning inte åläggas lika strikt ansvar som publicister, då det på dessa snarare är användarna själva som agerar (mini)publicister och själva kan utöva viss kontroll över hur sina inlägg ska synas och spridas. ”I relativt många fall kan de dessutom med vissa utredningsinstanser identifieras och därmed bli föremål för direkt ansvarsutkrävande” (Westman, s. 687). Dock finns vissa förbehåll även här: vissa användare kan tidigare ha begått brott vilket bör föranleda större aktsamhet hos plattformsägaren för just dessa användare. Vissa typer av innehåll är därtill direkt klandervärda och lätta att identifiera.

Som memento för dem som hävdar att ”tidningar skriver vad de vill” bör det pedagogiskt framhåvas:

För redaktionellt innehåll finns följande kontrollinstanser ...

- Yttrandefrihetsgrundlagen (grundlag)
- Tryckfrihetsförordningen (grundlag)
- Meddelarfrihet och meddelarskydd (grundlags-skyddade)
- Utgivaransvar (grundlagsskyddat)
- För kommersiella medier, ägaransvar
- För kommersiella medier, annonsörernas anspråk
- För public service-medierna, sändningstillstånden i fråga
- Pressombudsmannen (självreglering), fr o m 2020
Allmänhetens medieombudsman

- Pressens opinionsnämnd (självreglering), fr o m 2020 Mediernas etiknämnd
- Journalistförbundets yrkesetiska nämnd (självreglering)
- Dataskyddsförordningen (EU-förordning)

För annonsinnehåll ...

- Marknadsföringslagen (samt, för tävlingar, Lotterilagen)
- Branschorganisationernas riktlinjer (självreglering)
- Reklamombudsmannen (självreglering)
- Dataskyddsförordningen (EU-förordning)

För forum utan ansvarig utgivare (sociala medieplattformar, bloggar) ...

- Lagen om ansvar för elektroniska anslagstavlor (BBS-lagen)
- E-handelsdirektivet (EU-direktiv)
- Dataskyddsförordningen (EU-förordning)
- Företagens egna användaravtal (självreglering)

Det är alltså uppenbart att plattformsföretag har möjlighet att reglera ordningen ombord på sina egna domäner med relativt hög grad av egenmakt. En principiell tumregel för samhällspolicy är att den bör beakta olika samhällsintressen i så hög grad som möjligt; vad gäller yttrandefrihet är detta därtill en så fundamental rättighet att det inte är något som bör ligga enbart inom staters och myndigheters fulla egenmakt, men inte heller inom enskilda privata korporationers fulla

egenmakt. Därför är det bra med tredjepartslösningar då det utgör en balanserande faktor mellan dessa två ytterligheter. Detta har också förordats av experter och människorättsaktivister.

Att plattformsföretagen själva modererar/filtrerar/censurerar är mycket troligt något som skulle leda till överförsiktighet, så att mer innehåll än vad som är önskvärt filtreras bort. Detta riskerar skapa så kallade ”chilling effects”; att användarna börjar censurera sig själva för att undgå att bli fällda. När väl mekanismer för unilateral censurering etableras är det dessutom ett möjligt verktyg för politisk censur, i händelse av att en auktoritär regim tar över det politiska styret i landet. Precis samma risker skulle för övrigt finnas om staten skulle ges ensamt mandat att moderera/filtrera/censurera.

Mer demokratiskt hållbara lösningar har också föreslagits av flera forskare och experter, samt fått visst stöd av *Facebook* själva, till exempel att begagna sig av faktagranskare som är fristående från både stat och plattformskorporationer. I den internationella debatten är det tydligt att fristående organisationer som till exempel *ProPublica* bidragit som tredjepartsaktörer på ett demokratiskt mycket gynnsamt sätt, i t ex USA och Tyskland.

Dock måste sådana tredjepartsaktörer få tillräckliga resurser och mandat att kunna utföra sitt arbete och inte bara bli ett spel för gallerierna. *Facebook Sverige* har själva påpekat att deras organiserade samarbete med faktagranskare, ett internationellt initiativ som *Facebook* driver i flera länder, tyvärr stod stilla en period i Sverige sedan tidningen *Metro* lades ner då det

var *Metros Viralgranskaren* som stod som officiell samarbetspartner i detta samverkansprogram. Detta var olyckligt men i juni 2020 inledde *Facebook* samarbete med företaget *Källkritikbyrån*, ägt och drivet av de tre journalister som startade *Viralgranskaren* hos *Metro*.

Peter Pomerantsev argumenterar liknande i ett regleringsunderlag (Beser 2019) som presenterades i riksdagen under det gångna året, och rättsvetaren **David Kaye** har gjort liknande slutsatser. Viktigt är att inte bara fokusera på självreglering utan även tänka i termer av samreglering, där stater kan ställa vissa rimliga och proportionerliga grundkrav på vilka typer av användarregler som bör gälla ombord på plattformarna, och sedan inrätta tillsynsmyndigheter med ”skarpa befogenheter att utvärdera de sociala medieföretagens arbete, med fokus på systematiska brister, t ex vad beträffar arbetssätt eller rättssäkerhet” (Westman s. 702).

Dessutom måste de begränsningar som görs i användarreglerna ombord på plattformar i likhet med de allmänna lagarna uppfylla krav på transparens, nödvändighet och proportionalitet (Kaye 2019). I enlighet med detta bör det tillgodoses att enskilda medborgare ges bättre rättigheter till tillbörlig rättslig prövning (”due process”). Som det är idag är medborgarnas möjligheter att yttra sig om eller överklaga yttrandefrihetsbegränsande beslut inte helt optimala: Plattformföretagen riskerar inga sanktioner om de går för långt i sin filtrering och faktiskt tar bort helt lagliga yttranden. I svensk lagstiftning finns i nuläget inte tillräckligt tillbörliga mekanismer för omprövning av sådana beslut.

Westman sammanfattar i liknande anda. Han påpekar också att lagstiftningen inte bör vara mer

ingripande än vad som är nödvändigt, utan att somligt kan och bör lämnas till civilrättsliga och avtalsbaserade processer, snarlikt vad vi har idag. Det är också viktigt att eventuell ny reglering inte indirekt förstärker de redan dominerande aktörernas ställning, till exempel genom att ställa krav på teknisk infrastruktur eller resurser som mindre aktörer inte har råd med (s. 701). De sociala medieplattformarnas gränsöverskridande närvaro gör det lämpligt att utgå från de gemensamma globala ramverken om universella mänskliga rättigheter, tillägger han.

Fler vägar framåt

Det finns några ytterligare åtgärder att beakta. Snarare än de slitna argumenten att de stora sociala medieplattformarna skulle skapa ”filterbubblor” och ekokammare (dessa begrepp skärskådades av **Peter Dahlgren** i Institutet för Mediestudiers bok *Fejk, filter och faktaresistens* 2018) bör debatten hellre skifta mot *de sätt på vilka internetföretagen riskerar utarma finansieringsmodellerna för seriösa massmedier*. Fokus bör följaktligen riktas mot plattformarnas finansieringsmodell, det vill säga deras egentliga vinstdrivande funktion, att agera annonsplattformar för de annonsörer som vill komma i kontakt med användarna. I Danmark har ledningen för oberoende mediehus aktivt lyft denna fråga (se **Andersson Schwarz** 2019) och i den amerikanska kontexten är branschföreträdare som **Jason Kint** värda att lyssna på. Frågan om otillbörligt inflytande över ekosystemet av annonsfinansierade medier är förmodligen en där *Google* ofta ses som en allvarligare aktör än *Facebook*.

Annonseringsfrågan är dessutom intimt sammankopplad med den allmänna tendens som kan skönjas, där ”default” för massmediernas finansiering numer verkar vara att resa betalväggar. På systemnivå finns här nämligen ett problem: Om det till slut bara är till exempel propagandasajter eller starkt vinklade, opinionsdrivande publicister som förblir fritt tillgängliga på nätet, så skapar det en viss dynamik för åsiktsbildningen. Kanske detta delvis förklarar dagens politiska landskap i många länder. Vill vi att det som är fritt tillgängligt för den genomsnittlige nätsurfaren främst ska vara sajter i den nationalistiskt-auktoritära rörelsens ledband, eller kan vi tänka oss att debattklimat gynnas även av andra offentligt tillgängliga redaktionella röster?

Samtidigt har techföretagens plattformar möjliggjort nya former av riktad annonsering som kan vara gynnsam för aktörer som vill hitta väldigt snävt avgränsade målgrupper. Allt behöver inte vara dåligt med de nya systemen för annonsvisning, men tillsynen är minst sagt bristande. Vad som är riktigt oroväckande är hur fejkannonser förefaller finansiera stora delar av det ekosystem som finns för fejknyheter (Mills et al. 2019). Återigen är det transparensen som är problemet. Alla övriga samhällsaktörer tvingas godta plattformslieferantörernas egna löften om marknadens kvalitet utan möjlighet att kunna verifiera detta på något oberoende sätt. Därför bör lagstiftning utformas som ger bättre mandat för annonsköpare att kravställa kvaliteten på dessa nya, i hög grad oprövade marknader för annonsering.

Åtminstone kan plattformsföretagen åläggas större ansvar för rent politisk annonsering. Efter skandalerna

kring hur Facebookannonsering användes för påverkansoperationer, så har företaget nu skärpt sin formalia beträffande annonsörer som rör vid det som *Facebook* själva definierar som ”politiskt” innehåll. Vad följderna dock riskerar att bli är att även fullt legitima aktörer (inte bara politiska organisationer utan även bok- och tidskriftsutgivare) om de hänvisar till olika normativa och värderingsladdade frågor (till exempel medborgarrättigheter, myndighetsreformer och välfärdsfrågor) kan råka att helt godtyckligt etiketteras och tvingas gå igenom en auktoriseringsprocess där företaget *Facebook* egenmäktigt avgör ifall annonsören ska få mandat att uttrycka sig. Detta påverkar förstås möjligheterna även för medborgarrättsliga rörelser och aktivister att kunna nå ut. Därför är det vanskligt att från regeringars och nationsstaters håll gå fram med stora regleringsläggen även här.

Medieforskaren **Siva Vaidhyanathan** har kommit med ett konkret råd: Förbjud riktad politisk reklam på personnivå, tillåt personalisering endast på valkrets- eller folkgruppsnivå. Det skulle mildra några av de värsta avarterna av riktad annonsering som är svår att spåra och därmed utvärdera i efterhand. Det måste anses förödande för samhällets möjligheter att utvärdera vilken typ av propaganda enskilda individer utsätts för, och det är av högsta vikt i en tid av riktad politisk propaganda att helt enkelt förbjuda skraddarsydda budskap av politisk natur.

En annan konkret och enkel åtgärd är att med hjälp av lagstiftning tvinga fram ursprungsmärkning av så kallade bottar. Detta har förespråkats av såväl **Pomerantsev** som rättsvetaren **Tim Wu**. Att ett konto är en

automatiserad bot måste tydligt framgå, och det finns redan i dagsläget många fall där detta är möjligt för plattformssaktörer att direkt avgöra. I mer ambivalenta fall så bör lagstiftning tvinga fram lösningar för autentisering av skapade konton, så att konton som uppges härröra till en unikt identifierbar individ också svarar mot en unikt identifierbar individ. Detta bör samtidigt inte hindra individer från att begagna sig av pseudoanonymitet (dvs att kunna agera under pseudonym) på de plattformar som redan tillåter sådan. Skillnaden från idag skulle vara att pseudoanonyma konton i detta system tillåts vara autentiserade ”under ytan”, och med tydlig märkning också flaggas som sådana. Icke-autentiserade konton kan fortfarande tillåtas men ska med tydlig grafisk markering kunna särskiljas från autentiserade.

Vikten av en levande dialog

Slutligen, något alla experter är ense om är att bristen på insyn och dialog är så uppenbar. I praktiken alla som har koll på plattformsföretagen brukar likna dem vid ”svarta lådor”: slutna, opaka system omgärdade av hemlighetsmakeri. Därför är det nödvändigt med ett mycket mer välfungerande ekosystem för dialog, branscher och institutioner emellan. Danmarks regering skapade rubriker förra året då de utsåg en ambassadör till Silicon Valley, **Casper Klyng**e. Men det är helt rimligt. Plattformsföretagen har gått från att vara enskilda privata, kommersiella intressen till att ha blivit *de facto* utrikespolitiska aktörer som har börjat sätta villkoren för rader av marknader och samhällssfärer.

Vi kan över huvud taget lära mycket av danskarna: EU-kommissionären **Margarethe Vestager** var den som satte press på konkurrensrättsliga aspekterna av tech-företagens dominans i Europa, **Stig Ørskov** från JP/Politikens hus är en tuff företrädare för publicistiska affärsintressena kontra plattformsjättarna globalt, och Helle Thorning-Schmidt är som sagt numera en viktig granskare av Facebook.

Plattformsföretagen själva behöver lära av den legitimeringsprocess som mediebranschen genomgått de senaste hundra åren. Plattformsägarna behöver bli bättre på att ta ansvar för att utbilda sina innehållsskapare och användare om deras rättigheter och skyldigheter, deras samarbeten med faktagranskare måste bli mindre pliktskyldiga och mer genuint genomsyra deras egna kvalitetssäkrande arbete, de bör inte få komma undan med retorik om ”automatiserad filtrering” utan erkänna att de faktiskt är beroende av mänsklig moderering – och att denna inte heller kan göras speciellt väl utan lokal kulturell förförståelse av respektive marknad. Inte minst behöver bättre förhandlingsutrymme beredas för redaktioner och faktagranskare att kunna monetarisera och licensiera sitt arbete när de bistår plattformägarna med just kvalitetssäkring. Här finns nämligen helt nya affärsområden även för traditionella medieföretag – men det bygger på att plattformsföretagen inte tillåts komma undan med att, som idag, ge dåliga arbetsvillkor och dålig ersättning till de externa faktagranskarna.

Under våren 2018, i samband med den svenska valrörelsen, skymtades tendenser till att *Facebook Norden* glädjande nog började prata i termer av reglering

i samförstånd med omgivande institutionella aktörer. Som medievetare kunde jag konstatera att det var i linje med den legitimeringsprocess de konventionella medieföretagen historiskt genomgått, något som kommentatorer som Ben Evans också konstaterat. När företag har så pass mycket makt att de kan förutsättas ha organisatoriska resurser att städa upp de negativa externaliteter de skapar, men nedlåter sig till att betala skatt och vägrar motivera sin egen maktutövning blir det som ett rött skynke för många lagstiftare och myndigheter. Att bli mer seriös och ta initiativ till självreglering är därför ett sätt för stora företag att *föregripa* reglering som annars kanske skulle börja komma utifrån, unilateralt från stater och myndigheter, och som i företagets egna ögon skulle kunna bli orimligt hård. Samtliga parter är alltså betjänta av mer dialog. Det var också precis såhär det publicistiska ansvarstagandet växte fram hos de konventionella massmedieföretagen. Genom att införa självreglerande instanser som Pressombudsmannen och Pressens Opinionsnämnd visade de på god vilja och god sed och kunde också hållas mer fria från lagstiftarens händer, en form av reglering i samförstånd. Samtidigt är det problematiskt ifall plattformsföretag ensamma tillåts agera jury, domare och bödel – inte minst när kommunikationschefer som Facebooks **Peter Münster** har använt metaforer som ”goda” krafter och ”sunda” diskussioner. ”God” – enligt vem? ”Sund” – enligt vem?

Det är lätt att tänka att algoritmerna kan göra de svåra avvägningarna åt oss. Men förhoppningarna om AI och automatisering bygger på grava förenklingar av den faktiska verksamheten. Besluten bakom *Facebooks*

programvara är i grunden mänskliga. Det är människor som bestämmer vilka data som matas in, vad som görs med informationen och vilka av resultaten som prioriteras. När algoritmen visar sig ha fel, är det inte teknikens fel – utan människorna som tillämpat tekniken.

Källor

- Andersson Schwarz (2019). Två policylandskap: hur regleringen av digitala plattformar hanteras i EU respektive USA. I: Andersson Schwarz & Larsson (red.) *Plattformssamhället*. Stockholm: Fores. 314–350.
- Beser, Natalie (red., 2019). *Perspektiv på digitalisering*. Stockholm: Consid.
- Coleman, Stephen & Karen Ross (2010). *The Media and the Public: "Them" and "Us" in Media Discourse*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Hedrick, Ashley m.fl. (2018). The Earnest Internet vs. the Ambivalent Internet. *International Journal of Communication*, 12.
- Jephson, Henry L. (1892). *The Platform: Its Rise and Progress*. London: Macmillan.
- Kaye, David (2019). *Speech Police: The Global Struggle to Govern the Internet*. New York: Columbia Global Reports.
- Mills, Adam m.fl. (2019). The Relationship between Fake News And Advertising. *Journal of Advertising Research*, 59(1): 3–8.
- Phillips, Whitney & Ryan Milner (2017). *The Ambivalent Internet: Mischief, Oddity, and Antagonism Online*. Cambridge: Polity.

- Strickler, Yancey (2019). The Dark Forest Theory of the Internet. *Medium: OneZero*, 20 maj.
- Vaidhyanathan, Siva (2019). The Real Reason Facebook Won't Fact-Check Political Ads. *New York Times*, 2 november.
- Westman, Daniel (2020). Sociala medier – yttrandefrihet och ansvar. I: Skarhed m.fl. (red.) *Ord och rätt: Festskrift till Hans-Gunnar Axberger*. Visby: eddy.se. 675–704.
- Wu, Tim (2017). Please Prove You're Not a Robot. *New York Times*, 15 juli.

Hur hamnade SVT i en korseld av kritik?

Helena Olsson*

I hela världen är oberoende medier ifrågasatta av höga politiska företrädare och stora opinionsgrupper. Medierna påstås ägna sig åt mörkläggning och kritiseras för att vara vänster, ”politiskt korrekta” eller partiska till förmån för liberala värderingar. Och samtidigt: En kritik från vänster som menar att vi banar väg för högerpopulism genom att ge legitimitet åt perspektiven därifrån – en kritik som inte är synlig i SVTs publikundersökningar, men som förekommer i den offentliga debatten. I *Aftonbladet Kultur* har SVT påståtts erbjuda ett jämförbart alternativt till sajten *Fria Tider* för den som söker bekräftelse på invandringens betydelse för den stora samhällskollapsen.

Varför står oberoende medier i allmänhet och SVT i synnerhet just nu i denna korseld? Att försöka komplicera bilden är ett riskfyllt uppdrag. En uppriktig vilja till intellektuell hederlighet krävs av alla som deltar i en sådan diskussion, för marken är beströdd med

* Helena Olsson är Beställare för Nyheter Samhälle Dokumentär på Sveriges Television. Texten är en bearbetad version av en artikel hon publicerade i Svenska Dagbladet i januari 2020.

konspirationsteoretiska minor utkastade från olika håll i ideologirymden.

Färrer uppfattar idag SVT som oberoende jämfört med för några år sedan. Minskningen är liten och från en hög nivå, men likväl en minskning. Parallellt med den trenden har något som kallats ett nytt ”kulturkrig” tornat upp sig mellan de som vill begränsa och de som vill värna public service. De senare varnar för utvecklingen i Danmark och Ungern, ibland åberopas till och med 30-talet. Alldeles oavsett vilken riktning detta tar, låt oss här koncentrera oss på varifrån denna sviktande tilltro till oberoende medier kommer. Har vår journalistik förändrats? Har publiken förändrats?

Till att börja med står en förklaring att finna i en förändrad uppfattning om av vad oberoende är. För traditionella medier är oberoende synonymt med att stå fri från intressen – ekonomiska, religiösa eller politiska. En nyhet i *Ekot* eller *Rapport* är oberoende i kraft av att avsändaren bara går allmänhetens ärenden. Hos publiken däremot, har förståelsen av oberoende förändrats i takt med mediedieten hos den digitala mediekonsumenten. Oberoende uppfattas alltmer som något man själv tar ansvar för genom att använda sig av många olika källor, och en enskild aktör som visar sin ståndpunkt uppfattas som trovärdig. Här har vi på SVT och många andra medier med oss ett jobb att göra för att gå i takt med dagens mediekonsumenter. Det räcker inte med att SVT påstår att något är sant, ska vi få förtroende måste vi också vara transparenta med journalistiska metoder, motivera våra publiceringar, noga skilja på fakta och åsikter och förmodligen ge flera perspektiv.

Detta räcker dock inte som förklaring. De som misstror oss är nämligen inte jämnt fördelade i befolkningen. Dels är kritiken något överrepresenterad bland högerväljare, i synnerhet bland Sverigedemokrater. Dels går synen på *SVT* hand i hand med andra attityder till samhället. De som värderar oss lägst har generellt lägre tillit till andra människor och värdesätter lojalitet med de egna. Vi får också svagare betyg av en grupp starka individualister som tycker att människor ska ta större eget ansvar för sina liv.

Vad är det i vår bevakning som gör att dessa grupper skattar oss lägre? Kritiker hävdar ibland att det handlar om vår bevakning av invandring – den fråga som enskilt stökat om mest inom europeiska partisystem de senaste decennierna. Medierna påstås ”mörka” till förmån för en liberal syn på invandring. Kan det vara så?

När flyktingkrisen inträffade år 2015 låg alla svenska partier utom Sverigedemokraterna ganska enade i en relativt sett generös inställning till flyktingmottagande. Väljarna var just då mer positiva till flyktingmottagande än de varit på länge. Insamlingar, galor, demonstrationer avlöste varandra till förmån för människor på flykt. Fyra år senare är de flesta partierna fortfarande ganska enade, men nu i en position i nära anslutning till den Sverigedemokraterna tidigare var ensamma om. Väljarnas inställning har gått i samma riktning. Och man kan nog säga att journalistiken har följt med. Bevakningen av invandringens negativa konsekvenser är mer omfattande i dag än för några år sedan. Nyhetsjournalistiken skapar heller inga stora rubriker kring utvisningar av ensamkommande, Medelhavet känns inte längre lika farligt trots att färden över havet blivit

dödligare efter 2015. Men kritiken mot oberoende mediers påstådda partiskhet har inte tystnat för det. Låt oss leta vidare efter förklaringar.

Ytterligheterna i politiken förhåller sig i dag till den kulturella värderingsdimensionen – ibland beskriven med hjälp av GAL-TAN-skalan – där globala, liberala värderingar står mot traditionella, nationalistiska. Denna dimension har skurit rakt igenom vänsterhögerskalans socioekonomiska frågor och splittrat väljare i frågor som rör t ex mångkultur, hbtq-rättigheter och klimat. Mobilisering runt **Trump**, **Macron**, **Brexit**, **Greta Thunberg** och Gula västarna har alla hämtat näring ur denna skärpta motsättning de senaste åren. Och det är i takt med denna utveckling som kritiken mot traditionella medier har växt sig starkare. Finns där ett samband? (Se också **Nicklas Håkanssons** kapitel i denna skrift för en undersökning av GAL-TAN-skalan i valrörelsebevakningen.)

Moralteori som väg till förklaring

I en publikundersökning som SVT gjort har vi lånat verktyg från socialpsykologins moralteori. En av de mest tongivande forskarna på området är **Jonathan Haidt**, professor vid Stern School of Business i New York. Teorin har använts inom forskning för att förklara människors ideologiska hemvist och brist på förståelse mellan oliktänkande. Den gör gällande att människor når olika ståndpunkter utifrån vilka moraliska fundament de vägleds av: a) omsorg, b) rättvisa c) lojalitet d) auktoritet e) helighet och f) individuell frihet.

Vad vi ser indikationer på är att de som misstror vårt oberoende tycker att vi är för omhändertagande. Vi är för upptagna av orättvisor och uppfattas vara partiska till förmån för svaga grupper istället för att peka på människans eget ansvar. Forskning visar att just moralfundamenten omsorg och rättvisa är vanligast för socialliberaler och socialister att orientera utifrån. Konservativa däremot utgår från alla sex moralfundament när de formar sina ståndpunkter. De konservativt sinnade får alltså inte alla sina fundament bekräftade i samma utsträckning – dvs lojalitet, auktoritet, helighet och individuell frihet.

Hur har vi hamnat här? Har journalistiken till sin natur en ideologisk hemvist? Sannolikt står ett svar att finna i försvaret av alla människors lika värde. Liksom filosofen **John Rawls** teori om att statens kärna utgörs av den universella idén om alla människors lika värde har också den liberala demokratins journalistiska tradition värnat detta som sin kärna. Det står till och med inskrivet i Radio- och TV-lagen tillsammans med respekten för det demokratiska statsskickets principer. En tes skulle kunna vara att värnandet om denna universella värdegrund oftare tar spjörn emot de två första fundamenten, och ibland till och med kan sägas komma i konflikt med några av de övriga moralfundamenten. Skulle detta resonemang kunna bidra till förståelsen av varför oberoende media idag ifrågasätts och journalister uppfattas som vänster? Om svaret är ja, så återstår dock att besvara varför denna diskrepans tycks mer akut nu än tidigare. Vi söker vidare.

Enligt Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet har vi på senare tid sett ett uppsving för

klassiskt konservativa värderingar. Synen på familjens ställning (lojalitet), svenska värden, lag/ordning (auktoritet) och kristna värden (helighet) har blivit mer positiv. Samtidigt har synen på internationalism, mångkulturalism och solidaritet (omsorg och rättvisa) blivit mer negativ. Medan svenskarna har blivit mer konservativa, vilar journalistiken i en universell idétradition och hämtar troligen perspektiven ur samma moralfundament som tidigare. Dessutom är, enligt Valforskningsprogrammet, den kulturella värderingsdimensionen (GAL-TAN) nu på väg att lägga sig ner längs vänster-högerskalan. Liberala, globala värderingar har blivit mer vänster och Sverigedemokraterna är enligt både väljarna och partiets företrädare nu ett ytterkantparti till höger.

Om vi bejaktar denna teori som tänkbar förklaring till varför journalistiken är så kritiserad för närvarande, ska vi då göra allt vi kan för att gå så många som möjligt till mötes i fråga om synen på vårt oberoende? Ja, det ska vi. Men inte till vilket pris som helst.

Brokighet – men med vissa gränser

Vi ser mycket vi kan förbättra när vi fördjupar kunskapen om publiken och får syn på slentrianmässiga vinklar och ensidig rapportering. Likaså behöver vi möta publikens behov av traditioner, gemenskap och en offentlighet där alla känner sig delaktiga. Men den oberoende journalistiken kan aldrig, oavsett vems världsbild den bekräftar, utgå från något annat än evidens och fakta och vi kan inte likställa fakta med åsikter för att tillmötesgå en opinion. Detta skiljer oss

på ett helt avgörande sätt från sociala medier som just nu har ett massivt inflytande över hur människor uppfattar varandra, världen och – inte minst – vart världen är på väg. Likaså har det faktum att SVT är och förblir partiska i fråga om alla människors lika värde konsekvenser. Vi ska skildra Sverige i all sin brokighet, alldeles oavsett om någon känner vämjelse över gränsöverskridande sexualitet eller motvilja mot utlandsfödda svenskar i bilden av Sverige. Och vi vinnlägger oss om relevans innan vi gör en poäng av etnicitet. Somliga som ropar efter ”sanningssägande” kallar detta för politisk korrekthet. Låt gå för det, om vi med detta menar presstetik och ansvar för en civiliserad offentlighet. På dessa punkter måste vi stå pall för opinionsvindar som just nu utmanar våra journalistiska principer.

När nyhetsbolag från hela världen samlades i Paris i november var temat ”Trust” (förtroende). Alla delade oron inför ifrågasättandet av inte bara journalister utan också av konceptet sanning. Faktakontroll, transparens, dialog och inkludering återkommer i allas receptböcker för att försöka medicinera bort post truth-eran. Och kanske kan vi med moralteori addera ett tankefrö till varför journalistisk tradition av vissa uppfattas som ”vänster” just nu. Och de många hundra delegaterna i Paris var överens – vi måste stå ut med den hätskhet som ofta präglar kritiken. Vi kommer hålla kurs för en faktabaserad opartisk journalistik och, när det inte står i strid med journalistiska principer, försöka spegla hela publikens värderingspektra.

På 1970-talet när vänster-högskalan var spänd som en fiolsträng stod också public service i skottgluggen. Vi har kommit att få en liknande situation.

Men nu som konsekvens av den idékamp som följt på uppsvinget för konservativa värderingar och av den världsbild sociala medier bidrar till. Samtidigt vill alltfler, med rätta, att vi redovisar många perspektiv i komplicerade frågor och håller isär åsikter och fakta. Förhoppningsvis kommer något gott ur dialog mellan olika opinioner och mellan publiken och SVT. Historien talar för det.

Under coronapandemin har debatten om public service tystnat och kanske har synen på oberoende medier och värdet av evidensbaserad journalistik förändrats – SVT har liksom många andra traditionella medier haft ett gigantiskt publiktillskott under våren 2020, för SVTs del inte minst bland yngre konsumenter. Men vilka spår av pandemin som blir bestående återstår att se.

Vänster, höger, GAL & TAN: Två politiska dimensioner i mediernas valrörelse- bevakning¹

Nicklas Håkansson*

Handlar valrörelserna mest om vänster och höger som de oftast gjort under hela vår demokratiska historia? Eller är det andra frågor som tagit över, som har med kultur, identitet och nationalitet att göra? Nyhetsmedierna förmedlar inte bara tidens händelser, utan också politiska åsikter. Inte minst i valrörelserna framträder politiker i nyhetsinslag och -artiklar där de tar ställning när de svarar på frågor eller presenterar

* Nicklas Håkansson är docent i medie- och kommunikationsvetenskap samt fil dr i statsvetenskap och är verksam vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet. Hans forsknings- och undervisningsområden innefattar politisk kommunikation, journalistik, den offentliga sfären och partiers kampanjer.

¹ Undersökningen tar sin utgångspunkt i analyser gjorda för Medievalsundersökningarna 2010 och 2018 (för mer detaljerad information om metod och material avseende dessa, se Asp 2011; Johansson & Strömbäck 2018). För undersökningen som redovisas i detta kapitel har en kompletterande analys gjorts. Ett särskilt tack riktas till Kalle Färm, som genomfört innehållsanalysen av nära 500 artiklar och inslag från valrörelserna 2010 och 2018 i *Dagens Nyheter*, *Rapport* i SVT samt *Nyheter* i TV4.

förslag och vallöften. I detta kapitel används sådana ställningstaganden – eller positioneringar – för att närma oss frågan om vilka politiska dimensioner rapporteringen behandlar, med särskilt fokus på vänster/högerdimensionen och dess främsta utmanare, GAL/TAN- eller den kulturella värde dimensionen. Hur ser balansen ut om vi inte bara mäter positioneringar på vänster-höger-skalan utan även GAL/TAN?

I flera avseenden är mediernas bevakning av svenska valrörelser väl utforskad mark. Kent Asps undersökningar vid JMG i Göteborg startade 1979 och vid Mittuniversitetet har studier av nyhetsjournalistik bedrivits under 2000-talet. Det finns ett gott forskningsläge när det gäller systematiska studier av nyhetsmediernas innehåll i samband med valen. Bland annat visar studierna på att partier kan gynnas eller missgynnas av vilka frågor som tas upp samt hur aktörer beskrivs i nyheterna. Denna gynnande respektive missgynnande bevakning varierar dock mellan valrörelser och är inte systematisk. Det är rimligare att förklara medie bilden av partierna i strukturella termer, där rapporteringen styrs av mediernas villkor och interna logik, snarare än av politiska preferenser (Asp & Bjerling 2014; Nord & Strömbäck 2018; Johansson & Strömbäck 2019; Strömbäck 2019).

Vad vi vet mindre om är de politiska idéer och förslag som förs fram i nyhetsmedierna under valrörelserna. Medieundersökningarna visar vilka ämnen som behandlades och därmed hur mediedagordningen såg ut under olika valrörelser, liksom hur politiker och andra aktörer kritiserades eller berömdes. Men studierna visar inte hur journalistiken behandlar de politiska ställnings-

taganden som framförs inom ramen för olika ämnen. Ämnet säger vad som diskuteras – positioneringarna vad aktörerna säger sig vilja åstadkomma inom ämnet.

På senare år har det i olika sammanhang hävdats att nya frågor har kommit att präglade den politiska diskursen, frågor som inte är kopplade till de länge dominerande ämnena med fokus på ekonomi, arbetsmarknad och välfärd. Gemensamt för de senare är att de i hög grad kan kopplas till vänster- respektive högerpositioner. De nya frågorna har, hävdas det, istället fokus på kultur och värderingar som exempelvis nationell identitet, traditioner, religion och livsstil. Här finns, snarare än vänster och högermot-sättningar, skiljelinjer mellan å ena sidan globala och kosmopolitiska värden och å andra sidan uppfattningar som betonar tradition, auktoritet och nationell samhörighet (se t ex Hooghe et al 2002; Hooghe & Marks 2018). För att fånga in dessa olika dimensioner i nyheterna blir det nödvändigt att komplettera de traditionella dagordningsstudierna med en undersökning av hur aktörer positionerar sig. Ett medialt fokus på exempelvis familjepolitiska frågor kan dölja såväl vänsterpositioner (*”vi behöver satsa mer så att också arbetslösa föräldrar kan utnyttja offentlig barnomsorg”*) som högerpositioner (*”med fler privata lösningar skapar vi en större valfrihet för föräldrar när det gäller barntillsynen”*), men också positioneringar som lutar åt GAL-hållet (grön/alternativ/libertär (*”samkönade par ska ha rätt att adoptera barn”*)) och dess motpol TAN (traditionell/auktoritär/nationalistisk (*”äktenskapet ska vara ett förbund mellan en man och en kvinna”*)).

Nyhetsmedierna har en central roll i valrörelserna. De bidrar i hög grad till att sätta dagordningen för den politiska diskussionen och de utgör de främsta källorna för människors kunskaper om politik och samhälle. Valrörelsernas dagordning – uppfattad som de sakfrågor som medierna uppmärksammar – är väl kartlagd genom innehållsanalyser av olika nyhetsmedier. Ibland seglar särskilda frågor upp och blir definierande för hela valet (kärnkraften i valet 1979 och miljöfrågorna 1988 är två sådana exempel). En del frågor som berör välfärdssamhällets kärna (vård, skola, omsorg) förefaller vara mer eller mindre ständigt viktiga. Andra frågor kommer och går med konjunktursvängningar: ekonomi- och arbetsmarknadsfrågor blir viktiga i kristider och sjunker nedåt under goda år.

I det här kapitlet undersöks tre stora nyhetsmediers rapportering i valrörelserna 2010 och 2018. Närmare bestämt riktas fokus mot hur nyhetsmedierna under 2010-talet hanterat ställningstaganden som politiska aktörer gjort längs de ovannämnda skiljelinjerna. Studien säger inget *per se* om ifall medierna behandlar olika åsiktsriktningar opartiskt eller ej. Däremot kompletteras kunskapen om hur partier och politiker framställs i förhållande till Medievalundersökningarna på två sätt. Dels kan kartläggning av politiska ställningstaganden och de aktörer som framför dem i rapporteringen ge en mer nyanserad bild av exempelvis vilka som gynnas eller missgynnas av valbevakningen. Dels kan studien bidra till att kasta ljus över frågor om eventuella förändringar av det offentliga samtalet på andra sätt: Har fokus flyttats från vänster-högerfrågor till andra frågor som kan tolkas som en alternativ politisk dimension?

De två tidsmässiga mätpunkterna i analysen är valda med tanke på att de fångar in en tid av stora omställningar i medielandskap och samhälle när både dagordningar och den politiska spelplanen förändras. Vi kan därmed ge en bild av valrörelsernas åsiktsspektrum i nyhetsmediernas bevakning av valrörelsen. Vi får också en överblick över vilka eventuella förändringar som skett avseende de två politiska dimensionerna i nyhetsbevakningen under det senaste årtiondet.

Vänster/höger och dess utmanare

Länge var vänster-högerfrågor dominerande i svensk offentlighet. De politiska partierna formerade sig efter denna skala och under långa perioder utgjorde ett socialistiskt block till vänster och ett borgerligt block till höger strukturen i partipolitiken. Väljarna inordnade sig också tämligen lätt från vänster till höger (Oscarsson & Holmberg 2016; Oscarsson 2017).

Det finns förstås andra skiljelinjer av betydelse i politiken. Stad-land-dimensionen har historiskt politiserats genom Bondeförbundets/Centerpartiets roll i politiken. I andra länder förekommer ytterligare dimensioner som strukturerar politiska uppfattningar, till exempel baserade på etnicitet, språk eller religion. Även i Sverige har nya eller alternativa politiska dimensioner ibland lanserats, som ”utmanare” till den så dominerande vänster-högerdimensionen. En grön dimension diskuterades under 1980- och 90-talet (se t ex Bennulf 1992). Under framför allt 2010-talet har den så kallade GAL/TAN-dimensionen låtit tala om sig. Den bygger på att det skulle finnas samhällsfrågor

som inte låter sig beskrivas som vänster eller höger i den mer traditionella meningen, där dessa frågor koncentreras runt ”kampen om produktionsmedlen”, organisationen av välfärden samt det offentliga roll och storlek. GAL/TAN fokuserar i stället på frågor som berör identitet och kultur, genus, sexualitet, etnicitet, och religion. På den ena sidan (TAN; ”Traditionell, Auktoritär, Nationalistisk”) finns uppfattningar som bejaktar tradition och nationella värderingar, majoritetskultur och -religion, samt nationell sammanhållning, autonomi och integritet. Hit hör upprätthållande av lag och ordning och stöd för militärt försvar. På den andra sidan (GAL; ”Grön, Alternativ, Libertär”) finns stöd för individuella rättigheter och livsval, kosmopolitiska uppfattningar och värden, bejakande av migration, internationellt samarbete och mångkulturellt samhälle, liksom för gröna värden och prioritering av miljö. Flera av dessa teman är förstås inte nya i politiken utan har under olika perioder varit föremål för politisering, ibland inom ramen för det under 1900-talet väldigt stabila svenska partisystemet, eller, då och då, med nya partibildningar såsom Kristdemokraterna på 1960-talet och Miljöpartiet på 1980-talet (se t ex Demker & Ekengren Oscarsson 2018).

Alldeles särskilt har de värden som konstituerar en sådan kulturell dimension kopplats till frågor om invandring och integration. Sverigedemokraternas entré på den politiska scenen diskuteras ofta i relation till den kulturella dimensionen i politiken. Även fokus på gröna värden och klimatpolitik, liksom feminism, kan ses som uttryck för en orientering mot den kulturella dimensionen.

GAL/TAN-skalan togs fram av forskare som främst var intresserade av attityder till europeisk integration (Hooghe et al 2002), men har kommit att användas på ett bredare sätt om såväl partiers ideologi som väljares uppfattningar. Flera alternativa benämningar förekommer, som *kosmopolitisk – kommunitär* (Zürn & de Wilde 2016), ”*demarcation/integration*” (Kriesi et al 2006), eller *den kulturella värderingsdimensionen* (Oscarsson 2019), men huvudmeningen är densamma. För enkelhetens skull använder jag här uttrycket *den kulturella dimensionen* eller bara *kulturdimensionen*, men för ändpunkterna på densamma lånar jag akronymerna GAL och TAN.

Statsvetare och andra diskuterar huruvida det faktiskt finns en ny dimension av det slag som talas om här. Bland väljarna finns exempelvis en tendens till att olika dimensioner, åtminstone med tiden, sammanfaller. En del undersökningar visar på starka samband mellan åsikter på den kulturella dimensionen och vänster/höger, så starka att det ter sig mindre meningsfullt att tala om två separata dimensioner (Oscarsson 2019; Benoit & Laver 2006). Om väljare med högeråsikter i fördelningsfrågor tenderar att placera sig på samma sida i de kulturella frågorna och vice versa, är det kanske lämpligt att se de kulturella frågorna som en utvidgning av vänster-högerdimensionen? Även Kriesi et al (2006) menar att den nya skiljelinjen snarare har ”flyttat in” i, och förändrat, redan existerande politiska dimensioner inklusive den välbekanta vänster-högerskalan.

Här är inte platsen att ge oss in i denna diskussion. Oavsett hur de olika dimensionerna ser ut bland väljarna, är det fullt möjligt att partierna förflyttar sin argumentation och sina ståndpunkter inom olika sakområden till att handla om kulturskillnader snarare än ekonomiska frågor. Det är också tänkbart och till och med troligt att nyhetsmedierna både följer partierna och bidrar till denna förflyttning.

Huvudfrågan som ställs här är: Hur ofta förekommer positioneringar längst v/h-skalan respektive den kulturella dimensionen i nyhetsredaktionernas bevakning, och hur ser balansen ut mellan dimensionernas ändpunkter? Dessutom: Vilka aktörer för fram de olika ståndpunkterna i rapporteringen? Och, bidrar journalisterna själva till positioneringar genom egna ställningstaganden? Skiljer sig medierna åt i något av dessa avseenden?

Kort om data och metod

Utgångspunkten för undersökningen är de kvantitativa innehållsanalyserna i *Medievalsundersökningen 2018* samt 2010 vid JMG, Göteborgs universitet. För att täcka in olika kategorier av nyhetsmedier har tre olika sådana valts: *Rapport* i SVT sändningen 19.30, (public service), *Nyheter* i TV4, sändningen 19.00 (största kommersiella tv-kanalen) samt *Dagens Nyheter* (upplagemässigt största morgontidningen i Sverige). För dessa medier har positioneringar längs vänster/högerdimensionen samt den kulturella dimen-

sionen kodats och analyserats.² Alla uttalanden som gjorts av aktörer och som relaterar till de två dimensionerna har registrerats, såväl när det förekommer ställningstaganden som när frågor med relevans för dimensionerna nämnts utan att positioneringar görs (neutralt).

De båda valrörelserna i undersökningen är valda som ändpunkter på en ganska lång period i svensk politik när både den politiska dagordningen och spelplanen förändras i grunden. Inför valet 2010 stod ett vänster- och ett högerblock mot varandra. Den borgerliga Alliansen sökte återval och ställdes mot de Rödgröna (S, V, MP) som för första gången gick till val gemensamt. Mandatperioden hade präglats av den globala finanskrisen; en kris som regeringspartierna lyckades vinna elektoralt på, då regeringens krispolitik allmänt ansågs framgångsrik.

Vid tidpunkten för 2018 års val var flera förutsättningar radikalt förändrade. Mellan de två tidpunkterna ligger Sverigedemokraternas stora framgångar, vilka också gett upphov till upplösningen av blockpolitiken och uppkomsten av tre poler i politiken. Detta har i sin tur fått till följd att det blivit särskilt svårt att skapa majoriteter och därmed gett regeringsfrågan en permanent plats på dagordningen. Mellan

² Medievalsundersökningens urval av artiklar och inslag är de som behandlar nationell (ej lokal) politik och politiska aktörer. Ledare liksom debattartiklar, insändare, krönikor och liknande som inte produceras av nyhetsjournalister ingår ej. Artiklar/inslag med huvudsakområden som uppenbart inte har relevans för de aktuella politiska dimensionerna (t ex regeringsfrågan, valrörelsen i sig, skandaler, opinionsmätningar) har utslutits ur analysen. Upp till två positioner per dimension och artikel har kodats.

2010 och 2018 finns också invandrings- och integrationsfrågornas uppsving i den politiska debatten, inte minst i samband med flyktingkrisen runt 2015 och partiernas omorientering i dessa frågor.

Mediedagordningar 2010 och 2018

Den första frågan är om vänster-höger-positioner har minskat i frekvens, och om positioner längst den kulturella dimensionen ökat. Vi kan utgå från vad vi redan vet: hur den mediala uppmärksamheten för olika sakfrågor såg ut under valrörelserna 2010 och 2018. Båda valåren visade journalistiken på ett brett spektrum av teman, där inga enskilda valfrågor dominerade. Detta är, visar forskningen, normalläget i svensk nyhetsförmedling, även om undantag förekommer (Johansson & Strömbäck 2019; Asp & Bjerling 2014).

I de tre medier som undersöks här såg topp-femlistorna ut som följer:

2010: 1. skatter, 2. skola/utbildning, 3. ekonomi, 4. demokratifrågor, 5. kultur.

2018: 1. vård och omsorg, 2. miljö, 3. polis och rättsväsende, 3. invandring/integration, 4. ekonomi

Valrörelsen 2010 följde på en mandatperiod där Alliansregeringens olika skattesänkningar, bland annat jobbskatteavdrag, stod i centrum. Frågor om ROT/RUT-avdrag bidrog också till att skattefrågorna fick mycket uppmärksamhet. Att ekonomifrågor placerades högt på listan över valfrågor är inte överraskande med tanke på finanskrisen och dess efterverkningar.

När 2018 års valrörelse inleddes satte ett par händelser sin prägel: Skogsbränder i sommarens torka

skapade en klimatdebatt tidigt i valrörelsen. Det samma gjorde brinnande bilar och gängkriminalitet och ledde debatten in på brott och straff, och närmare valdagen mer om invandring och integration. Dessutom stod regeringsfrågan i fokus och oklarheten kring vilka koalitioner och samarbeten som skulle vara möjliga efter valdagen.

Summa summarum skulle vi därför kunna anta att såväl vänster-högerpositioner som positioner relaterade till den kulturella dimensionen varit väl representerade under båda valrörelserna. Skatter och ekonomi, men också i stor utsträckning skol- och vårdfrågor har ofta diskuterats utifrån tydliga vänster-högerperspektiv, med fokus på privatiseringar kontra offentliga åtaganden, utbyggnad respektive nedskärning i offentlig service mm. Demokrati-, kultur- och miljöfrågor kan däremot förväntas handla om annat än vänster och höger. Att lag/ordning samt invandring och integration klättrat på dagordningen bör få oss att tro att den kulturella dimensionen fått ett större fokus under 2018 än 2010.

Positioneringar i nyhetsmedier

Med denna förmodan i ryggen tar vi oss an de positioneringar, det vill säga alla tillfällen när aktörer tar ställning i frågor på de respektive dimensionerna som förekommer i rapporteringen. Positioneringar till vänster handlar om frågor som välfärd, skatter eller ekonomisk politik och innebär i olika avseenden att aktören stöder ökade eller bevarande samhällsliga åtaganden (t ex *”bygg ut barnomsorgen”*, *”mer pengar till vården”*). Högerpositioner innebär mot-

satsen, minskade satsningar, privatiseringar eller avregleringar på motsvarande områden (*t ex ”sänk arbetsgivaravgifterna”, ”ta bort fastighetsskatten”*). GAL-positioneringar kan behandla gröna värden (*t ex ”åtgärder mot klimatförändringarna måste prioriteras över tillväxt”*). TAN-positionerna, till sist, omfattar värden som betonar nationella intressen, traditionella värderingar, lag och ordning (*t ex ”I Sverige hälsar vi genom att ta i hand”, ”ge livstidsstraff även för yngre förbrytare”*). Tabell 1a-b visar till en början med hur ofta vänster/höger- respektive kulturdimensionerna över huvud taget aktualiserats i de tre nyhetsmedierna.

Tabell 1a. Vänster-högerdimensionen i *Dagens Nyheter*, Rapport och Nyheterna 2010 och 2018 (antal förekomster).

	Vänster	Höger	Neutral	Totalt
2010				
Dagens Nyheter	45	35	29	109
Rapport SVT	31	20	10	61
Nyheterna TV4	23	11	14	48
Alla redaktioner	99	66	53	218
2018				
Dagens Nyheter	45	18	10	73
Rapport SVT	35	13	20	68
Nyheterna TV4	24	5	8	37
Alla redaktioner	104	36	38	178

Tabell 1b. Kulturdimensionen i Dagens Nyheter, Rapport och Nyheterna 2010 och 2018.

	GAL	TAN	Neutral	Totalt
2010				
Dagens Nyheter	28	13	10	51
Rapport SVT	8	14	8	30
Nyheterna TV4	6	11	8	25
Alla redaktioner	42	38	26	106
2018				
Dagens Nyheter	29	46	14	89
Rapport SVT	18	26	19	63
Nyheterna TV4	26	24	12	62
Alla redaktioner	73	94	45	212

Kommentar: Upp till två positioner per dimension och artikel/inslag har kodats. Varje sådan positionering utgår från en aktör som uttalar en ståndpunkt som placeras till vänster respektive höger på V/H-dimensionen, eller vid GAL- respektive TAN-polerna på den kulturella dimensionen. Neutrala värden innebär att en aktör uttalar sig om en fråga som är relevant för någon av dimensionerna utan att ta ställning.

Eftersom de tre mediernas bevakning under åren varit ungefär lika stor sammantaget är det lätt att se tendensen: positioneringar på kulturdimensionen blir dubbelt så vanliga, medan vänster-/högerpositioner blir något färre. Det är inte så att vänster-högerdimensionen på något sätt ersätts av en ny kulturdimension. V/H-frågorna är i hög grad aktuella i båda valen. Rimligare är att säga att kulturdimensionen skjuter fram och blir den klart mest uppmärksammade i valrapporteringen 2018. Men värt att komma ihåg är att såväl sakfrågor som ställningstaganden längs den kulturella dimen-

sionen förekom också i ganska stor utsträckning redan 2010. Sätillvida är den inget nytt fenomen.

Nästa fråga är hur fördelningen av vänster/högerrespektive GAL-TAN-positioneringar ser ut i rapporteringen. Tabell 1a visar, återigen mot bakgrund av lika stor total mediebevakning under de två valåren, att det är högerpositionerna som blir färre, medan vänster ökar marginellt.

Om vänster-högerbalansen vid båda tillfällena är densamma, dvs med övervikt för vänsterpositioner, så förändras balansen desto tydligare på den kulturella dimensionen. I valet 2010 fanns nära nog jämvikt mellan de båda perspektiven, (42 GAL mot 38 TAN), medan det 2018 är en klar övervikt av TAN-perspektivet (94 mot 73). Förutom att det alltså mellan 2010 och 2018 skedde en rejäl ökning i uppmärksamhet för den kulturella dimensionen visar siffrorna på en kantring mot TAN-sidan som inte fanns 2010.

Skillnaderna mellan medier tenderar inte vara så stor när det gäller prioriteringen av sakfrågor i valbevakningen. Forskningen har visat att de strukturella villkoren, såsom medielogik och konkurrenssituation driver medierna åt samma håll med liknande nyhetsvärdering. Om något, brukar det vara kvällspressen som skiljer ut sig, och då med mer fokus på politik som spel och politiska skandaler (Johansson & Strömbäck 2019; Asp & Bjerling 2014). Det finns därför ingen stark anledning att anta att de olika nyhetsredaktionerna ska skilja sig åt i större grad i hur de båda politiska dimensionerna behandlas.

Under 2010 års val är tendensen för vänster-högerfrågorna densamma för samtliga tre medier. *Dagens*

Nyheter har flest artiklar med positioneringar såväl till vänster (45) som till höger (35) (samt ett stort antal tillfällen då V/H-frågor uppmärksammas utan att någon aktör ger uttryck för ståndpunkter = ”neutralt”). De båda TV-redaktionerna har färre positioneringar överlag, men både i *Rapport* och i *Nyheter*na TV4 är vänsterpositionerna vanligare än högerpositioner.

För kulturdimensionen ser det lite annorlunda ut. Främst är det *DN* som har en klar övervikt av GAL-positioner, medan mönstret är det motsatta för de båda TV-kanalerna. Att *DN* i ganska många artiklar uppmärksammade den rödgröna koalitionens miljöpolitiska förslag är en starkt bidragande förklaring.

Även 2018 har redaktionerna likartade proportioner på sin bevakning av vänster- respektive högerställningstaganden. I samtliga medierna dominerar vänsterpositioner. Liksom 2010 är mängden artiklar/inslag olika, *DN* har flest vänsterpositioner men samtidigt fler högerpositioner än någon av TV-kanalerna. *TV4* har det minsta antalet för båda positionerna. Mest anmärkningsvärt kanske: endast 5 högerpositioner (mot *Rapport* 13 och *DN* 18).

Kulturdimensionen var ju som vi såg den dominerande dimensionen 2018 med många aktörer som framträdde med ståndpunkter i nyhetsmedierna. *TV4* uppvisade en så gott som jämn fördelning av positioner medan TAN-positioner var vanligare både i *DN* och *Rapport*.

Vi kan alltså konstatera att med vissa variationer bland redaktionerna har de stora nyhetsmedierna alltmör kommit att behandla kulturdimensionens frågor, med en slagsida åt TAN-positionerna. Samtidigt finns

vänster-högerfrågorna kvar, något mindre framträdande, men med fler vänster- än högerpositioneringar. För att få en mer nyanserad bild av hur de båda dimensionerna ser ut och hur de förändrats i nyhetsbevakningen behöver vi se närmare på vilka aktörer som framträder och ger uttryck för de olika positionerna (tabell 2). Är det t ex Sverigedemokraternas stärkta ställning i politiken som ligger bakom ökningen av TAN-positioner under 2010-talet? Är det vänsterpartier som är bättre på att synas med sina ställningstaganden än partier till höger? Och är journalisterna själva med och tar ställning?

Tabell 2a. Aktörer som framträder med vänster/högerpositioner sammantaget i *Dagens Nyheter*, *Rapport och Nyheterna* 2010 och 2018 (antal positioneringar).

		Vänster	Höger
2010			
Alla redaktioner	S+V+MP+RGR	68	9
	C+L+KD+M+ALL	22	50
	SD	2	2
	Journalist	4	0
2018			
Alla redaktioner	S+V+MP+RGR	71	2
	C+L+KD+M+ALL	26	25
	SD	6	3
	Journalist	4	4

Tabell 2b. Aktörer som framträder med GAL/TAN-positioner sammantaget i *Dagens Nyheter*, *Rapport* och *Nyheterna* 2010 och 2018 (antal positioneringar).

		GAL	TAN
2010			
Alla redaktioner	S+V+MP+RGR	29	0
	C+L+KD+M+ALL	9	13
	SD	0	17
	Journalist	3	1
2018			
Alla redaktioner	S+V+MP+RGR	33	16
	C+L+KD+M+ALL	15	42
	SD	0	26
	Journalist	6	3

Kommentar: "RGR"= Rödgröna gemensamt, "ALL"= Alliansen gemensamt. I tabellen redovisas inte de – fåtaliga – positioneringar som görs av övriga aktörer, bl a myndighetsföreträdare, "kändisar" mm. I övrigt, se kommentar till tabell 1a–b.

Aktörerna bakom positionerna

Samtidigt som forskningen tämligen entydigt visar att journalistiken i valrörelser inte systematiskt gynnar eller missgynnar olika partier är det tydligt att journalister över tid på olika sätt tar större plats själva i rapporteringen – mer av tolkning, egna bedömningar, slutsatser och omdömen (Johansson & Strömbäck 2019:58–59). Det är tänkbart att detta också manifesteras i positioneringarna. Även om syftet i detta kapitel inte är att utvärdera opartiskheten i rapportering-

en är det svårt att undvika frågan om *journalister som tryckare*. I denna undersöknings termer handlar det om i vilken mån journalisterna vid de respektive redaktionerna själva framträder med positioneringar på de olika dimensionerna. Tabell 2a–b visar att journalister undantagsvis ger uttryck för ståndpunkter, och de flesta fall (14 av 25) förekommer i DN:s analyser eller kommentarer. På det hela taget berör sådana positioneringar båda dimensionerna, och det finns exempel på positioner på båda ändarna av skalorna. Det finns därför inget som tyder på någon systematisk partiskhet vad gäller journalister som förmedlar egna ställningstaganden i rapporteringen.

I stället handlar positioneringar i nyhetsmedierna om de ställningstaganden som görs av de aktörer – mestadels partipolitiska företrädare – som journalisterna ger utrymme att framträda i inslag och artiklar. Men tittar vi närmare på vilka som tar ställning i mediernas rapportering är det uppenbart att det inte är så enkelt som att vänsterpositioner uttrycks av partier till vänster och vice versa.

Att partierna till vänster (här: S, V, MP, ”rödgröna”) står för majoriteten av vänsterpositionerna överraskar väl ingen. Däremot kanske att ungefär en fjärdedel av alla vänsterpositioner intas av borgerliga partier (C, L, KD, M, Alliansen), såväl 2010 som 2018. För Allianspartiernas del handlar det under båda valåren om satsningar inom vård, omsorg och familjepolitik. I 2018 års valrörelse förekom förslag från borgerliga partier om lönehöjningar för vårdpersonal men också den omdebatterade LSS-frågorna gav eko hos borgerliga partier som utlovade satsningar även där.

Högerpositionerna finns – lika förväntat – främst hos de borgerliga partierna. Här är S + V + MP inte benägna att lyfta siffrorna: endast vid nio tillfällen 2010 och två 2018 förekommer högerståndpunkter från partier till vänster. Sverigedemokraterna är i mycket blygsam utsträckning aktiva på vänster-högerdimensionen. 2010 är balansen plus minus noll (två vänster-samt två högerpositioner), medan det 2018 är 6-3 till vänsterställningstagandenas fördel hos SD. De vänsterpositioner som förekommer hos SD handlar i flera fall om förslag på satsningar på bland annat sjukvård.

Mönstret för den kulturella dimensionen visar ännu tydligare att det inte är självklart vilka aktörer som hör hemma var. Lite paradoxalt kan vi säga att samtidigt som vi får ett starkare fokus på kulturdimensionen där medierna rapporterar fler positioneringar på båda ändar av skalan, så minskar polariseringen, åtminstone mellan de partiblock vi laborerar med här. I jämförelse med 2010 är det 2018 fler borgerliga aktörer som längs den kulturella dimensionen uttrycker GAL-positioner, liksom fler av S + V + MP som positionerar sig på TAN-änden av skalan. Särskilt tydligt är detta för S + V + MP som inte någon gång 2010 tog ställning i en TAN-orienterad fråga, medan det skedde 16 gånger under 2018 (motsvarar 17 procent av TAN-positioneringarna). Ser vi närmare på karaktären av dessa rödgröna ställningstaganden handlar det främst om förslag om hårdare straff för olika brott, liksom för ökning av anslag till försvaret, det vill säga samma frågor som de borgerliga partierna positionerar sig inom.

Vidare är det tydligt att miljö- och klimatfrågornas entré 2018 ger upphov till många GAL-positioner där

flera aktörer, såväl partier till vänster som några av de borgerliga, tar ställning för åtgärder för att bromsa klimatförändringar. Denna fråga är tämligen enpolig genom att mycket få åsikter uttrycks i motsättning till detta. Likaså ger lag- och ordningsfrågorna, som får ett uppsving på dagordningen 2018 inte minst genom förortskriminalitet och sommarens bilbränder, en liknande enpolig effekt åt TAN-hållet; här ger partier över hela linjen uttryck för bland annat förslag på fler poliser och fler och skarpare insatser mot brott. Knappt någon tar ställning emot sådana insatser.

Migrations- och integrationsfrågorna visar på ett bredare spektrum av ställningstaganden, både sådana som placerar sig på GAL-polen med stöd för generös invandringspolitik, och de som med TAN-positioner förordar en mer restriktiv politik.

Sverigedemokraterna positionerar sig uteslutande på TAN-sidan. 2010 framträdde partiet 17 gånger med TAN-positioner, motsvarande 2018 var 26. Givet att Sverigedemokraterna bevakades i relativt låg utsträckning 2010 är det intressant att notera att de bidrog med nära hälften av TAN-positionerna detta år. Samtidigt kan det inte sägas att SD är direkt huvudorsak till det större antalet TAN-positioner 2018, utan ökningen sker över hela det politiska spektrat, inklusive hos partierna till vänster.

Avslutning

Vad kan vi dra för lärdomar av den genomförda analysen? Ett svar på huvudfrågan om rapporteringen skiftat från fokus på en politisk dimension till en annan

är att den kulturella dimensionen växer stort och förbi vänster-höger från 2010 till 2018 sett till frekvensen i politiska positioneringar, men att vänster/högerfrågor behåller sin aktualitet. Vidare visar analysen att det inte (främst) är frågor om invandring och integration som ger mer fokus på kulturdimensionen och övervikt för TAN ställningstaganden. Lag och ordning, liksom försvarsfrågor genererade en del TAN- liksom GAL-diton i form av klimatpolitiska förslag från flera partier. Det är heller inte (bara) Sverigedemokraternas framgångar i politiken och ökade synlighet som ligger bakom. Däremot är det förstås fullt möjligt att SD:s närvaro på ett indirekt sätt driver på andra partier i riktning mot TAN-polen på skalan.

Något som bara helt marginellt påverkar fördelningen av positioner längs dimensionerna är journalisters uttryckta uppfattningar. Deras relativt fåtaliga ståndpunkter, främst från analys- och kommentarsartiklar, sprids på ett osystematiskt sätt över de två dimensionerna och ger inte stöd för någon tes om politisk partiskhet. Liksom när mediebevakningen utvärderas i termer av uppmärksamhet och behandling av aktörer finns således inga indikationer på gynnande eller missgynnande *av* medierna, utöver det som sker *i* medierna, det vill säga genom de politiker som ges möjlighet att framträda i rapporteringen (se t ex Oscarsson & Strömbäck 2019: 339).

Vilka ställningstaganden från politiker som dyker upp i nyhetsspalter och inslag är förstås – liksom vilka sakfrågor och aktörer som förekommer – en produkt av ett samspel mellan dels mediers urvalsmakt och nyhetsvärderingar, och dels verkligheten i form av

partierna och hur skickliga deras kampanjer är att föra fram sina budskap.

En slutsats som också kan dras av denna undersökning är att om vi vill veta något om vilka politiska dimensioner som är aktuella i nyhetsrapporteringen behöver vi ställa frågor om mer än vilka sakfrågor som lyfts på dagordningen. En titt på mediedagordningarna för de två valen skvallrar inte om att någon större förändring i riktning mot kulturella värderingsfrågor ägt rum. Vare sig 2010 eller 2018 hade någon enskild sakfråga som stod fram över alla andra (till skillnad från exempelvis invandringen i 2014 års val). Ändå fördubblas antalet positioner på kulturdimensionen mellan de två åren, betydligt mer än vad som kunde förväntas om vi bara ser till dagordningarna som var aktuella i valen.

Ett par exempel illustrerar att frågan om vad som är en gynnsam eller ogynnsam bevakning i medierna är ganska komplex. I 2018 års val får positioner som ligger nära Sverigedemokraternas uppfattning stor uppmärksamhet i medierna, både genom SD:s egna ställningstaganden och genom andra aktörers. Detta samtidigt som Medievalundersökningen visat att SD ges en genomgående negativ behandling i medierna. På samma sätt kombinerades i valet 2018 en övervikt på vänsterpositioner och en relativt ogynnsam behandling av Socialdemokraterna genom att mycket kritik riktas mot dem av andra aktörer. Genom att kombinera analyser av Medievalundersökningarnas dagordningar och behandling av aktörer med de positionstaganden som fokuseras i detta kapitel skulle vi kunna få en mer nyanserad bild av valrörelsen, som i förlängningen

också kan ge bättre svar på vilka partier som kommer väl respektive mindre väl ut i nyhetsförmedlingen.

Referenser

- Asp, K. (2011). *Mediernas prestationer och betydelse: Valet 2010*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG).
- Asp, K & Bjerling, J. (2014). *Mediekratin: Mediernas makt i svenska val*. Stockholm: Ekerlids.
- Bennulf, M. (1992). En grön dimension bland svenska väljare? *Statsvetenskaplig Tidskrift* årg 95(4): 329–358.
- Benoit, K. & Laver, M. (2006). *Party Policy in Modern Democracies*. New York: Routledge.
- Demker, M. & Ekengren Oscarsson, H. (2018). Nya, gamla och nygamla skiljelinjer. I Holgersson, U & Wängnerud, L (red.) *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*. Stockholm: Makadam/Riksbankens Jubileumsfond.
- Hagevi, M; Blombäck, S; Loxbo, K; Demker, M. & Hinnfors, J. (2018). Changed policy congruence between political parties and voters? A comparative study of seven party systems in Western Europe. Uppsats för ECPR General Conference, Hamburg, 22–25 Aug. 2018.
- Hooghe, L. & Marks, G. (2018). Cleavage theory meets Europe's crises. Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage, *Journal of European Public Policy*, 25(1): 109–135.

- Hooghe, L., Marks, G. & Wilson, C. J. (2002). Does left/right structure party positions on European integration? *Comparative Political Studies*, 35(8): 965–989.
- Johansson, B. (2017). Medievalrörelsen 2014. I Johansson B & Truedson, L. (red.) *När makten står på spel – Journalistik i valrörelser* (s. 22–57). Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Johansson, B. & Strömbäck, J. (2019). *Kampen om mediebild: Nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Stockholm: Institutet för mediestudier
- Kriesi, H–P. et al. (2006). Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared *European Journal of Political Research* 45: 921–956,
- Nord, L. & Strömbäck, J. (2018). *Svenska valrörelser: Väljare, medier och partier under 2000-talet*. Stockholm: Santérus.
- Oscarsson, H. (2017). Det svenska partisystemet i förändring. I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Oscarsson, H. & Holmberg, S. (2016). Issue Voting Structured by Left- Right Ideology. I Pierre, Jon, Red. (2016). *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. London, Oxford university press.
- Oscarsson, H. & Strömbäck, J. (2019). Political communication in the 2018 Swedish election campaign. *Statsvetenskaplig tidskrift* 121 (3):319–345.
- Strömbäck, J. (2019). Politisk nyhetsjournalistik. I Karlsson, M & Strömbäck, J (red.) *Handbok i journalistikforskning*. Lund: Studentlitteratur.

Zürn, M. & de Wilde, P. (2016). 'Debating Globalization: Cosmopolitanism and Communitarianism as Political Ideologies', *Journal of Political Ideologies*, 21(3): 280–301.

Den svårfångade objektiviteten

– journalistiken, partiskheten och sakligheten

Bengt Johansson*

Hur ska vi kunna orientera oss i omvärlden om mediebilderna inte är korrekt utan vinklad och snedvriden? Frågan är inte ny utan har ställts i över hundra år av medieforskare, debattörer och politiker. En av portalfigurerna inom medieforskningen, författaren och journalisten **Walter Lippman**, brottades i hela sitt författarskap med frågan om nyheternas (bristande) kvalitet och var på många sätt pessimistisk till hur nyhetsförmedling fungerade, inte minst beroende på de erfarenheter han hade av krigspropagandan under första världskriget (Lippman, 1922).

Kritiken av vinklade nyheter är starkt kopplad till begreppet objektivitet, som många ser som en hörnsten i journalistiken, kanske den mest centrala aspekten av alla journalistiska ideal. Journalistiska ledord är att fakta ska vara skiljt från åsikter, journalisten

* Bengt Johansson är professor i journalistik och masskommunikation vid JMG, Göteborgs universitet. Hans forskning fokuserar på *journalistik, politisk kommunikation och kriskommunikation*. Texten är en omarbetad version av ett kapitel han skrivit i Handbok i journalistikforskning (Karlsson & Strömbäck, 2019).

ska inte vara känslomässigt engagerad och sträva efter rättvisa och balans i rapporteringen (Dennis & Merrill, 1984). Journalistik är inte aktivism eller propaganda och tar inte ställning, den ställer fakta på bordet och är konsekvensneutral.

Andra kritiserar idealet om objektivitet, att det är problematiskt att över huvud taget använda begreppet. Verklighetsbilder har flera sidor, och talet om objektivitet skymmer snarare än bidrar till en förståelse för hur omvärlden ser ut (Ekström & Nohrstedt, 1996; Gitlin, 1980; Hallin, 1986, Ward 2005). Dessutom riskerar kraven på objektivitet medverka till att verklighetsbeskrivningar gynnar resursstarka grupper i samhället som får företräde gentemot mer resurssvaga grupper (Gans, 1979; McQuail, 1992). Andra som företräder en mer aktiv journalistik menar att den objektiva journalistiken demobiliserar medborgarnas intresse och engagemang i politiska frågor, istället för att skapa engagemang (Merritt & Rosen, 1998; Carey, 1999; Hermans, 2018). Från ett professionsperspektiv hävdas ibland att objektivitet krockar med andra centrala ideal. Granskningsfunktionen kräver aktivitet och ställningstagande. Dessutom bidrar ett mekaniserat balanskrav, med uttalande från olika parter, till att dölja sociala orättvisor eller att felaktigheter eller propaganda ses som lika berättigade argument (Glasser, 1992).

De vitt skilda åsikterna visar på ett talande sätt hur svårt objektivitetsbegreppet är, och därför reduceras det i journalistisk praktik ofta till mer hanterbara ideal om att vara saklig och rättvis, att förmedla fakta och inte vara partisk (Ekström & Nohrstedt, 1996; Gans, 1979; Tuchman, 1978). Eller annorlunda uttryck är

objektivitet både ett epistemologiskt och ett etiskt begrepp. Kunskapsteoretiskt är frågan hur vi säkrar kunskap om världen, etiskt handlar det om ett moraliskt åtagande, att försöka visa upp en rättvis och sann bild av vad som skett (Ward, 2005, se även Ekströms kapitel i denna skrift).

Journalistik är inte påhittad

Ett fundamentalt anspråk för journalistiken är att den berättar om något som i någon mening är sant. Det som beskrivs har hänt, de som uttalar sig finns och har faktiskt sagt så som det framställs i artikeln eller inslaget. **Kovach** och **Rosenstiel** trycker i sin inflytelserika lärobok i journalistik – *The Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect* (2014) – på att ”verifikationens disciplin” är det som skiljer journalistik från såväl underhållning och fiktion som propaganda. Journalistik fokuserar inte som underhållning primärt på det som roar mest. Inte heller väljer journalistik ut eller hittar på fakta för att stödja egna syften som propaganda gör. Journalistiken kan inte heller, som fiktionen, berätta något som inte har hänt för att belysa ett samhällsproblem eller fenomen som är allmänmänskliga. Kritiken mot journalistiken – och dess bristande objektivitet – handlar ofta om att den brister i att leva upp till verifikationens princip – att journalistiken går för långt ifrån uppdraget att informera och antingen fokuserar på underhållande inslag, väljer ut verklighetsbeskrivningar som medvetet gynnar vissa intressen eller dramatiserar så mycket att gränsen mellan fakta och fiktion suddas

ut. Men det är också värt att påpeka att även de som kritiserar objektivitetsidealet inte tummar på grundregeln. Journalistik är inte påhittad. Där enas både de som strävar efter objektivitet och de som ifrågasätter rimligheten i idealet.

Olika aspekter av objektivitet

Flera forskningsfält och teoribildningar har knutit an till begreppet objektivitet. Teorier om mediasystem och medieutveckling använder det för att studera spridning av professionella ideal i olika mediasystem (Hallin & Mancini, 2004; Schudson 1978). Inom professionsforskningen är objektivitet centralt för att förstå den professionella identiteten (Hanitzch et al., 2012; Nygren, 2008; Wiik 2010). Forskning som försöker förstå den journalistiska praktiken tar också upp objektivitet. Inte minst hur journalister i den vardagliga praktiken hanterar olika krav som professionen ställer, där objektivitet är ett sådant (se Ekström i denna volym och Ekström & Nohrstedt, 1996; Tuchman, 1978). Inom forskning som fokuserar på medieinnehåll finns det också beröringspunkter med objektivitetsbegreppet, men med lite olika utgångspunkter. Viss forskning försöker förklara varför medieinnehållet ser ut som det gör och använder objektivitet eller angränsande begrepp (saklighet, partiskhet) för att förstå mediernas urval och presentation av nyheter (Hallin, 1986; Shoemaker & Reese, 1996). Annan forskning sätter journalistikens demokratiska uppdrag i fokus och jämför mediernas innehåll med olika typer av demokratiska ideal (Asp & Bjerling, 2014;

Hopmann et al., 2012; Johansson & Strömbäck, 2019; McQuail, 1992; Kaid & Strömbäck, 2008).

Objektivitet som journalistiskt ideal

Den mest omfattande forskningen kring objektivitetsidealet och dess rötter finns i USA, även om vissa forskare har spårat ursprungen ännu längre tillbaka, och i europeisk tradition så långt som till 1600-talets England (Ward, 2005).

Framväxten i USA

Framväxten av objektivitetsidealet i USA ses som en kombination av professionalisering, teknologi, kommersialisering och politik (Maras, 2013). Professionaliseringsargumentet trycker på att branschens vilja till en egen klart avgränsad profession ledde till att objektivitetsidealet artikuleras (Schudson, 1978). Teknologiska faktorer handlar om hur vissa saker, såsom telegraf och tv, påverkade formmässiga journalistiska uttrycksformer, vilket premierade objektiv nyhetsrapportering (Carey, 1999). Med kommersialisering som en avgörande faktor menas att partiska verklighetsbeskrivningar övergavs för mer neutral rapportering för att erhålla och bevara journalistikens trovärdighet i relation till publiken, inte minst när man försökte bredda publikunderlaget (Schiller, 1981). De politiska argumenten gällde både förändringar av valsystem och partiernas roll i demokratiska system, där objektivitet blev ett sätt för journalistiken att legitimera sitt demokratiska uppdrag (Kaplan, 2002). Mediehistoriker har ägnat stor möda åt att slå fast hur och när idealet om

objektivitet uppstod. Forskare ger olika svar, men det beror delvis på att de fokuserar på olika aspekter och tidsepoker. Lite förenklat kan man säga att det finns olika lager av objektivitetsideal från 1830-talet och framåt. Objektiviteten var från början ett sätt att locka en bredare publik, men i slutet av 1920-talet hade det utvecklats till nyhetsideal och professionell norm (Maras, 2013).

Den svenska traditionen

När slår då objektivitetsidealet igenom i Sverige? Djerf-Pierre och Weibull (2001) menar att man hittar olika tidpunkter beroende på medietyp. När radion startade sina sändningar uteslöt man i stort sett politiska nyheter med hänsyn till krav på saklighet och opartiskhet. De tidiga radionyhetererna – som var TT-nyheter – under 1930-talet präglades av ett objektivitetsideal där man såg sig spegla verkligheten. Argumentet som framfördes var att nyheter som utan konkurrens kunde nå hela befolkningen måste uppfylla de allra strängaste krav på ”opartiskhet och objektivitet”. Radion var därmed inte en arena för politisk opinionsbildning, utan snarare ett ämbetsverk i samhällets tjänst som skulle förmedla det viktigaste som hänt i Sverige och i världen. Under kommande decennier visar forskningen att idealet om objektivitet och opartiskhet blir än mer uttalat, men också breddat. Nyheter om politik och valrörelser blir en central uppgift och objektivitetsidealet förändras. Istället för att stänga ute politiska röster från nyhetsverksamheten handlar det snarare om att garantera att alla åsiktsriktningar i en fråga blev hörda (Djerf-Pierre & Weibull, 2001).

Inom den svenska dagspressen tog det lång tid innan objektivitetsidealet fick fäste. Presshistorisk forskning visar att nyheterna under första hälften av 1900-talet var klart underställda tidningens politiska färg (Hadenius, Seveborg & Weibull, 1970). Men liksom i USA finns det en utveckling där flera samverkande faktorer bidrar till att kraven att skilja mellan "news" and "views" blir allt mer uttalade. I takt med att delar av den svenska dagspressen fick ekonomiska problem och lades ner under efterkrigstiden breddades läsekretsen för många lokala tidningar. För att tilltala en publik som inte i första hand valde tidningen av politisk åsikt behövde nyheterna ha ett tilltal som andades objektivitet. Åsikterna fick stanna på ledarsidorna (Johansson & Odén, 2014). Forskningen har också pekat på genombrottet för journalistutbildningarna under 1960-talet som en viktig faktor för professionalisering av kåren, vilket stärkte objektivitetsidealet (Djerf-Pierre & Weibull, 2001; Wiik, 2010).

Både svensk och internationell forskning har också visat hur objektivitetsidealet kommit att ifrågasättas och försvagas under de senaste decennierna. Flera analyser av svenska nyhetsmedier visar hur objektivitet fått konkurrens av andra ideal. Fram till slutet av 1970-talet var kunskapssynen relativt okomplicerad. Journalistiken skulle upplysa, spegla eller granska. Men både opartiskhetsidealet och sanningsanspråken började ifrågasättas. Dels beroende på att opartiskhetskravet ansågs gynna redan starka grupper i samhället, dels på grund av en ökad medvetenhet om samhällets ökade komplexitet och heterogenitet (Djerf-Pierre & Weibull, 2001). Det sistnämnda inne-

bar att journalistiken inte självklart kunde anta att mediepubliken hade samma tolkningsram och värdegrund, och det journalistiska uppdraget förändrades till att i större utsträckning försöka tolka omvärlden (Djerf-Pierre, et al., 2014; Strömbäck, 2013).

En samtida internationell utblick

Forskare som analyserat professionella ideal i olika länder klagar att objektivitet generellt inte har samma ställning som den framförallt fått inom amerikansk journalistik. **Hallin och Mancinis (2004)** slutsatser är att journalistiska ideal skiljer sig åt mellan olika länder, där exempelvis de sydeuropeiska journalisterna visserligen omfamnar objektivitetsbegreppet, men inte tolkar det i samma strikta form av neutralitet som amerikanska och brittiska kollegor. **Donsbach och Klett (1993)** har i andra studier lyft fram att journalistyrket visserligen har många gemensamma ideal, men att det också finns stora skillnader. Amerikanska journalister relaterar i deras studier oftare objektivitet till rättvis representation av olika åsikter, medan deras tyska kollegor värderade fakta högre, men också att gå bortom motstridiga fakta. Objektivitetsidealet hade också ett lägre värde i Tyskland, där journalister såg det som ett viktigare uppdrag att tolka och värdera nyheter än att bara rapportera om dem.

På samma sätt visar studier från Italien att åtskillnad mellan nyheter och åsikter är ganska främmande. Nyhetssystemet är i högre grad politiserat, och att vara opartisk som journalist i Italien blir mer komplicerat (Hallin & Mancini 2004). På liknande sätt visar forskning att journalistiken i Frankrike inte heller helt

och hållet omfamnat objektivitetsidealet. **Schudson** (1978) hävdar att i den europeiska journalistiken var det utrymme som objektivitet som professionellt värde kunnat erövra redan ockuperat av föreställningen om journalisten som en intellektuell skribent. På liknande sätt visar forskning runt om i världen att det amerikanska idealet om objektiv nyhetsrapportering visserligen fått stor acceptans, men det finns andra synsätt i samhällen med mer auktoritära samhällssystem eller i nya demokratier. I de förra förväntas journalistiken stödja regimen och i de senare finns det förväntningar på att journalistiken ska vara en aktiv del av samhällsbygget (Hanitzsch et. al., 2012).

Finns det objektiva nyheter?

Frågan om nyhetsmediernas politiska vinkling är en gammal debatt, inte bara i Sverige utan även internationellt. Men kritiken kommer både från höger och vänster. Ofta misstänkliggörs politisk nyhetsrapportering för att vara vinklad åt vänster eftersom de allra flesta journalister har politiska sympatier som snarare lutar åt vänster än höger (Albaek et al., 2010; Asp, 2012; Johansson, 2019). Men det förekommer också kritik mot högervridning, att nyhetsmediernas bild framförallt präglas av att upprätthålla en marknadsekonomisk världsbild, en liberal hegemoni (Allern, 2018).

Men vad visar då systematiska studier av medieinnehåll? Om vi fokuserar på valrörelser är erfarenheterna från amerikanska horisonten som **D'Alessio** och **Allen** gjorde 2000 att det inte fanns något stöd för att medierna systematiskt gynnar en särskild kandidat

under presidentvalskampanjer. Vad som istället lyftes fram var att mediernas sätt att tänka – medielogiken – och hur partierna agerar strategiskt avgör mediernas bild av valrörelser och politik. Detta är också resultat som senare studier i USA och erfarenheter från andra länder visat (Hopmann et al., 2012; Reese & Lee, 2012; Lichter 2017).

Liknande slutsatser dras i **Strömbäck och Kaid**s antologi *Election News Coverage Around the World* (2008), där forskare från olika delar av världen analyserar mediernas nyhetsbevakning av valrörelser. Analyserna visar att det inte finns något stöd för att medierna systematiskt gynnar enskilda partier beroende på partifärg under valrörelser. Däremot visar det sig att synligheten ofta är större för de partier/politiker som innehar regeringsmakten, och i vissa studier har man också funnit att större partier har lättare att få genomslag för sina frågor än mindre partier. Forskning ger även stöd för att partier som har framgång i opinionen också får mer uppmärksamhet. Även mindre och avvikande partier kan få medieuppmärksamhet vid vissa förutsättningar. I första hand om de avviker på sådana sätt så att de blir intressanta nyhetsmässigt (Hopmann et al., 2012). Vad som dock skiljer ut sig är bevakningen av partier som kan karakteriseras som radikalt högerpopulistiska. Dessa partier får generellt sett en mer kritisk bevakning, som visserligen mildras ju mer etablerade de blir. **Mats Ekström** (2017) menar att det ska tolkas som att dessa partier utmanar grundläggande gemensamma normer och värderingar och helt enkelt inte ses som legitima. Lika lite som andra extrema samhällsyttningar omfattas av opartisk-

hetskrav ansåg journalisterna att de avvek från sitt uppdrag genom det sätt hur partierna bevakades. Inte heller denna partiskhet ska ses som en konsekvens av politiska hänsyn utan som en del av medielogiken (se även de Vreese, Esser & Hopmann, 2017).

Partiskhet i svenska medievalrörelser

Som redan påpekats finns det en lång tradition av objektivitetsstudier i Sverige. Professor **Jörgen Westerståhl**s objektivitetsmätningar på 1960- och 1970-talen var ett sätt att försöka bedöma om *Sveriges Radios* sändningar levde upp till radiolagens krav på opartiskhet och saklighet. (Se också **Elin Gardeströms** kapitel om Westerståhls mätningar.) Westerståhl mätte både vilka informationskällor medierna använde och innehållet i nyhetsförmedlingen under ett antal händelser, bland annat Vietnamkriget 1968, valrörelsen 1968 och revolutionen i Portugal 1974 (Petersson, 2010). Vad som särskilt studerades var i vilken utsträckning någon av parterna i de olika händelserna gynnades eller missgynnades ifråga om publicering av positiva eller negativa händelser. I studierna om Vietnamkriget handlade det om i vilken utsträckning det rapporterades om militära framgångar, bakslag eller förhållandet till den civila befolkningen. I valrörelsebevakningen var fokus på uppmärksamhet och om man fick framträda i partiets profilfrågor. Den objektivitetsmodell Westerståhl prövade nyhetsbevakningen efter var inte ett mått på hur väl medieinnehållet stämde överens med verkligheten, utan innehållet jämfördes med den svenska partipressens rapportering. Måttet på saklig-

het och opartiskhet för *Sveriges Radios* bevakning blev därmed beroende av hur de andra medierna rapporterade. Det bör också påpekas att Westerståhl inte själv menade att objektivitetsmätningarna skulle ses som ett fullständigt uttömmande svar på massmediernas objektivitet, utan att det handlade framförallt om att visa ifall någon part gynnats eller missgynnats. Kortfattat visade Vietnamstudierna att bilden i *SR* var förhållandevis positiv till FNL och Nordvietnam, medan språkbruket och nyhetskällorna hade en amerikansk dominans. I valrörelsen 1968 visade resultaten inte att det gick att fastställa att någon part ensidigt gynnats. (Westerståhl, 1972).

Även om inte de strikta objektivitetsmätningar fått en efterföljd har studier av mediernas partiskhet blivit en standard i utvärderingar av svenska nyhetsmediers valrörelsebevakning. Inom ramen för Medievalundersökningarna har **Kent Asp** studerat mediernas nyhetsbevakning av svenska riksdagsval sedan 1979. Asps analyser visar att partier alltid har medierna som med- eller motspelare, men mediernas gunst skiftar från en valrörelse till en annan. Med andra ord gynnas alltid vissa partier under en valrörelse. Däremot är det inte systematiskt så att vissa partier alltid gynnas medan andra missgynnas. Det är, som internationella studier visat, medielogikens krav – strukturell vinkling – snarare än partipolitiska sympatier hos redaktionerna som avgör (Asp, 2011).

Sett över de senaste trettio åren menar därför Asp och **Bjerling** (2014) att det inte finns någon systematik i hur public service-medierna och *TV4* gynnat eller missgynnats olika partier. Ser vi på dagspressen var

skillnaderna mellan hur partierna bevakades relativt stor mellan olika tidningar i slutet av 1970-talet, vilket kan ses som ett eko från partipressens tid levde kvar.

Men över tid har denna skillnad minskat. Mediernas sätt att bevaka valrörelser blir allt mer likartad. I 2014 års medievalsundersökning accentueras denna utveckling då behandlingen av regeringsalternativen var i princip helt balanserad i de flesta medier (Johansson, 2017). Ser vi på den senaste valrörelsen – 2018 – var det snarast så att Alliansen fick bättre behandling i nyheterna sista valrörelsemånaden jämfört med Socialdemokraterna (Johansson & Strömbäck, 2019). Men liksom vid tidigare valrörelser kommer Sverigedemokraterna sämre ut än de andra partierna (även om Socialdemokraternas mediebild på många sätt var lika ogynnsam). Sverigedemokraterna fick mycket uppmärksamhet, men ofta en negativ sådan, vilket är ett mönster som känns igen från både tidigare valrörelser och från internationella studier av liknande partier. Förklaringen var dock knappast en journaliststyrd granskning i första hand utan att partiet utsattes för omfattande kritik av de andra partierna under valrörelsens sista veckor.

Ser vi på hur opartiskheten hanterats av medierna under EU-valrörelserna är slutsatsen att anpassningen till medielogiken är ännu viktigare för att förklara mediebilderna. Att sticka ut på rätt sätt kan ge stora uppmärksamhetsvinster och en gynnsam mediebild. Men sticker man ut på fel sätt, genom att hamna i ljuset för negativa kampanjer eller kritisk granskning, kan mediebilderna slå tillbaka. Från att vara medspelare blir medierna en motspelare,

vilket Kristdemokraterna tydligt fick erfara i slutet av EU-valet 2019, då EU-parlamentarikern **Lars Adaktussons** åsikter om abort starkt ifrågasattes (Johansson, 2020).

En viktig förklaring till att vissa partier gynnas i en valrörelse är därmed hur partierna själva agerar. Mediebilden är en dragkamp mellan politiska aktörer och journalister som skapas i en växelverkan och ett samspel mellan politiker och journalister. För även om givetvis redaktionerna har sista ordet när det handlar om publicering av nyheter visar forskning att de politiska partierna blivit allt skickligare på att strategiskt styra nyhetsflödet. De senaste årtiondenas valrörelser i Sverige verkar i första hand speglat partiernas kamp. Journalisternas makt över mediebilden har på många sätt varit begränsad (se även Nord & Strömbäck, 2018, Johansson, 2020, Johansson & Strömbäck, 2018).

Den svårfångade objektiviteten

Frågan om journalistikens objektivitet är på många sätt en evig fråga. Även om objektivitetsidealet kan ifrågasättas lär det inte försvinna. Nyheternas relation till de samhällsförhållanden som journalistiken gör anspråk på att berätta om är central, både ur ett demokrati- och ett maktperspektiv. Journalistik är inte påhitt utan utger sig för att berätta om något som faktiskt har hänt. Det faktum att fler och fler inser journalistiken inte kan spegla verkligheten helt objektivt betyder däremot inte att frågan om nyheternas objektivitet är förlegad. Strävan efter att söka efter vad som

faktiskt hänt och att försöka ge en allsidig bild av händelser är fortfarande eftersträvansvärda ideal.

Forskningen om objektivitet är som översikten visar mångfacetterad, vilket också i sig visar vilken ställning begreppet har inom journalistiken. Frågan om nyheternas objektivitet och närliggande begrepp som saktighet och opartiskhet lär också framöver styra en hel del av såväl medieforskning som offentlig debatt. Det är också tydligt att journalistikforskningen på olika sätt försöker hantera den relativisering av objektivitetsbegreppet som ändå skett, men att utifrån denna kunskap ändå försöka formulera normativa krav på vad som faktiskt är god journalistik.

Referenser

- Albaek, E., Hopmann, D.N., & de Vreese, C.H. (2010). *Kunsten at holde balancen. Dækningen af folketingsvalgkampen I tv-nyhederne paa DR1 og TV2 1994–2007*. Odense: University of Southern Denmark University Press.
- Allern, S. (2018). *Mediekapitalet. Ägarskap, kontroll och ideologisk hegemoni i svenska nyhetsmedier*. Stockholm: Katalys.
- Asp, K. (1988). Politisk journalistik. IU Carlsson (red.), *Forskning om journalistik* (s. 7–51). Göteborgs universitet: Nordicom.
- Asp, K. (2007). Fairness, informativeness, and scrutiny. The role of news media in democracy. *Nordicom Review* 28, 31–50.
- Asp, K. (2011). *Mediernas prestationer och betydelse. Valet 2010*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

- Asp, K. (2012). Journalistkårens partisympatier. I K. Asp (red.), *Svenska journalister 1989–2011* (s. 101–108). Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.
- Asp, K., & Bjerling, J. (2014). *Mediekratin – mediernas makt i svenska val*. Stockholm: Ekerlids.
- Carey, J.W. (1999). Journalists just leave: The ethics of an anomalous profession. I R.M. Baird, W.E. Loges & S.E. Rosenbaum (red.), *The media and morality* (s. 39–54). Amherst: Prometheus Books.
- D'Alessio, D., & Allen, M. (2000). Media bias in presidential elections. A meta-analysis. *Journal of Communication* 50(4), 133–156.
- De Vreese, C., Esser, F., & Hopmann, D.N. (red) (2017). *Comparing political journalism*. New York: Routledge.
- Dennis, E.E., & Merrill, J.C. (1984). Journalistic objectivity. I E.E. Dennis & J.C. Merrill (red.), *Basic issues in mass communication: A debate* (s. 103–118). New York: MacMillan.
- Djerf-Pierre, M., & Weibull, L. (2001). *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och tv under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Djerf-Pierre, M., Ekström, M., Håkansson N., & Johansson, B. (2014). The mediatization of political accountability politics, the news media logic and industrial crises in the 1980s and 2000s. *Journalism Studies* 15(3), 321–338.
- Donsbach, W., & Klett, B. (1993). Subjective objectivity. How journalists in four countries define a key term of their profession. *International Communication Gazette* 51(1), 53–83.

- Ekström, M., & Nohrstedt, S-A. (1996). *Journalistikkens etiska problem*. Stockholm: Rabén och Prisma.
- Ekström, M., (2017). Nyhetsjournalistiken som den radikala högerpopulismens fiende och vän. I B. Johansson & L. Truedson (red), *När makten står på spel. Journalistik i valrörelser* (s. 133–151). Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Gans, H.J. (1979). *Deciding what's news. A study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*. New York: Vintage.
- Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching: Mass media in the making and unmaking of the new left*. Berkeley: University of California Press.
- Glasser, T.L. (1992). Objectivity and news bias. I E.D. Cohen (red.), *Philosophical issues in journalism* (s. 176–183). New York: Oxford University Press.
- Hallin, D.C. (1986). *The "Uncensored War". The media and Vietnam*. Berkeley: University of California Press.
- Hallin, D.C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems. Three models of media and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hanitzsch, T., Hanusch, F., Mellado, C., Anikina, M., Berganza, R., Cangoz, I., Coman, M., Hamada, B., Hernández, M.E., Karadjov, C.D., Moreira, S.V., Mwesige, P.G., Plaisance, P.L., Reich, Z., Seethaler, J., Skewes, E.A., Vardiansyah Noor, D., & Wang Yuen, E.K. (2012). Mapping journalism cultures across nations. *Journalism Studies* 12(3), 273–293.
- Hermans, L., (2018). Elements of constructive journalism: Characteristics, practical application and audience valuation. *Journalism*, 20(4): 535–551.

- Hopmann, D.N., Van Aelst, P., & Legnante, G. (2012). Political balance in the news: A review of concepts, operationalizations and key findings. *Journalism* 13(2), 237–254.
- Johansson, B. (2020). Stick ut, men gör det på rätt sätt! Partiskheten i nyhetsbevakningen av EU-valet 2019. I L. Truedson (red), *När makten drog till Bryssel stannade journalistiken hemma* (s. 99–130). Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Johansson, B. (2019). Varför driver journalister så ofta sin egen agenda? – om partiska eller oberoende journalister. I L. Truedson (red), *13 vassa frågor om journalistik – och svar som inte stryker medhårs* (s. 14–23). Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Johansson, B. (2017). Medievalsundersökningen 2014. Invandringsfrågan i centrum för balanserad bevakning. I B. Johansson & L. Truedson (red), *När makten står på spel. Journalistik i valrörelser* (s. 39–54). Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Johansson, B., & Strömbäck, J. (2019). *Kampen om mediebilden. Nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Johansson, B., & Odén, T. (2014). *Politiska annonser. Partiernas valreklam i dagspressen under 100 år*. Göteborg: Nordicom.
- Kaid, L.L., & Strömbäck, J. (2010). Comparing election news coverage around the world. I J. Strömbäck & L.L. Kaid (red.), *The handbook of election coverage around the world* (s. 421–431). New York: Routledge.
- Karlsson, M. & Strömbäck, J. (red.) (2019). *Handbok i journalistikforskning*. (Andra upplagan). Lund: Studentlitteratur.

- Kaplan, R.L. (2002). *Politics and the American press. The rise of objectivity, 1865–1920*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2014). *The Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. 3 uppl. New York: Crown.
- Lichter, R. (2017). Theories of media bias. In K. Kenski & K.H. Jamieson (red.), *The Oxford handbook of political communication*, (s. 1–18). Oxford: Oxford University Press.
- Lippman, W. (1922). *Public opinion*. New York: Free Press.
- Maras, S. (2013). *Objectivity in journalism*. Cambridge: Polity Press.
- McQuail, D. (1992). *Media performance: Mass communication and the public interest*. London: Sage.
- Merritt, D., & Rosen, J. (1998). Imagining public journalism: An editor and scholar reflect on the birth of an idea. I E.B. Lambeth, P. Meyer & E. Thorson (red.), *Assessing public journalism* (s. 36–56). Columbia: University of Missouri Press.
- Nord, L. & Strömbäck, J. (2018). *Svenska valrörelser: väljare, medier och partier under 2000-talet*. Stockholm: Santérus Förlag.
- Nygren, G. (red.) (2008). *Nyhetsfabriken. Journalistiska yrkesroller i en förändrad medievärld*. Lund: Studentlitteratur.
- Petersson, O. (2010). Objektivitet i medier, förvaltning och forskning: ett statsvetenskapligt perspektiv. I A. Skarhed, J. Hirschfeldt, M. Ruotsi, D. Westman & S. Carlsson (red.), *ORD OCH RÄTT. Festschrift till Hans-Gunnar Axberger* (s. 437–450). Visby: eddy.se ab.

- Reese, S.D., & Lee, J.K. (2012). Understanding the content of news. In H.A. Semetko & M. Scammell (red.), *The SAGE handbook of political communication* (s. 253–263). Thousand Oaks: Sage.
- Schiller, D. (1981). *Objectivity and the news. The public and the rise of commercial journalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schudson, M. (1978). *Discovering the news. A social history of American newspapers*. New York: Basic Books.
- Shoemaker, P.J., & Reese, S.D. (1996). *Mediating the message. Theories of influence on mass media content*. New York: Longman.
- Strömbäck, J. (2013). Den medialiserade valrörelsejournalistiken. I J. Strömbäck & L. Nord (red.), *Kampen om opinionen. Politisk kommunikation under svenska valrörelser* (s. 119–149). Stockholm: SNS.
- Strömbäck, J., & Kaid, L.L. (red.) (2008). *Handbook of Election News Coverage around the World*. New York: Routledge.
- Tuchman, G. (1978). *Making news. A study in the construction of reality*. New York: Free Press.
- Ward, S.J.A. (2005). *Invention of journalism ethics: The path to objectivity and beyond*. Montreal: McGill-Queen's Press.
- Westerståhl, J. (1972). *Objektiv nyhetsförmedling*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Wiik, J. (2010). *Journalism in transition. The professional identity of Swedish journalists*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

Objektivitet och vänstervridning – när professor Westerståhl skulle mäta Sveriges Radios nyheter och ville begränsa journalisternas yttrandefrihet

Elin Gardeström*

Historien går igen och än en gång riktas kritik mot att mediernas bevakning skulle vara partisk och vänstervriden. I särskilt fokus för sådana anklagelser är *Sveriges Radio* och *Sveriges Television*, eftersom de som statligt finansierade och reglerade bolag i allmänhetens tjänst är ålagda att bedriva en saklig och opartisk nyhetsbevakning.

Public service har för närvarande hård motvind i många europeiska länder. Politiska krafter vill hårdbanta bolagen. I Ungern och Polen beskärs deras oberoende ställning. I Storbritannien har Boris Johnson

* Elin Gardeström är docent i journalistik vid Södertörns högskola. Artikeln är skriven inom ett forskningsprojekt med stöd av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

en konflikt med *BBC* och vill skära ner företagets budget och begränsa nyhetsbevakningen (Küchler 2020). Det politiska klimatet är inte gynnsamt för nyhetsbevakning i allmänhetens tjänst, som en gång tillkom för att försäkra medborgarna om en riktig information om samhällshändelser, fri från propaganda. I dagens sociala medielandskap finns en uppsjö av åsikter och mer eller mindre underbyggd information med andra konkurrerande verklighetsbeskrivningar. I Sverige kritiserar public service för att ha en åsiktsdriven bevakning (Johansson 2019; Reimers 2019). Termen ”vänstervriden” är återkommande i retoriken och de främsta kritikerna är Sverigedemokrater som anser sig alltför negativt beskrivna, särskilt under valrörelsen 2018. Partiet föreslår bland annat att ett vetenskapligt råd tillsätts som ska understödja granskningsnämnden för att tillse att bevakningen är opartisk och saklig (Emilsson m.fl. 2019).

Det är här historien går igen. Just när jag läser Sverigedemokraternas propåer är jag mitt i ett forskningsprojekt om när en vetenskaplig expert, professor **Jörgen Westerståhl**, åren 1968–1976 fick i uppdrag att undersöka om *Sveriges Radios* bevakning var opartisk och saklig (*Sveriges Radio* var då ett bolag som också innefattade televisionen). Liksom i vår samtid initierades granskningen av politiker och debattörer som ansåg att bevakningen var partisk och vänstervriden. Westerståhls uppdrag var ett komplement till dåvarande radionämnden, som enbart bedömde enskilda inslag i efterhand, efter en anmälan. Uppdragen kom att omfatta att kvantitativt undersöka

bevakningen av Vietnamkriget 1968, valrörelsen 1968, LKAB-konflikten 1969–70 och krisen i Portugal 1975 (Djerf-Pierre & Weibull 2001, s. 237–240; Petersson 2011, s. 147–160; Thurén 1997, s. 259–286). Det politiska landskapet var inte heller då lättnavigerat för en nyhetsbevakning i allmänhetens tjänst. Medielandskapet var expansivt med många unga nyutbildade journalister som var präglade av tidens radikalism. Synen på nyhetsjournalistik förändrades, från ett speglande, redovisande ideal till en aktiv granskande journalistik. Journalistiken skulle vara en självständig kraft i samhället (Gardeström 2011, s. 245; Djerf-Pierre & Weibull 2001, s. 240). (Se också t ex **Elin Gardeströms** andra kapitel i denna skrift och **Bengt Johanssons** om objektivitet och journalistik.)

Vad som är likt då som nu är drömmen om att kunna mäta vad som är sakligt och opartiskt, vad som är sant, balanserat, neutralt, objektivt, eller vad man nu kallar det. Problemen är två: Vem eller vad ska avgöra vad som är opartiskt och sakligt och hur ska detta undersökas? I följande text gör jag nedslag i två undersökningar, ledda av professor Jörgen Westerståhl, om sakligheten och opartiskheten i *Sveriges Radios* rapportering av valrörelsen 1968 samt LKAB-konflikten 1968–69. Hur gjorde han för att undersöka detta? Och vad mättes? Jag skisserar kort den debatt som sedan följde och avslutar med att diskutera varför begreppet objektiv kom att användas i sammanhanget. Syftet är att undersöka om vi har något att lära för framtiden när krav om att undersöka public service återigen har dykt upp.

Valrörelsen 1968

Efter valförlusten valnatten 1968 uttalade högerledaren **Yngve Holmberg** att den sittande socialdemokratiska regeringen hade haft ett oförtjänt stöd av massmedierna, ”framförallt av radio och Tv” som han ansåg ensidigt hade stött regeringen samtidigt som hans eget parti hade fått en negativ mediebevakning (Holmberg 1969). Radiochefen **Olof Rydbeck** beslöt att låta statsvetenskapliga institutionen i Göteborg undersöka om reglerna om saklighet och opartiskhet hade följts i valbevakningen. Det var de enda direktiv som gavs. Westerståhl utvecklade utifrån direktivet en undersökningsplan som utgick från att mäta fyra faktorer: sanning, relevans, balans och neutral presentation, varav ”sanning” omedelbart ströks. Westerståhl menade att det inte var lämpligt att undersöka sanningskravet i ”politisk propaganda” som framförs av olika parter i en valrörelse, utan det var en del av deras åsiktsbildning (Westerståhl 1972, s. 82). De återstående tre kraven på relevans, balans och neutral presentation bröt forskarna ned till mindre del-faktorer som de ansåg att de kunde mäta.

Undersökningen gjordes snabbt av ett team av statsvetare under ledning av Westerståhl och redan i april året därpå presenterades resultatet. Man hade undersökt vilket medieutrymme som de olika partierna gavs, om presentationen var positiv eller negativ och i vilken grad partierna fick ut sina politiska budskap. Ett antal dagstidningar ingick i undersökningen för att göra en jämförelse möjlig, till exempel för att kunna jämföra relevansen i urvalet av vilka politiska frågor som togs upp i nyhetsflödet. Undersökningen kom i stort att fria

Sveriges Radio – att reglerna om saklighet och opartiskhet hade följts. Det fanns ingen tendens att något parti hade vare sig gynnats eller missgynnats i bevakningen (Westerståhl 1972, s. 103). De avvikelser som Westerståhl fann kunde mestadels förklaras med den journalistiska yrkespraktikens rutiner och nyhetsvärdering, men *Sveriges Radio* stack ut i en aspekt. Jämfört med tidningarnas bevakning hade *Sveriges Radio* en tydligare styrning av vilka ämnesområden politikererna fick uttala sig om, till exempel var utrikespolitik dominerande som ämne då invasionen av Tjeckoslovakien inträffade under valrörelsen. Partierna hade en större möjlighet att föra ut sina politiska budskap i respektive partitidningar, vilket Westerståhl inte hade några synpunkter på eftersom partipressen sammantaget gav en mångfald. Däremot ifrågasatte studien om vanlig nyhetsvärdering skulle gälla vid valbevakningen, eftersom *Sveriges Radio* med sin monopolställning därmed styrde den bild av valet allmänheten fick och vilka frågor som var viktigast: ”Resultatet blir nämligen att SR endast ofullständigt kommer att spegla valrörelsen” (Westerståhl 1972, s. 104).

Kommentaren är intressant och visar på dilemmat mellan en parlamentarisk demokrati och en självständigt granskande journalistkår – är det de politiska partierna som gemensamt ska sätta agendan för valets viktigaste frågor eller är det journalisterna? I undersökningen är det en tredje part, en vetenskaplig expert, som dömer i frågan till parlamentarismen fördel och menar att medierna enbart ska spegla valrörelsen, vilket indirekt är en kritik mot den aktiva journalistik som började växa fram (jmf Petersson 2011, s. 150).

Det kan vara värt att lägga kommentaren på minnet, eftersom Westerståhl under de kommande åren kom att få kritik för att ha en egen agenda i sina undersökningar och att han som bedömare var ideologisk (Thurén 1997).

Denna kvantitativa undersökning gjordes för mer än 50 år sen, utan datorer, under kort tid och med flera ambitiösa delundersökningar. För att undersöka tendenser i programmen användes bildanalys och studenter på institutionen i Göteborg fick delta i en form av konstruerad publikundersökning. Även tendenser i SR-journalisternas intervjufrågor undersöktes, det vill säga vilka former av kommentarer och styrning som låg inbäddade i journalisternas frågor. Man jämförde i vilken utsträckning partierna fick ”snälla frågor” eller neutrala frågor som gav dem frihet att uttrycka sina politiska budskap, med när partierna fick mer negativa frågor som ifrågasatte partiernas budskap. En snäll fråga är enligt studien: ”Vad vill ni göra åt bostadsbristen?”. En neutral fråga som innehåller ett visst mått av styrning är: ”När räknar ni att Ert förslag i bostadsfrågan skall vara i hamn?”. Ett exempel på en negativt formulerad styrande fråga som innehåller kritik är: ”Tyder inte de senaste uppgifterna om var bostadsbristen är störst på att Era förslag på det här området är orealistiska?” (Westerståhl 1972, s. 98–99). I sina slutsatser skriver Westerståhl att intervjufrågorna i anmärkningsvärd grad innehåller kommenterande delar, vilket han menar är ett brott mot en neutral presentation. Även om dessa typer av frågor ställs av journalistiska skäl för att belysa olika ämnen, menar han att de är ett avsteg från en neutral presentation och är ett ”påtagligt problem” (s. 104).

Gruvstrejken 1969–70

En vild strejk utbröt vid LKAB:s gruva i Svappavaara 9 december 1969, som spred sig och kom att omfatta 5 000 strejkande. Konflikten försvårades av att de fackliga organisationerna inte hade sanktionerat den. LO:s ordförande **Arne Geijer** tog offentligt avstånd mot den vilda strejken (Rock 1969). Det var en trepartskonflikt mellan strejkande arbetare, fackföreningen och en statlig arbetsgivare. Nyhetsrapporteringen var mycket omfattande och under de två första veckorna var det främst en av parterna, den nybildade strejkkommittén, som var öppna mot media, vilket föranledde att de strejkandes perspektiv fick stort genomslag (Dahlström 1971). Konflikten sammanföll med att TV2 startade i december, med det egna nyhetsprogrammet *Rapport*.

Inom *Sveriges Radios* ledning fanns en oro över att bevakningen påverkade händelseförloppet och redan under strejken beslöt styrelsen att låta den statsvetenskapliga institutionen i Göteborg undersöka bevakningens omfattning, inriktning, saklighet och opartiskhet. Här hade uppdraget vidgats till att gälla omfattningen, då det kom rapporter om att *Sveriges Radio* hade över 30 journalister på plats (Rydbeck 1969). Den nyttillkomna kanalen TV2 var i skottgluggen och fick kritik internt, bland annat för att ha anlitat författarinnan **Sara Lidman** som frilansreporter, men hon skildes från uppdraget efter att ha hållit tal på ett strejkmöte (Djerf-Pierre & Weibull 2001, s. 239). Statsvetenskapliga institutionen fick även ett uppdrag från Arbetarrörelsens arkiv att undersöka pressbevak-

ningen av LKAB-konflikten, vilket resulterade i att de två undersökningarna slogs samman. En jämförelse blev möjlig mellan tidningarnas och *Sveriges Radios* bevakning, huruvida de politiska åsikterna på de olika redaktionerna färgade av sig i rapporteringen. Westerståhl formulerar uppdraget som: ”Den centrala frågeställningen för undersökningen blir alltså, om det kan spåras en bristande balans i nyhetsförmedlingen som kan föras tillbaka på vederbörande nyhetsmedium (Westerståhl 1972, s. 112).

Att vara den person som ska bedöma vad som är sakligt och opartiskt satte professor Jörgen Westerståhl i en svår position. Under arbetet med undersökningen fick han ett brev undertecknat av LO:s ordförande Arne Geijer och Åke Nilsson, ordförande i Svenska gruvindustriarbetareförbundet. Hälsningsfrasen är ”Partikamrat”. De uppmanar honom därefter att utforma sin undersökning i en särskild riktning eftersom mediebevakningen av gruvkonflikten hade varit negativ för LO: ”Nu kräver vi att Du i rörelsens intresse ger LO en positiv profil. Påvisa att mycket av LO:s förtjänstfulla ageranden i förevarande fall har förtigits”. De begär sedan att undersökningen måste slutföras i god tid före valet: ”Det hänger på Dig hur trenden för socialdemokratin skall utvecklas” (Geijer & Nilsson 1970). Om Jörgen Westerståhl, barnbarn till Hjalmar Branting, svarade på brevet är okänt.

Undersökningen omfattade ett stort material TV- och radiosändningar och tidningsartiklar, som undersöktes kvantitativt, nu med datorstöd (hålkort) och presenterades ett år efter strejken, i januari 1971. Inte heller nu undersöktes sanningen i rapporteringen,

utan det var mediebilden av händelseförloppet som var i fokus. Hela 78 tidningars ledarmaterial jämfördes med nyhetsrapporteringen i samma tidningar, vilket visade att nyheterna inte följde tidningens politiska inriktning (med undantag av *Norrskensflamman*). De strejkande beskrevs mer positivt i nyhetsmaterialet jämfört med i ledarna. Forskarna jämförde hur olika tidningsredaktioner och redaktioner inom *Sveriges Radio* hade vinklat nyheterna, något som de kallade för perspektiv. Forskarna gjorde listor över vilka perspektiv som bedömdes vara positiva respektive negativa för konfliktens olika parter (Westerståhl, 1972, s. 115). Även rapporteringen av vissa namngivna reportrar vid *Sveriges Radio* undersöktes på detta sätt, vilket redovisades i undersökningen (Westerståhl 1971, bil.6).

Resultatet visade en stor överensstämmelse mellan *Sveriges Radio* och de utvalda tidningarna i hur strejken och de olika parterna hade beskrivits på nyhetsplats. Återigen konstaterades att det var nyhetsvärderingsprinciperna som varit vägledande i bevakningen, vilket lett till liknande bedömningar av olika redaktioner. I början av konflikten hade samtliga medier en positiv framställning av de strejkande, men efter två veckor vände bevakningen och blev mer kritisk (Djerf-Pierre & Weibull 2001, s. 239).

Kritiken tilltar

Allting borde då vara frid och fröjd: *Sveriges Radio* friskrevs från misstankarna om en partisk rapportering. Men här inleddes en stark kritik internt på *Sve-*

riges Radio mot Jörgen Westerståhl. Inom Sveriges Radio behandlades hans undersökning genom ett remissförfarande, där flera redaktionsledare uttryckte missnöje över hur undersökningen hade genomförts. Sam Nilsson, chef för nyhetsredaktionen på TV, menade att de journalistiska arbetsmetoderna och de vetenskapliga metoderna inte var förenliga. Förutsättningarna för journalister att ”balanserat spegla verkligheten” gick inte att genomföra enligt den vetenskapliga modellen, när den ena parten, arbetsgivarna, inte ville uttala sig under strejkens två första veckor. Han var också kritisk mot att Westerståhl hade namngett nio reportrar och utvärderat partiskheten i deras bevakning. Till saken hör att Radionämnden när de i efterhand granskade anmälda inslag, aldrig namngav reportrar i beslut (Wängby 1971, s. 14). Flera av nyhetsredaktionernas chefer ansåg att hans metod att mäta rapporteringens perspektiv var godtycklig, det vill säga bedömningen i undersökningen om nyheterna var positivt eller negativt vinklade för någon part (Remissyttrande 1971). I ett möte på radiochefens programkollegium visade Jörgen Westerståhl förståelse för de journalistiska arbetsmetoderna och förklarade de stora svårigheterna att vetenskapligt mäta en bevakning av en så unik händelse som en vild strejk. Han diskuterade problemen att saklighet och opartiskhet kan komma i konflikt i en rapportering. Om till exempel en reporter var saklig kunde det gynna ena parten (Protokoll, 26/3, 1971).

Tonen från *Sveriges Radios* medarbetare kom att skärpas under 1970-talet. Vissa radiomedarbetare menade att de hade en personlig vendetta med Wester-

ståhl och de kritiserade honom för att ha räknat fel, för metodologiska brister och för att hans rapport var fullt med eget tyckande (Remissyttrande 1974). Kritiken skärptes ytterligare i och med Portugalutredningen, där sakligheten och opartiskheten i radions bevakning av den komplicerade revolutionen i Portugal 1975 granskades. Det hade kommit in många radionämndsansmälningar om att rapporteringen varit vänstervriden och även debattartiklar som ifrågasatte i synnerhet ekoredaktionens nyhetsbevakning. Westerståhls undersökning kom att peka ut en enskild medarbetare som partisk i sin rapportering (Westerståhl 1976). I den efterföljande debatten anklagade SR-medarbetare Westerståhl för att ha insinuerat att den utpekade Eko-reportern inte hade en svensk demokratisyn och att Westerståhl hade ägnat sig åt åsiktsregistrering av enskilda reportrar (Pierre 1976; Ivre 1976). Kritiker ansåg att han använde politiskt betingade undersökningsmetoder och ifrågasatte hans opartiskhet som forskare (Moelv 1976, s. 76).

Radionämnden tog intryck av kritiken och beställde en extern granskning av sociologen **Karl Erik Rosengren**, som till stora delar stödde Westerståhls metod, men ansåg att han hade "försummat verkligheten" (Rosengren 1976, s. 3). Med det menade han att sanninghalten i rapporteringen aldrig hade undersökts. Westerståhl hade inte använt sig av vad som kallades extramedia data, dvs oberoende externa fakta och statistik om en händelse, som sedan kunde jämföras med mediebevakningen (Rosengren 2000, s. 190) Westerståhl hade tidigt avskrivit ett sådant tillvägagångssätt som omöjligt, även om han gjorde vissa

försök. När det gällde LKAB-konflikten fick han tillgång till ljudinspelningar av strejkmötena och när det gällde Portugal hade han viss korrespondens med den svenska ambassaden i landet. I slutändan kom Radionämnden fram till att Portugalbevakningen uppfyllt bestämmelserna i radiolagen och avtalet med staten (Radionämnden, 1976).

Om användningen av begreppet objektivitet

Jörgen Westerståhl hade kanske fått det något lugnare om han inte använt begreppet objektiv om journalistik, eftersom det ledde till att han hamnade i ett tvåfrontskrig. Förutom konflikter med arga SR-journalister hamnade han i polemik med andra forskare över begreppet objektivitet (jmf Petersson 2011, s. 155–158). Han samlade 1972 fyra undersökningar i boken *Objektiv Nyhetsförmedling* där han la till ett metodkapitel och ett slutkapitel. Varför han valde att använda begreppet förklarar Westerståhl aldrig, utan skriver att han använder objektivitet som ett ”överordnat samlingsbegrepp” (Westerståhl 1972, s. 2). Användningen innebar en form av efterhandskonstruktion. I de undersökningar han gjorde om medierapporteringen var saklighet och opartiskhet de centrala begreppen och objektivitet förekom knappt. Undersökningarna var olika i sin uppbyggnad, metoderna utvecklades stegvis och anpassades efter de olika fenomen som han skulle undersöka. I boken konstruerade han en modell över hur objektivitet förhöll sig till värden som saklighet, opartiskhet, relevans, sanning, balans och neutral presentation. Modellen ger en sken-

bart överskådlig bild av objektivitet, men vid närmare studier är den svår att förstå och den kritiserades från alla håll. Den har dock genom sin skenbara pedagogik varit viktig för att inplantera normen om att journalister ska vara objektiva och modellen har länge ingått i kurslitteratur på journalistutbildningar (Hadenius & Weibull 1970; Weibull & Wadbring 2014).

I debatten tenderade forskare att ha andra definitioner av objektivitet, som de ansåg bättre. Någon entydig definition kom aldrig upp, men många var ense om att Westerståhls modell hade stora fel. De många delkraven i modellen var inbördes motsägelsefulla, sanningen i rapporteringen hade aldrig undersökts, mediernas rapportering måste jämföras mot de verkliga händelserna med hjälp av annan data. Ytterligare kritiker menade att det enda som Westerståhl mätte var mediernas konformitet vad gällde nyhetsvärdering (Hermerén 1977; Veirup 1977; Rosengren 1977; Himmelstrand 1972; Furhoff 1970). Sammantaget fanns ingen konsensus i forskarvärlden kring detta begrepp, så när den finske forskaren **Pertti Hemánus** (1981) menade att journalisterna borde tillägna sig en vetenskaplig uppfattning om objektivitet, kan man undra vilken?

Det blev en definitionsstrid och i vissa fall en generationsstrid. Westerståhl var själv en äldre positivistisk präglad samhällsforskare, där forskaren idealt övertar naturvetenskapernas metoder. Han kom i konflikt med en yngre forskargeneration, vissa präglade av marxism. I *Häftan för kritiska studier* kritiserades han av fyra yngre forskare. De menade att för kunna utföra sina analyser måste Westerståhl tolka, vilket gick emot

den kvantitativa innehållsanalysens metod, och mot den vetenskapliga positivismen: ”Risken för subjektivt godtycke är dock överhängande när man som nu omedvetet gör tolkningar med en ofta helt oredovisad tolkningsmetodik” (Andrén mfl.1972, s. 16). Enligt dem hade Westerståhl inte förstått att det var ett normativt uppdrag han hade fått. Att ta ställning till vad som är objektivt, sakligt och opartiskt var en samhällspolitisk fråga – eftersom ingen klarlagt exakt vad dessa värden innebar (Andrén m fl.1972, s. 7).

Objektivitet är ett kunskapsteoretiskt begrepp som kom att användas om journalistik på 1920-talet i USA. Sedan dess har denna användning varit ytterligt omdiskuterat (Maras 2013; Munos-Torres 2012; Post 2015; Meenakshi 1998). I Sverige användes begreppet objektiv främst av myndigheter, forskare och inom rättsväsendet och det var ovanligt att använda objektiv om journalistik innan 1960. Begreppet kom in som en främmande fågel som människor förstod olika; journalister ogillade det, forskare bråkade om definitioner. Även radiochefen Olof Rydbeck motsatte sig användningen av begreppet. Det var orimligt att använda, menade han, utan att först presentera någon bestämd definition av vilka politiska och ideologiska värderingar som bestämde betydelsen av ”objektiv”, en kritik som **Lars Furhoff** även underströk (Rydbeck 1969; Furhoff 1970).

Idag är begreppet objektiv eller objektivitet på väg ut för att definiera ett ideal för journalistik. Jag har försökt undvika begreppet så långt som möjligt i denna text, då jag menar att det förvirrar mer än det förklarar. Begreppet har en mycket lång betydelse-

historia (Williams 1988, s. 308–312). Medieforskaren **Jesse Owen Hearn-Branaman** menar att objektivitet har definierats så många gånger att det har blivit ett tomt begrepp. Vissa begrepp fylls med så många betydelser genom historien att de blir en form av elastiska allmänbegrepp, nästan tomma, som kan fyllas med vad som helst – de blir urtvättade och oformliga (Hearn-Branaman 2018, s. 7; Koselleck 2004, s. 89). Det innebär att olika aktörer kan fylla det med en betydelse som passar deras syften, vilket var vad som hände i Sverige på 1970-talet. I debatten fördes en språklig semantisk kamp om vilka betydelser som skulle gälla. Forskare hade inbördes olika vetenskapliga definitioner. Journalister antingen undvek det eller menade att objektivitet var detsamma som de yrkesrutiner de redan utövade. Andra såg objektivitet som ett uttryck för värderingar, ofta borgerliga, för vad som skulle betraktas som norm i samhället. Jörgen Westerståhl menade i efterhand att valet av ”objektiv” i undersökningarna varit olycklig, eftersom det är ett kunskapsteoretiskt begrepp med många uttolkare. Han definierade i slutändan objektiv journalistik som de arbetsrutiner och etiska förhållningssätt den professionella journalistiken använder för att få fram nyheter (Westerståhl 1977).

Vad mätte Westerståhl – egentligen?

Westerståhl undersökte aldrig sanningen i rapporteringen. Vad han egentligen undersökte var nyhetsvärdering och olika former av journalistisk yrkespraxis. Han såg nyhetsvärdering som kodifierade principer

för nyhetsbevakning som hade utvecklats över lång tid inom branschen, som i viss mån begränsade utrymmet för enskilda journalister att vara subjektiva och partiska (Westerståhl 1972, s. 16). *Sveriges Radios* bevakning låg i de flesta fallen i linje med de tidningar han jämförde med. Han hittade i liten utsträckning någon reporter eller redaktion vars politiska åsikter färgade innehållet. Det han främst fann var vad man idag kallar strukturell partiskhet, det vill säga att rapporteringen påverkas av nyhetsarbetets organisering, nyhetsvärdering och yrkespraxis. Vad han letade efter men sällan fann var vad som idag kallas politisk partiskhet, det vill säga att journalister styrs av sina politiska värderingar (Johansson & Strömbäck 2019).

Den arga polemiken mellan SR-journalister och Westerståhl kan förstås som en kollision mellan ett vetenskapligt och journalistiskt fält över vilka regler och vilka metoder som ska användas för att undersöka verkligheten. Med sina vetenskapliga kriterier kritiserade Westerståhl indirekt den journalistiska praktiken, vilket också var en anledning till det hårda tonläget från journalister som uppfattade honom som ett hot mot deras profession och självständighet (Thurén 1997, s. 285). När han i valundersökningen 1968 undersökte hur intervjufrågor formulerades var det intervjutekniken han studerade. Välkänt är att den aktuella perioden kännetecknades av en övergång till en mer aktiv och granskande journalistik, vilket sannolikt var en förklaring till att mer styrande kritiska frågor började förekomma. Om detta hade Westerståhl synpunkter – han ansåg att journalister stod i vägen i den demokratiska processen och var från statsvetarens

perspektiv kritisk till den expanderande journalistrollen. Thorsten Thurén (1997) menar att Westerståhl var ideolog som i sina undersökningar pläderade för demokratisk konsensus, i kamp mot tidens vänstervridning.

Min tolkning är att Westerståhl främst var statsvetare och stadigt förankrad i en idealtypisk modell där han menade att en objektiv nyhetsförmedling hade en roll i den demokratiska processen att vägleda medborgarna att ta välinformerade och rationella beslut. För att nå detta mål var han beredd att gå mycket långt och skisserar i sin bok olika förslag för att begränsa journalistikens rätt att fritt bevaka och tolka händelser. Det skulle finnas tydliga ramar för vad som fick uttryckas i den professionella yttrandefriheten (Westerståhl 1972, s.160–163). Resultaten av hans undersökningar hade visat att den styrande faktorn för mediernas rapportering varit de principer för nyhetsvärdering som utformats inom yrket som en praxis, men som aldrig hade skrivits ner, vilket Westerståhl ansåg var en brist. Dessa principer skulle kunna kodifieras och upphöjas till lag, därefter skulle myndigheter kunna avgöra i tvistefrågor. Han frågar sedan om en sådan utveckling är önskvärd, men tror att den kan vara nödvändig då ”debatten om objektivitetsproblem i nyhetsförmedling och massmedia överhuvudtaget inte kommer att försvinna i demokratier utan snarare ytterligare intensifieras” (s. 160). Hans andra förslag på lösning var att mäta hela Sveriges Radios programutbud, utifrån de kriterier för objektivitet han hade utformat. Utifrån detta skulle SR:s programregler konkretiseras och skärpas. Hans argument för

denna inskränkning var att säkerställa att medborgare i en demokrati skulle få en riktig grund för sin åsiktsbildning och inte påverkas i en riktning som nyhetsförmedlaren ansåg var den rätta. Det var idealen om den parlamentariska demokratin han värnade om och inte den journalistiska professionens bruk av yttrandefrihet. Han var beredd att begränsa denna yttrandefrihet för att medborgarna skulle få ”riktig” information, utifrån de kriterier han som vetenskapsman hade ställt upp.

När vinden nu viner hårt kring dagens public service i ett annat medielandskap 2020 finns uttalanden av Sverigedemokrater som liknar Westerståhls, även om ingen jämförelse i övrigt kan göras. Sverigedemokrater skriver: ”Upplysta och välinformerade medborgare är en grundförutsättning för vår demokrati” (Emilsson & Bengtsson 2020). De anser att bevakningen är ensidig, att viktiga debatter tystas. De vill inrätta ett organ som kan bistå granskningsnämnden med granskning av saklighet och fakta. Jörgen Westerståhl ville i ett annat medielandskap utforma ett system för att mäta att medborgarna fick vad han ansåg var en riktig information, där inte ”nyhetsförmedlaren söker påtvinga” honom sina perspektiv (Westerståhl, 1972, s. 163). Nu är vi där igen. Då som nu är den springande punkten vad som är riktig information och vem eller vad som ska bestämma över detta. Argumentet om att medborgare i en demokrati behöver riktig information för att bli upplysta används i olika tider och av olika ideologiska skäl. Det var på många sätt lättare med en partipress med en tydlig politisk avsändare. Public service svåra uppdrag att leverera någon form av objektiv

sanning innebär stora svårigheter. Om dagens diskussion leder fram till krav på att undersöka public service nyhetsrapportering är det ytterst viktigt att precisera metoder och definiera vad som menas med saklighet och opartiskhet. Problemet med att utse en domare består – vem som ska avgöra vad som är sakligt och opartiskt utan att begränsa yttrandefriheten.

Referenser

- Andrén, Gunnar, Ericsson, Lars O., Ohlson, Ragnar, Tännsjö, Torbjörn (1972). Från objektivitet till ökad genomsnittlighet, *Häftet för kritiska studier*, nr. 6–7, s. 6–31.
- Dahlström, Edmund, Eriksson, Kjell, Gardell, Bertil, Hammarström, Olle, Hammarström, Rut (1971). *LKAB och demokratin. Rapport om en strejk och ett forskningsprojekt*. Stockholm: Wahlström & Widstrand, s. 129–149.
- Djerf-Pierre, Monika & Weibull, Lennart (2001). *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Emilsson Aron, Andersson, Jonas, Bengtsson, Angelika, Sundin, Cassandra (2019). Ett osakligt och onyanserat public service måste reformeras, *Dagens Nyheter* 21/11.
- Emilsson, Aron, Bengtsson, Angelika (2020) Public service har en slagsida åt vänster, *Aftonbladet* 29/4, <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/zGyBMb/public-service-har-en-slagsida-at-vanster> (1/4 2020).
- Furhoff, Lars (1970). Att mäta objektivitet, *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr. 2, s. 153–162.

- Gardeström, Elin (2011). *Att fostra journalister. Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*. Göteborg: Daidalos.
- Geijer, Arne & Nilsson, Åke. Brev 3/2 1970 till Jörgen Westerståhl, Jörgen Westerståhls arkiv, Statsvetenskapliga institutionen, GBG universitet, F3 d:15.
- Hadenius, Stig & Weibull, Lennart (1970). *Press, radio, tv: en bok om massmedia i dagens samhälle*. Stockholm: Aldus/Bonnier, s. 277–288.
- Hemánus, Pertti (1981). *Massmedierna och objektiviteten*. Stockholm: AWE/Geber.
- Himmelstrand, Ulf (1972). *Objektivitet i nyhetsförmedlingen*, Världspolitikens dagsfrågor, nr. 4. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- Hearns-Branaman, Jesse Owen. (2016). *Journalism and the philosophy of truth: beyond objectivity and balance*. New York: Routledge.
- Hermerén, Göran (1977) Objektivitet i massmedier, *Statsvetenskaplig tidskrift* nr. 3, s. 192–193.
- Holmberg, Yngve (1960). Brev 23/9 till radiochefen Olof Rydbeck, Jörgen Westerståhls arkiv, Statsvetenskapliga institutionen, GBG universitet, F3 d22.
- Ivre, Ivar (1976). Brev till Jörgen Westerståhl 12 mars, Jörgen Westerståhls arkiv, Statsvetenskapliga institutionen, GBG universitet, F3 d18.
- Johansson, Bengt & Strömbäck, Jesper (2019). *Kampen om mediebilden. Nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Stockholm. Institutet för mediastudier.
- Johansson, Lars Anders (2019). Kulturkampen på public service, Timbro. *Smedjan*. <https://timbro.se/smedjan/ledare/kulturkampen-pa-public-service/> (2020-02-26).

- Koselleck, Reinhart (2004). *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos.
- Küchler, Theresa (2020). Johnson hårdbantar BBC – tv-avgiften avskaffas, *Svenska Dagbladet*, 19/2.
- Maras, Steven (2013). *Objectivity in journalism*. Cambridge: Polity Press.
- Meenakshi, Durham (1998). On the relevance of standpoint epistemology to the practice of journalism: the case for 'strong' objectivity, *Communication theory* 8 (2), 117–140.
- Moelv, Bjarne (1976). *Propagandaministeriet. En bok om psykförsvaret*. Stockholm: Norstedts.
- Munos-Torres, Juan Ramon (2012). Truth and objectivity in journalism, *Journalism Studies*, 13:4, s. 566–582.
- Paulsson Rönnbäck, Erik (2020). Expert: SD:s begäran om mediechefer unik, *Svenska Dagbladet/TT* 23/2.
- Petersson, Olof (2011). *Statsvetaren. Jörgen Westerståhl och demokratins århundrande*. Stockholm: SNS förlag.
- Pierre, Erik (1976). Westerståhls metoder är ohederliga, *Dagens Nyheter*, 19/5.
- Post, Senja (2015). Scientific objectivity in journalism? How journalists and academics define objectivity, assess its attainability, and rate its desirability, *Journalism*, Vol. 16(6), s. 730–749.
- Protokoll, 26/3, 1971, Radiochefens programkollegium, Sveriges Radios dokumentarkiv, A6A, vol.5.
- Radionämnden (1976). Prot. 204. 4/11. Granskningsärende om ljudradions rapportering om Portugal. Jörgen Westerståhls arkiv, Statsvetenskapliga institutionen, GBG universitet. F3 d:18.

- Reimers, Carl-Vincent (2019). *Public service – en bas-tion för vänsterliberaler?* Undersökning av gransk-ningsnämndens fällningar för partiskhet 2012–2019. Näringslivets medieinstitut.
- Remissyttrande (1971). Rörande Jörgen Westerståhls undersökningsrapport om LKAB-konflikten, radio-chefens programsekretariat. Jörgen Westerståhls arkiv, Statsvetenskapliga institutionen, GBG univer-sitet, F3 d:15.
- Remissyttrande (1974). Yttrande av Sveriges Radios redaktioner angående nyhetsbevakningen av Norr-malmstorgsdramat, 26/3, diariennr. 562/73–9, Jörgen Westerståhls arkiv, Statsvetenskapliga institu-tionen, GBG universitet, F3 d:13.
- Rock, Robert (1969). ”Opinionsändringar kan tvinga LO att ompröva sin politik”, *Svenska Dagbladet* 19/12.
- Rosengren, Karl Erik (1976). *En granskning av Jörgen Westerståhls rapport ”Ljudradions bevakning av hän-delserna i Portugal”*. Lund: Sociologiska institutionen.
- Rosengren, Karl Erik (1977). Värderade nyheter, *Statsvetenskaplig tidskrift* nr. 3, s. 202–211.
- Rosengren, Karl Erik (2000). *Communication: an introduction*. London: SAGE.
- Rydbeck, Olof. Brev till företagets chefer 19/12, 1969. Sveriges Radios dokumentarkiv, Ao4, F3, 172.
- Rydbeck, Olof (1969). Opartiskhet – utopi eller verk-lighet?. *Sveriges Radios årsbok*, s. 11–17.
- Strömbäck, Jesper & Johansson, Bengt (2017). När bjälken sitter i betraktarens ögon: om fientliga medier-fenomenet. I Lars Truedson (red.). *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

- Thurén, Torsten (1997). *Medier i blåsväder. Den svenska televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*. Stockholm: Stiftelsen etermedier i Sverige.
- Weibull, Lennart & Wadbring, Ingela (2014). *Massmedier. Nya villkor för press, radio och tv i det digitala medielandskapet*, 11., helt omarb. uppl. Stockholm: Ekerlids, s. 247–252.
- Veirup, Kjeld (1977). Med sikte på en ”realistisk” världsbild, *Statsvetenskaplig tidskrift* nr. 3, s. 169–172.
- Westerståhl, Jörgen (1971). *LKAB-konflikten i radiol/Tv och dagspress. Studier av nyhetsförmedling utförda på uppdrag av Sveriges Radios styrelse och Arbetarrörelsens arkiv*. Statsvetenskapliga institutionen: Göteborgs universitet.
- Westerståhl, Jörgen (1972). *Objektiv nyhetsförmedling*. Lund: Läromedelsförlaget.
- Westerståhl, Jörgen (1976). *Ljudradions bevakning av händelserna i Portugal: en undersökning avseende tiden 19 maj–26 juli 1975*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Westerståhl, Jörgen (1977) PM. Institutionens studier av objektivitet i nyhetsförmedling – några huvudpunkter. Jörgen Westerståhls arkiv, Statsvetenskapliga institutionen, GBG universitet, F3 d22.
- Westerståhl, Jörgen (1977). Objektiv nyhetsförmedling, *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr. 3, s. 196–202.
- Williams, Raymond (1976). *Keywords. A vocabulary of culture and society*, Oxford university press, New York.
- Wängby, Staffan (1971). *Opartiskhet och saklighet. En sammanställning av Radionämndens beslut under tiden 1 juli 1967-de 31 december 1970 på nämndens uppdrag*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.

Sanning, förbannad lögn och journalistik

– OM JOURNALISTIKENS ANSPRÅK PÅ ATT SÄGA SANNINGEN

I dag har anklagelserna mot medier för att ge en falsk bild av verkligheten tilltagit i styrka. Vad handlar det om? Beror det på att medier eller omgivning förändrats?

Håller den professionaliserade journalistik som strävar efter saklighet och opartiskhet, efter sanning och relevans, på att förkastas till förmån för en mer argumenterande journalistik? Blev den professionella reporterrollen, definierad av ord som saklighet, relevans, objektivitet, balans och allsidighet en parentes? Har digitala och sociala mediers snabbhet, interaktivitet och känslstyrka helt förändrat synen på vad som är en sannfärdig beskrivning av verkligheten?

I denna antologi undersöks journalistikens anspråk på att säga sanningen.

Jonas Andersson Schwarz, docent, Södertörns högskola

Mats Ekström, professor, JMG, Göteborgs universitet

Nils Hanson, Uppdrag granskning, SVT mm

Nicklas Håkansson, docent, JMG, Göteborgs universitet

Bengt Johansson, professor, JMG, Göteborgs universitet

Olle Lidbom, medieanalytiker, Vassa Eggen mm

Helena Olsson, beställare för Nyheter Samhälle Dokumentär, SVT

Elin Gardeström, docent, Södertörns högskola (red)

Lars Truedson, föreståndare, Institutet för Mediestudier (red)

www.mediestudier.se

Institutet för
mediestudier

ISBN: 978-91-984982-6-4

9 789198 498264